

KAASAJA
AJALOOST

EDITED BY

Toimittajat
J. Kank ja P. Lohi

ESTONIAN SCIENTIFIC ACADEMY
TALLINN 1911

A-24040 II
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT

K A A S A J A A J A L O O S T

LÜHIARTIKLITE KOGUMIK

Toimetanud

J. Kahk ja P. Larin

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1961

9(E)
K02

KAANE KUJUNDANUD

V. Vare

KAASALA
ALALOOST

2

Tartu Riikliku Ülikeoli
Raamatukogu
53245

SAATEKS

Kõneldes nõukogude intelligentsi esindajatele ja kirjanikele ning heliloojatele nende ees seisvatest ülesannetest, ütles N. S. Hruštšov: „Me oleme praegu suurel retkel, liikumises kommunismi poole. See suur retk algas Lenini ajal... Piltlikult öeldes on meie maa oma arengus ületanud järsud mäed ning tõusnud suurele kõrgustikule. Kuid... ees seisab veelgi kõrgemate positsioonide vallutamine. Ent ka juba see, mis on kätte võideldud, mis on juba nõukogude rahva poolt loodud, võidab oma ülevusega enese poole kogu maailma ausad inimesed.“

N. S. Hruštšov on lühidalt ja hästi kokku võtnud meie kaasaaja peamise sisu, mille loojaks on kangelaslik nõukogude rahvas. Selles on tähelepanu pööratud nii võitlusteekonnal ületatud raskustele, kui ka kättevõidetud saavutustele, mille üle tunnevad uhkust kõik maailma rahvad.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongressi tähistamine töökingitustega on muutunud üldrahvalikuks patriootiliseks liikumiseks. Selle võimsa liikumise eesmärgiks on suurendada meie edusamme rahvamajanduse arendamisel, tõsta kultuuri ja teaduse taset; see räägib ilmekalt meie rahva vankumatust ustavusest marksism-leninismi surematutele ideedele ja tema veelgi tihedamast koondumisest Kommunistliku Partei ümber.

Uhinedes selle üldrahvaliku liikumisega, otsustasid ENSV TA Ajaloo Instituudi töötajad teha NLKP XXII kongressile kingituse plaaniväliselt koostatud lühiartiklite kogumiku näol, milles nad on püüdnud kajastada eeskätt rahva tänapäeva, tema ennastsalgavat võitlust inimkonna parema tuleviku, kommunismi eest.

Käesolev artiklite kogumik kujutab endast nagu ajaloolaste luureretke nõukogude perioodi uurimistandrile, esimest kollektiivset jõupingutust vajalike andmete kogumiseks ja üksikküsimuste läbitöötamiseks. Kõik see on hädavajalik eeltöö enne tõeliselt suurte ja sügavate üldistuste kallale asumist. Kaasaeg, mille uurimisele ajaloolased on asunud, on ülimalt mitmepalgeline ja see asjaolu on oma pitseri vajutanud ka kogumikule.

Kommunismi poole viiva retke alguses on Oktoobri-revolutsiooni heroilised päevad. Kuid kohe nõukogude võimu esimestest päevadest alates tuli oktoobrivoitu relv käes kaitsma hakata. Eesti rahva osast selles võitluses on juttu V. Maamäe artiklis. Üks lehekülg nõukogude rahvaste sõpruse ajaloost Suure Isamaasõja päevil leiab käsitlemist S. Purge artiklis, kuna sõjajärgse ülesehitustöö esimestest rasketest päevadest jutustab S. Loorbergi artikkel. Sotsialistlikule ülesehitustööle ja kommunismi eest peetavale võitlusele tööstuse rindel on pühendatud V. Boikovi, E. Jaanvärgi ja V. Gussarova artiklid, kuna meie küla elu-olus toimunud muudatusi vaatlevad oma artiklites etnograafid J. Richter ja ENSV TA Etnograafia Muuseumi töötaja V. Kalits. Üht nõukogude kultuuri arengulõiku käsitleb M. Elleri artikkel. Ajalooteaduse alal peetavast ideoloogilisest võitlusest aga püütakse anda ülevaadet Lääne-Saksa reaktsiooniliste ajaloolaste ja eesti fašistlike emigrantide ajaloovõltsinguid paljastavates artiklites.

Autorid, kellest mitmed on ajaloolise uurimistöö rindel alles algajad, mõistavad, et need teadusliku töö künnisel kirjutatud uurimused on veel kaugel tasemest, mida meie kaasajal on õigus nõuda. Kuid kogemusi saada ja töös edasi minna on võimalik ainult tööd tehes ja oma uurimistöö tulemusi avaldades.

Toimetajad.

VENNALIKUL PINNAL

(EESTLASED NÕUKOGUDE VENEMAAL 1918. AASTAL)

V. Maamägi

1918. aasta veebruar... Saksa imperialistlikud väed olid okupeerinud Läti, Eesti ja suure osa Ukrainast ning ohustasid Petrogradi. Nõukogude riiki ähvardas suur oht. Noore Punaarmee üksused kaitsesid oma rinnaga esimest sotsialistlikku riiki maailmas. Saksa okupantidel tuli iga sammu eest maksta kallist hinda. Selles olukorras oskas sündmuste käiku geniaalselt ettenägev V. I. Lenin leida õige tee. Tema kategoorilisel nõudmisel sõlmiti Bresti rahu, mis võimaldas Nõukogude Venemaale lühikesel hingetõmbe.

Neil päevil taandusid tuhanded Nõukogude Eesti patrioodid Vene territooriumile. Ligi 4000 eesti töolist ja punakaartlast võttis osa Jäätretkest Tallinnast Helsingi ja Kroonlinna. Nad aitasid vene meremeestel päästa Balti laevastiku laevad vaenlase kätte langemast.

Venemaal, väljaspool Eesti piire, elas juba enne seda umbes 185 000—190 000 eestlast.¹ Suures enamuses olid need endised moonakad, kehvikud ja rentnikud, kes olid

¹ Allikmaterjalides — arhiividokumentides, toleaeagsetes ajalehtedes ning isegi meie päevil avaldatud artiklites — märgitakse tihti, et eesti asukate arv Venemaal oli tollal 250 000—600 000 inimest. Need andmed on suuresti liialdatud. 1926. aastal läbiviidud rahvaloenduse andmete kohaselt elas tookord NSV Liidus ümmarguselt 155 000 eestlast. (Vt. Всесоюзная перепись населения 1926 года, том XVII, отдел 1, Москва 1929, lk. 26—27.) Et enne 1920. aastat Venemaal elanud eestlaste umbkaudset arvu kindlaks teha, tuleb ülalmainitud eestlaste arvule juurde lisada nende kodanike arv, kes pärast Tartu rahulepingut opteerusid ning said Eesti kodanikeks. Kodanliku vabariigi valitsuse ametlike andmete järgi oli sääraseid optante ligemale 37 500. (Vt. Valitsusasutiste tegevus 1918—1934, Tallinn 1934, lk. 210.)

maad otsides Eestist välja rännanud ning laiali asunud Venemaa avarustele, peaaegu kõigisse kubermangudesse. Paljud neist said taluomanikeks, kuid osal ümberasunuist ei läinudki korda soetada tükikest maad ning nad hankisid endale elatist sulastena mõisates ja kulakute juures. Tunduvalt vähem kui maaelanikke oli Venemaal eesti töölisi ja haritlasi, kuid ka neid võis kohata paljudes Venemaa linnades, kõige rohkem aga Petrogradis. 1918. aasta alguses Eestist taganenud nõukogude patrioodid asusid samuti elama erinevatesse kohtadesse — Petrogradi, Uraali, Volgamaadele, Siberisse . . .

Leidnud endale varjupaiga revolutsioonilisel Venemaal, formeerisid eesti nõukogude patrioodid Punaarmee eesti rahvusväeosi, võtsid aktiivselt osa tööliste ja talupoegade võimu kaitsmisest Venemaal ning samaaegselt valmistusid vabastama Eestit.

Ajaloolastest on eesti töörahva revolutsioonilist tegevust Nõukogude Venemaal 1918. aastal lühidalt käsitlenud A. Liebman ühekõitelise „Eesti NSV ajaloo“ veergudel². Eesti kommunistlike polkude formeerimise ajalugu Vene NFSV territooriumil on küllaltki üksikasjaliselt uurinud J. Tipner³. Käesoleva artikli autor teeb küsimuse ammendavale käsitlusele pretendeerimata katset anda üldjoontes tervikliku iseloomustuse eesti töörahva tegevusele Nõukogude Venemaal 1918. aastal, alates Eesti okupeerimisest Saksa sõjavägede poolt kuni Eesti Töörahva Kommuuni väljakuulutamiseni. Kuigi kõige tähtsamaks ja tulemusrikkamaks tööks tol perioodil tuleb pidada kommunistlike polkude formeerimist, pöörab autor sellele küsimusele võrdlemisi vähe tähelepanu, sest seda on nõukogude historiograafias juba suuremal määral valgustatud kui käsitletava teema teisi küsimusi.

Kõigepealt tuleb peatuda Kommunistliku Partei eesti organisatsioonide loomise ja struktuuri küsimustel Nõukogude Venemaal 1918. aastal.

Kuni Veebruarirevolutsioonini tegutses Petrogradis põrandaalune eesti bolševistlik organisatsioon, millel olid

² Vt. Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), Tallinn 1957, lk. 379—382.

³ J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail, Tallinn 1953; J. Tipner, Punaarmee Eesti väeosade võitlustest, Tallinn 1957.

rajooniorganisatsiooni õigused. 1917. aasta aprillis kuulus organisatsiooni 180—200 liiget.⁴ Allikais on veel vihjeid selle kohta, et enne Veebruarirevolutsiooni oli bolševistlik eesti põrandaalune organisatsioon Iževskis (praeguses Udmurdi ANSV pealinnas),⁵ kuid autoril pole veel õnnestunud avastada üksikasjalisemaid materjale tema ajaloost.

1917. aasta augustis oli Petrogradi organisatsioonis juba 420 liiget.⁶ Pärast Oktoobrirevolutsiooni püsis organisatsioon edasi rajoonikomitee õigustes. 1917. aastal tekkis ka Moskvas VSĐT(b)P eesti sektsioon.⁷

Samaaras organiseeriti eesti sektsioon 1918. aasta esimesel poolel. Sektsiooni kuulus kuni 60 liiget. Sektsiooni tööd juhtisid Aleksander Kiideman, kes Esimese maailmasõja aastail töötas Samaaras, Eestist evakueerunud Gustav Kuudeberg jt.⁸

29. augustil 1918 loodi VK(b)P eesti sektsioon Permis. See oli Petrogradi ja Moskva sektsiooni järel üheks kõige aktiivsemaks sektsiooniks. Tema tööd juhtisid ajalehe „Tööline“ toimetuse liige J. Liiv, J. Rästas jt.⁹

1918. aasta mais tekkisid VK(b)P eesti sektsioonid Vjatkas, Oparino asulas (praegu samanimelise rajooni keskus Vene NFSV Kirovi oblastis), Vologdas, Arhangelskis, Samaaras, Omskis ja Irkutskis.¹⁰ 1918. aasta esimesel poolel tekkisid eesti sektsioonid ka Tomskis, Jekaterinburgis, Kroonlinnas, Sestroretskis, Jamburgis, Altai kubermangu eesti asunduses Ojakülas ja teistes kohtades.¹¹

⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1957, lk. 121—122.

⁵ NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi Partei Keskarhiiv (MLIPKA), UK(b)P KK fond (f. 17), nim. 1, s.-ü. 635, l. 80.

⁶ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, lk. 268.

⁷ MLIPKA, f. 17, nim. 1, s.-ü. 635, l. 89.

⁸ G. Kuudebergi avaldamata mälestuste põhjal.

⁹ NSV Liidu Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (NSVL ORRKA), Vene NFSV Rahvasajade Rahvakomissariaadi fond (f. 1318), nim. 1, s.-ü. 31, l. 49; „Vanailma varemetel (Venemaa proletariaadi diktatuuri esimese aastapäeva mälestuseks)“. Toimetanud J. Liiv. Venemaa Kommunistlike Partei Permi Eesti Osakonna Kirjastus, Permis 1918, lk. 43; „Tööline“, 20. septembril 1918.

¹⁰ MLIPKA, f. 17, nim. 1, s.-ü. 635, l. 81.

¹¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), Kommunistliku Internatsionaali Eesti sektsiooni fond (f. 6495), nim. 1, s.-ü. 4, l. 4.

Eesti kommunistide Petrogradi organisatsioon reorganiseeriti samuti VK(b)P seksiooniks ning muutus kui üks liikmete arvult suurimaid (temasse kuulus 1918. aastal üle 1000 inimese) ning aktiivsemaid seksioone ülejäänute suhtes teataval määral keskuseks. Petrogradis toimus juba maikuu eesti seksioonide esindajate nõupidamine, kus lahendati mõned organisatsioonilised küsimused. 13. kuni 15. juulini toimus Moskvas eesti seksioonide konverents. Sellel valiti VK(b)P eesti seksioonide Keskkomitee, millesse kuulusid J. Anvelt, J. Heintuk, A. Jea, J. Sihver ja R. Vakmann. Määrati kindlaks eesti parteiorganisatsioonide ülesanded lähemas tulevikus. Põhiülesandeks oli revolutsiooniliste jõudude mobiliseerimine võitluseks kontrerevolutsiooni vastu. Konverents leidis, et tuleb formeerida Punaarmee eesti rahvusväeosad.

Eesti seksioonid, eriti Petrogradi ja Moskva omad, samuti seksioonide Keskkomitee, töötasid tihedas kontaktis Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonnaga ning Põhja Oblasti Kommunistide Liidu Rahvasajade Komissariaadi eesti osakonnaga.

Teatavasti moodustati Vene NFSV Rahvasajade Rahvakomissariaat 27. oktoobril (9. novembril) 1917, II ülevenemaalisel nõukogude kongressil.

V. I. Lenini ja M. I. Kalinini poolt 26. mail 1921 allakirjutatud määruses öeldakse:

„Rahvasajade Rahvakomissariaadi ülesandeks on

a) kindlustada Vene NFSV ning kõigi lepinguosaliste sõbralike nõukogude vabariikide kõigi rahvuste ja hõimude rahulik koostöö ja vennalik koostöö;

b) kaasa aidata nende materiaalsele ja vaimsele arengule vastavalt nende elu-olu, kultuuri ja majandusliku olukorra iseärasustele;

c) jälgida nõukogude võimu rahvuspoliitika elluviimist.“¹²

Rahvasajade Rahvakomissariaadi ülesandeks oli töö kõigi Venemaal elunevate rahvuste hulgas. Kuid rahvuste ja rahvusrühmade majanduslik, poliitiline ja kultuuriline tase polnud ühesugune. Tuli arvestada ka rahvuslikke iseärasusi, olustikulist omapära jne. Sellega seoses tekkis vajadus Rahvasajade Rahvakomissariaadi rahvuskomis-

¹² Справочник Народного Комиссариата по делам национальностей, Москва 1921, lk. 5.

sariaatide ja -osakondade loomiseks. 1918. aasta sügiseks oli Rahvusasjade Rahvakomissariaadil juba 7 rahvuskomissariaati ja 11 rahvusosakonda, sealhulgas ka eesti osakond.¹³

Määrus Rahvusasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna organiseerimise kohta Moskvas kirjutati rahvusasjade rahvakomissari poolt alla 11. mail 1918. Osakonna juhatajaks määrati H. Pöögelmann.¹⁴ Osakond asus Bolšaja Nikitskaja tänavas, majas nr. 56.

Umbes samal ajal, 1918. aasta aprillis, organiseeriti mõnede vähemusrahvuste hulka kuuluvate vastutavate töötajate algatusel ja Petrogradi Nõukogu Täitevkomitee kaasabil Põhja Oblasti Kommuunide Liidu Rahvusasjade Komissariaat. Tema koosseisus moodustati esialgu 9 osakonda, nende hulgas ka eesti osakond¹⁵. Põhja Oblasti Kommuunide Liidu rahvusasjade komissariks oli J. Anvelt,¹⁶ tema asetäitjaks A. Vallner. Esimene oli selles ametis, vaatamata rindeleminekule augustikuus, kuni 29. novembrini, teine aga kuni 13. detsembrini 1918.¹⁷ Eesti osakond, mida esialgu juhtis D. Plau¹⁸, asus Põhja Oblasti Kommuunide Liidu Rahvusasjade Komissariaadi majas (Petrogradis, Teatralnaja tän. 1/3).

Ulalmainitud kahest osakonnast töötas aktiivsemalt viimane. See on suurelt osalt seletatav asjaoluga, et ta asus Petrogradis, kuhu oli koondunud rohkem eesti kommuniste. Siit oli ka kergem pidada sidet Eestiga ning siin asus VK(b)P eesti sektsioonide Keskkomitee.

Rahvusasjade Rahvakomissariaadi juures asuva eesti osakonna aruandes 20. juunist 1918 märgiti, et osakonnas tehti tööd „kahes suunas: põgenike hulgas, kes olid laiali

¹³ Е. И. Песикина, Народный комиссариат по делам национальностей и его деятельность в 1917—1918 гг., Москва 1950, lk. 61—63.

¹⁴ NSVL ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 31, l. 6. Vt. ka Политика Советской власти по национальному вопросу за три года. 1917 XI—1920, Москва 1920, lk. 132 ja Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац (вместо отчета), Москва 1924, lk. 128—129.

¹⁵ Leningradi Oblasti Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ules-ehitustöö Riiklik Arhiiv (LO ORRA), Petrogradi kubermangu täitevkomitee rahvusasjade osakonna fond (f. 75), nim. 1, s.-ü. 58, l. 47.

¹⁶ Sealsamas, s.-ü. 32, l. 14.

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ Sealsamas, s.-ü. 30, l. 1.

läinud mööda kogu Kesk- ja Põhja-Venemaad ning mööda Siberit kuni Altaini ja Irkutskini ning nende masside hulgas, kes jäid Eestimaale saksa karistussalkade ja eesti valgekaartlaste meelevalda alla".¹⁹

Evakueerunud eesti elanikkonna hulgas töötas nn. põgenike osakond. Ta registreeris evakueerunud elanikkonda, andis sellele materiaalselt abi ning tegi kultuurharidustööd.²⁰ Rahvasajade Rahvakomissariaadi kolleegiumi koosolekul 26. novembril 1918 osutati ka vajadusele alustada tööd saksa sõjavangist tagasisaabunute hulgas. „Saksa sõjavangist on tagasi tulnud juba ligemale 10 000 vangi, sealhulgas palju lätlasti ja eestlasti. Nad asuvad elama Põhja oblasti territooriumile. Nendega tuleb teha poliitilist tööd.“²¹

Palju tähelepanu ja jõupingutusi nõudis eesti kommunistidelt töö okupeeritud Eesti elanikkonna hulgas.

Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonna ühes aruandes märgitakse, et juba märtsikuu keskel rajasid eesti partei- ja nõukogude töötajad Ajutise Büroo tööks okupeeritud Eestis.²² Tema koosseisu kuulusid J. Heintuk, J. Käspert, A. Leetsman, H. Pöögelmann jt. Büroo organiseeris Jamburgis sidepunkti, mille kaudu peeti ühendust Eestiga.

Samal ajal tuli võidelda eesti kodanluse katsete vastu soetada endale oma keskusi Nõukogude Venemaal. Põhja Oblasti Kommuunide Liidu Rahvasajade Komissariaadi Kolleegium likvideeris 1918. aasta suvel eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise pesa Petrogradis — nn. Eesti Komitee, mille oli asutanud 1917. aasta novembris laialiaetud Eesti Maanõukogu.²³

Revolutsiooniliseks tööks ning bolševike põrandaaluste organisatsioonide tugevdamiseks Tallinnas, Narvas, Rakveres, Tartus ja teistes Eesti keskustes saadeti kohale kommunistid.²⁴ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi andmeil pöördusid ainuüksi 1918. aasta aprillis Eestisse põrandaalusele tööle tagasi kommunistid R. Eige, M. Peterkopp, J. Mägi, A. Paas jt.

¹⁹ EKPA, f. 6459, nim. 1, s.-ü. 4, l. 2.

²⁰ NSVL ORRKA, f. 75, nim. 1, s.-ü. 30, l. 1.

²¹ LO ORRA, f. 75, nim. 1, s.-ü. 18, l. 58.

²² EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 4, l. 2.

²³ LO ORRA, f. 75, nim. 1, s.-ü. 24, l. 70.

²⁴ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 4, l. 3.

1918. aasta aprillis ja mais anti Nõukogude Venemaal välja ajalehe „Kommunist“ kaks numbrit, mille kogu tiraaž (10 000 eksemplari) saadeti Eestisse ning jaotati laiali tähtsamates keskustes. Eestisse suunati ka revolutsioonilise sisuga brošüüre, samuti saksakeelset bolševistlikku kirjandust, mille vastu Saksa keiserliku armee soldatid suurt huvi tundsid.

Väga viljakat tööd tegid eesti kommunistid Punaarmee eesti rahvuslike väeosade — eesti kommunistlike polkude formeerimisel.

VK(b)P eesti sektsioonide juba mainitud konverentsil Moskvast vastuvõetud resolutsioonis öeldakse: „Konverents näeb proletaarses Punaarmees kommunismi avan gardi . . . ning kutsub kõiki kommunistlikul Venemaal elavaid eesti töölisi ja sulaseid astuma Punaarmee ridadesse, et kaitsta suurt ja ainukest kommunistlikku Kodumaad kuni viimse veretilgani . . . Konverents leiab, et keelte erinevuse tõttu on paratamatult vaja luua rahvuslikud proletaarsed väeosad, mida arvesse võttes nõuab eesti sõjaväeosade loomist.“²⁵

Juba Helsingis oli Jäätretkest osavõtnud eesti punakaartlastest ja töolistest formeeritud esimene lahingüksus. Petrogradi saabumisel oli selles väesalgas 360 tääki.²⁶ 12. märtsil andis Petrogradi Revolutsioonilise Kaitse Komitee nõusoleku eesti punaste väeosade organiseerimiseks.²⁷ Punaarmee eesti väeosade formeerimiseks valiti Eesti väeosa üldkoosolekul 12-liikmeline Sõjanõukogu. Tema koosseisu kuulusid Aleksander Reimets, Karl Maier, Alfred Truu, Mihkel Kulbach jt.²⁸ 15. märtsil saadeti Helsingist saabunud väesalk Smolnõi kaitsele²⁹ ning teda hakati nimetama esimeseks eesti kommunistlikuks väesalgaks. 20. märtsil nimetati see väeosa Eesti kommunistlikuks jalaväepataljoniks.³⁰ 30. aprillil oli pataljonis 873 inimest.³¹

²⁵ EKPA, EKP ajaloo komisjoni fond (f. 27), nim. 1, s.-ü. 627, l. 3.

²⁶ „Edasi“, 17. jaanuaril 1928.

²⁷ EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 538, l. 8.

²⁸ J. T i p n e r, Punaarmee eesti väeosade võitlusteest (1917—1920), Tallinn 1957, lk. 20.

²⁹ „Edasi“, 3. veebruaril 1928.

³⁰ EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 538, l. 6 ja 17.

³¹ Sealsamas, l. 14.

31. mail sõitis pataljoni, mille koosseisus oli 900 tääki, Uraali ja alustas juuni keskel sõjategevust kindral Dutovi valgete kasakate vastu ning võttis osa tšehhide kontr-revolutsioonilise mässu mahasurumisest.³²

Juulis moodustati Petrogradis Eesti Küttide Nõukogu, mille tööd juhtis Jaan Sihver.³³ Tema algatusel saadeti augustis-septembris Uraali rindele eesti pataljonile täiendusi, millega seoses pataljon formeeriti ümber polguks, mida hakati nimetama Esimeseks Tallinna Eesti Kommunistlikuks Kütipolguks.

Idarinde 3. armee Sõjanõukogu märkis 25. novembril 1918 antud erikäskkirjas eesti sõjameeste suuri lahingulisi teeneid, bolševike Uraali komitee aga autasustas polku aupunalipuga.³⁴

Jamburgi alla olid koondunud mitmed lahingutega Eestist taandunud eesti punakaardi- ja partisaaniüksused, mille koosseisu, seisuga 7. mai, kuulus 2800 inimest.³⁵ 1918. aasta mais formeeriti nad ümber Tartu kommunistlikuks polguks ja Narva kommunistlikuks polguks.

Nende polkude sõjamehed võtsid augustis osa kulakute ja valgekaartlaste mässu mahasurumisest Petrogradi kubermangus. Petrogradi 3. diviisi Sõjanõukogu märkis 30. augustil 1918 antud käskkirjas selle mässu mahasurumisest osavõtnud „kõigi punaarmeeleaste ja juhtiva koosseisu erilist vaimusüdidust ja vaprust lahinguolukorras“.³⁶ Hiljem võttis Tartu polk osa lahingutest ingliseprantsuse interventide vastu Põhjarindel, kuhu polk jäi kuni novembrikuu keskpaigani. Putilovi tehase töölised autasustasid polku punalipuga „...ustavuse eest revolutsiooni üritusele“.

Septembris-oktoobris formeeriti 2. Viljandi kommunistlik polk. Novembri lõpus kuulus tema koosseisu 730 inimest.³⁷ See oli kõige väiksem eesti kommunistlik polk.

³² „Töeline“, 3. septembril 1918; „Edasi“, 2. märtsil 1922.

³³ Р. Маяк, Эстонские коммунистические полки в 1918 г., „Советская Эстония“, 24. veebruaril 1959.

³⁴ J. Tipner, Punaarmee eesti väeosade võitlustest, lk. 21.

³⁵ J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus..., lk. 66.

³⁶ ЕКРА, f. 27, nim. 1, s.-ü. 529, l. 1—2.

³⁷ Vt. J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus..., lk. 71.

Eesti kommunistlikke polkuseid formeeriti eelkõige kommunistidest-vabatahtlikest, kuid ka kommunistide poolt soovitatud parteitutest nõukogude patriootidest. VK(b)P eesti sektsioonide Keskkomitee kuulutas Viljandi polgu formeerimise perioodil välja eesti kommunistide ülevenemaalise mobilisatsiooni. Mobiliseeritud suunati eesti polkudesse. Petrogradi jäi 1918. aasta detsembris ainult 130 eesti kommunisti.³⁸

VK(b)P eesti sektsioonide initsiatiivil suunati punaste komandöride kursustele õppima kommunistid J. Anvelt, R. Vakmann, A. Kesler, P. Leevald, L. Linder, A. Lombak, V. Prei, V. Puss, J. Sihver ja teised.

Kohapealsed eesti sektsioonid ja Rahvusasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna sõjaline osakond kutsusid töotajaid üles punastesse polkudesse astuma, tegid eesti töörahva hulgas selgitustööd ning aitasid igati kaasa Punaarmee formeerimisele. Vabatahtlike juurdevool punastesse eesti polkudesse suurenes eriti novembris, seoses revolutsiooniga Saksamaal.³⁹

Punaarmee eesti polgud võitlesid kuni 1920. aastani mitmetel kodusõja tandritel, kaitstes nõukogude võimu. Oma esimese panuse Nõukogude riigi kaitsel andsid nad juba 1918. aasta suvel ja sügisel, milliste päevade kohta V. I. Lenin ütles: „Kogu Vene Sotsialistliku Föderatiivse Nõukogude Vabariigi olemasolu küsimus, kogu Vene sotsialistliku revolutsiooni küsimus on nüüd muutunud sõjaküsimuseks.“⁴⁰

Eesti kommunistlike polkude võitlejad, keda Kommunistlik Partei oli kasvatanud internatsionalismi vaimus, sõpruse vaimus vene tööliklassiga, läksid lahingusse kommunismi ideaalide nimel. Nad läksid võitlema rinnetele, mis asusid mõnikord mitme tuhande kilomeetri kaugusel Eestist. Üht eesti pataljoni Uraali rindele saates ütles Eesti Kütiväeosade Sõjaväelaste Nõukogu: „Eesti tööline ja maatamees on kommunistlikud sõjamehed. Neil on üks front — nad võitlevad kapitalistliku ilmakorra hävitamise eest. Nad aitavad Venemaa proletariaadi vaenlasi maapealt ära pühkida... Oleme kindlad, et

³⁸ MLIPKA, VK(b)P Põhjaoblasti Komitee fond (f. 67), nim. 1, s.-ü. 90, l. 3.

³⁹ LO ORRA, f. 75, nim. 2, s.-ü. 7, l. 6 ja 10.

⁴⁰ V. I. L e n i n, Teosed, 28. kd., lk. 13.

suure sotsialistliku isamaa pind töörahva vaenlastest puhastatud saab."⁴¹

Oma tegudega rindel näitasid eesti sõjamehed, et nad oskavad täita oma internatsionaalset kohust. Idarinde Revolutsiooniline Nõukogu teatas 1918. aasta augustis Petrogradi: "... siin võitlevad „Smolnõi eestlased“. Kriip-sutage Nõukogu istungil alla nende vaprust ja vastupidavust. Nad on kaotanud poole oma koosseisust, kuid võitlevad nagu lõvid."⁴²

Eesti kommunistid pühendasid suurt tähelepanu ka kultuurharidustööle. Suurtele majanduslikele raskustele vaatamata anti regulaarselt välja ajalehte „Edasi“. Tema toimetajaks sai J. Mägi, kes astus sellele kohale pärast V. Bukki.⁴³ Alates 1. augustist hakkas Petrogradis ilmuma ajaleht „Tööline“. VK(b)P eesti sektsioon Permis hakkas 21. augustist alates välja andma ajalehte „Uraali Kiir“. Seda toimetas eespool mainitud J. Liiv. Ilmus ka ajakiri „Eesti Kool“. Kavatsusel oli anda eesti ajalehte välja samuti Moskvast. Kuid raske majanduslik olukord ja eestlastest trükiladujate puudumine tõmbasid nendest plaanidest kriipsu läbi.⁴⁴ Eesti kodanlik ajaleht „Eesti Päevaleht Peterburis“, mis avaldas kontrrevolutsioonilise sisuga artikleid ning õhutas natsionalistlikku vaenu, suleti 1918. aasta juunis.

Petrogradis anti 1918. aastal eesti keeles välja suurel hulgal poliitilist kirjandust. Eesti keelde tõlgiti ning anti välja V. I. Lenini töö „Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded“, anti ladumisele K. Marxi ja F. Engelsi „Kommunistliku partei manifesti“ teise eestikeelse väljaande käsikiri ning ilmusid trükist V. Kingissepa ja H. Pöögelmanni brošüürid. Eesti keeles ilmus suures tiraažis ka V ülevenemaalise nõukogude kongressi poolt 1918. aasta juulis vastuvõetud Vene NFSV konstitutsioon. Permis anti välja mõned eestikeelsed poliitilised brošüürid ja üleskutsed. Eesti kommunistide poolt Nõukogude Venemaal väljaantud kirjandust levitati ka okupeeritud Eestis.

⁴¹ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), Tallinn 1957, lk. 382.

⁴² J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus..., lk. 65.

⁴³ „Edasi“, 6. mail 1922.

⁴⁴ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 4, l. 5.

1918. aasta aprillis kohustas Rahvasajade Rahvakomisariaadi kolleegium kõiki rahvuslikke komissariaate tugevdama tööd koolivälise hariduse arendamiseks. Selleks otstarbeks soovitati asutada töötajate klubisid, kus töölised ja talupojad võiksid laiendada oma poliitilist silmaringi, ning luua rahvaülikoolid, rändteatrid, muuseumid, näitused jne.⁴⁵

Petrogradis avati esimene eesti kommunistlik klubi pidulikult kommunistliku hümniga „Internatsionaal“ helide saatel 15. septembril 1918. Päevakohaste kõnedega esinesid A. Vallner ja J. Anvelt.⁴⁶ 1920. aastal oli Petrogradis juba 5 eesti kommunistlikku klubi.⁴⁷

Moskvas avati samuti eesti klubi. Hiljem hakati seda kutsuma Moskva Eesti J. Sihveri nimeliseks Kommunistlikuks Klubiks. Ta asus Tšistõje Prudõl, majas nr. 17. Ka Permis avati Eesti Töölise Klubi (Permi tänavas nr. 58). Järgnevail aastail loodi veel palju eesti kommunistlikke klubisid nii linnades kui maal.

Klubides tehti huvitavat ja mitmekesisist tööd. Siin korraldati miitinguid ja peeti loenguid, siin töötasid üldhariduslikud ringid, korraldati näitemänge, toimusid kirjanodusõhtud jne. Aruandes „Rahvuslike komissariaatide ja osakondade tegevus 4. kuni 11. novembrini 1918. a.“ loeme: „7. XI organiseeris kultuur-hariduse osakond suure kontsertmiitingu. Ettekannetega astusid välja sm. sm. Pöogelmann ja Kingissepp. Kontsertosas esines esmakordselt eesti koor, mille organiseeris kultuur-hariduse osakond. Publiku hulgas levitati suur hulk kommunistlikku kirjandust.“⁴⁸

Suurt tööd tegi Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonna hariduse osakond (hiljem haridustoimkond). Seda tööloõiku juhtisid 1918. aastal A. Vallner, A. Künnapuu, J. Depman, J. Jürgens, J. Muda, A. Leetsman jt.

13. juunil 1918 rajati Petrogradis õppeasutus, mida hakati nimetama Eesti Tööraha Ülikooliks. Ta asus Fontankal, majas nr. 2. Osakonnad olid tal Jamburgis ja Kroonlinnas. Kuulajate arv kasvas oktoobrikuuks 100 inimeseni, õppejõude oli sel ajal kuni 20.⁴⁹ „Tööraha üli-

⁴⁵ Е. И. Песикина, tsit. teos, lk. 72.

⁴⁶ „Tööline“, 18. septembril 1918.

⁴⁷ „Edasi“, 29. aprillil 1920.

⁴⁸ NSVL ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 26, l. 28.

⁴⁹ „Edasi“, 19. jaanuaril 1919.

kooli üldiseks eesmärgiks," öeldi Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonna ühes aruandes, „on ette valmistada üldistes küsimustes laiemas silmaringiga eriettevalmistusega parteitöötajate kontingenti teatavatel tööaladel.“⁵⁰ Ülikoolis pidasid loenguid matemaatik J. Depman, tuntud bolševik J. Sihver, kunstnik A. Promet, ajaloo professor J. Jürgens⁵¹ jt.

Rahvasajade Rahvakomissariaadi eesti osakonna kultuurharidusliku allosakonna algatusel rajati 4. juunil 1918 „Eesti Proletkult“. Viimase koosseisus organiseeriti teatri-, kirjandus- ja muusikaosakond. „Eesti Proletkult“ püüdis enda ümber koondada eesti töölisorganisatsioone, kuid tema tegevus lakkas õige varsti, peaaegu mingeid jälgi jätmata.⁵²

Juba enne Oktoobrirevolutsiooni olid Venemaal reas eesti asulates asutatud eesti koolid. Neid pidasid põhiliselt ülal kolonistid ise. Lapsi õpetati neis koolides vene keeles. Eesti keelt õppeainena esines E. Pälli andmeil vaid 40 protsendis neist koolidest.⁵³

Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu seati emakeelne õpetamine sisse kõikjal, kus vaid olid olemas vastavad õpetajad. Algas massiline uute koolide rajamine. Petrogradis avati 1918. aasta jooksul 6 eesti kooli, sealhulgas ka V. I. Lenini nimeline kool. Viimase organiseerimise algatajaks oli A. Vallner, kes 1918. aasta sügisel juhatas Põhja Oblasti Kommuunide Liidu Rahvasajade Komissariaadi eesti osakonda ning ühtlasi ka selle haridusosakonda. V. I. Lenini nimeline kool asus algul Fontankal, majas nr. 2, hiljem aga viidi Vassili saarele, 1. liinile majja nr. 50. Novembris oli koolis juba 80 õpilast, kellest suur osa oli tulnud Koložitsõ lastekommunist⁵⁴ (Balti raudtee Moloskovitsõ raudteejaama lähedal).

Mainitud lastekoloonia, mis oli rajatud peamiselt puna-

⁵⁰ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 4, l. 5.

⁵¹ Ajaleht „Edasi“ (27. novembril 1921) kirjutas seoses Johannes Jürgensi surmaga: „Ta oli üks neist vähestest haritlastest, kes revolutsiooni esimestel päevadel vabatahtlikult oma parema tundmuse järele töörahva ridadesse astus, et kõige jõuga ja oskusega kaasa aidata kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele.“

⁵² „Edasi“, 19. jaanuaril 1919.

⁵³ Ed. Päll, Haridustöö vähemusrahvuste keskel, „Siberi Teataja“, 12. juulil 1929.

⁵⁴ „Töörahva Kultuur“, 1919, nr. 1—2, lk. 52.

armeelaste laste ja orbude jaoks, avati 5. juulil 1919 ning temasse oli avamise ajal paigutatud 87 last. (Hiljem purustasid valgekaartlased koloonia.⁵⁵) Petrogradis avati samuti laste maja, kuhu paigutati eesti punaarmeelaste ja emigrantide lapsed ning orvud.⁵⁶

Rahvasasjade Rahvakomissariaadi eesti osakond märkis oma aruannetes korduvalt, et ta peab oma ülesandeks eelkõige tööd proletariaadi ja Eestist evakueerunud elanikkonna hulgas. Töö talurahva, eriti keskmike hulgas jäi tol ajal tagaplaanile. See seletub nähtavasti kahe asjaoluga: 1) eesti talupojad olid mööda kogu tohutut Venemaad laiali pillatud ning neid oli nõukogude võimu esimestel kuudel raske kohe oma mõju alla saada, seda enam, et kohapeal tunti teravat puudust parteitöötajate järele; 2) mõned juhtivad eesti kommunistid olid talurahvaküsimuses vääral seisukohal, pidades kogu talurahvamassi nõukogude võimule vaenulikuks ning seepärast partei tähelepanu mitteväärivaks.⁵⁷

Neid seisukohti ei jaganud aga kõik kommunistid. Mõned VK(b)P eesti sektsioonid astusid algusest peale välja poliitilise töö laiendamise eest külas. Selles suhtes oli esimeseks sammuks Põhja oblasti eesti asunduste maatameeste ja sulaste kongressi kokkukutsumine 1918. aasta suvel Petrogradis kohaliku VK(b)P eesti sektsiooni algatusel. Kongress toimus 4. ja 5. augustil. Petrogradi kongressile saabus ligemalt 100 delegaati, suuremalt osalt Petrogradi kubermangust.⁵⁸

Kongressil valiti asunduste komitee ning võeti vastu tema põhikiri, milles öeldi: „Asunduste komitee ülesanded on: asundustes organiseerimise töö korraldamine, klassiteadvuse edendamine, tööliste seltside asutamine, koolide korraldamine...“ jne.⁵⁹

J. Ikmelt pidas ettekande põllumajanduslike kommuunide organiseerimisest mõisates. Pärast seda vastuvõetud resolutsioonis on öeldud, et kuna „ainult ühispõlluhari-

⁵⁵ NSVL ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 1632, l. 13.

⁵⁶ Vt. A. Vallner, Meie lastemaja elukäigust, „Edasi“, 10. juunil 1923.

⁵⁷ Partei Ajaloo Arhiiv Leningradis (PAAL), VK(b)P Petrogradi kubermangukomitee fond (f. 16), nim. 12, s.-ü. 12155, l. 4.

⁵⁸ PAAL, f. 67, nim. 1, s.-ü. 90, l. 3.

⁵⁹ „Tööline“, 10. augustil 1918.

mine riigile kõige suuremat sissetulekut annab, otsustas kongress igal pool kommunistlikel alustel tööd organiseerida ega luba mingisugust maa jaotamist ja isiklikku kurnamist⁶⁰.

Kongress pidas hädavajalikuks formeerida Punaarmee eesti rahvuslikud väeosad.

Kõik kongressi otsused, sealhulgas ka otsus agrar-küsimuses, olgugi et ta oli romantiliseks etteruttamiseks, annavad tunnistust sellest, et eesti kehvtalurahvas toetas kõigiti nõukogude võimu.

„Pärast kongressi algas elav tegevus paljudes asundustes... Metsanurkades elavad eestlased on Punase Piiteriga ajalehe kaudu ühendusse astunud, pimedates küldes on seltse ja koole asutatud, mis iga päev rahvahulkades suurt kultuur-hariduslikku tööd teevad,“⁶¹ kirjutati ajalehes „Edasi“ 1919. aasta veebruaris.

Rahvusasjade Rahvakomissariaadi eesti osakonna aruanded annavad tunnistust sellest, et ka see asutus hakkas 1918. aasta lõpus talurahvale suuremat tähelepanu pöörama. Sama aasta detsembri keskel teatati, et „on välja saadetud agitaatorid Samaarasse ja selle ümbrusse, et eesti koloniste informeerida viimastest sündmustest kodumaal ning agiteerida neid eesti punastesse polkudesse astuma. Suurel hulgal saadeti välja Eesti Tööraha Kommuuni üleskutseid.“⁶²

Aruandes 20. detsembrist on märgitud, et viimasel ajal töötab maal neli eesti osakonna agitaatorit — kaks kesk-kubermangudes, üks Volgamaadel ja üks Kesk-Siberis.⁶³

Mis puutub eesti talurahva põhimassi, eelkõige keskmikesse, siis suhtusid nad uuesse võimusse üsna pineva tähelepanuga ning seda real põhjustel, millest siin artikli ulatust silmas pidades ei saa kõnelda. Kohati, näiteks Petrogradi kubermangu Volossovo-Jamburgi piirkonnas, läks valgekaartlastel provokatsioonide ja pettuse abil korda osa eesti talupoegi kaasa tõmmata kulaklikku mässu. Kuid peagi avaldasid valgekaartlaste poolt mahapõletatud külad ja nende poolt püstitatud võllad oma mõju. Paljud eesti talupojad läksid punastesse partisani-

⁶⁰ „Tööline“, 10. augustil 1918.

⁶¹ „Edasi“, 12. veebruaril 1919.

⁶² NSVL ORRKA, f. 1318, nim. 1, s.-ü. 26, l. 50.

⁶³ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 4, l. 4.

üksustesse või astusid Punaarmeele. Näiteks andis ainuüksi Moloma asula (Põhja-Dvinaa kubermangus), kus elas 250 eesti perekonda, Punaarmeele 80 vabatahtlikku.⁶⁴

Tugevdades ning kaitstes nõukogude võimu Venemaal, valmistusid eesti bolševikud võitluseks orjastatud Eesti vabastamise eest.

Tegevuse koordineerimiseks ning oma jõupingutuste ühendamiseks teiste okupeeritud alade kommunistlike organisatsioonidega saatsid eesti kommunistid oma esindaja H. Pöögelmanni okupeeritud alade kommunistlike organisatsioonide Keskbüroosse, mis loodi Moskvas 1918. aasta septembris. Keskbüroo otsuse kohaselt alustasid eesti kommunistid nii Venemaal kui ka põranda all Eestis ulatuslikke ettevalmistusi avalikuks revolutsiooniliseks väljaastumiseks eesti töörahva vaenlaste vastu.

Oktoobri keskel toimus Moskvas Ukraina, Valgevene, Leedu, Läti, Eesti, Poola ja Soome kommunistlike organisatsioonide konverents, mis kutsus sakslaste poolt okupeeritud alade töölisi üles kohe alustama võitlust okupantide vastu.

24. oktoobril toimus Petrogradis Keskbüroo, eesti sektsioonide Keskkomitee ning Petrogradis ja kubermangus asuvate eesti asutuste ja eesti väeosade esindajate nõupidamine. Nõupidamisel arutati küsimusi, mis olid vahetult seotud eelseisva võitlusega Eesti vabastamiseks. J. Sihver, V. Kingissepp, H. Pöögelmann ja teised rõhutasid, et Saksa armee lüüasaamise puhul maailmasõjas tuleb alustada eesti kodanluse vastast pealetungi ning viia okupeeritud Eesti töötajad revolutsioonilisele võitlusele. V. Kingissepp juhtis tähelepanu ka sellele, et on vaja lõplikult otsustada agrar küsimus Eestis. Nõupidamine otsustas, et tuleb tugevdada agitatsioonitööd Eestis.⁶⁵

VK(b)P eesti sektsioonide Keskkomitee saatis Eestisse põrandaalusele tööle rea kommuniste. Nende hulgas olid A. Koni, J. Rästas, M. Koolmeister, L. Lindner ja teised. Novembri keskel saabus illegaalselt Eestisse ka V. Kingissepp, kes seni oli töötanud Vene NFSV Erakorralise

⁶⁴ Delegaat Tolmuski sõnavõtust Eesti asunike esimesel ülevenemaalisel konverentsil, „Edasi“, 23. aprillil 1920.

⁶⁵ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 11, l. 7—9.

Komisjoni organites.⁶⁶ VK(b)P eesti sektsioonide Keskkomitee püstitas loosungi „Kõik kommunistid Eestisse!”⁶⁷.

Saksamaal puhkenud revolutsiooniga seoses tühistas Ulevenemaaline Kesktäidesaatev Komitee 13. novembril 1918 Bresti rahulepingu. „Venemaa, Liivimaa, Eestimaa, Poola, Leedu, Ukraina, Soome, Krimmi ja Kaukaasia tööraha hulgad,” kirjutati Ulevenemaalise Kesktäidesaatva Komitee otsuses, „keda Saksa revolutsioon vabastas saksa sõjaväelise kliki poolt dikteeritud röövelliku lepingu ikkest, on nüüd ise kutsutud otsustama oma saatust.”⁶⁸

15. novembril loodi VK(b)P eesti sektsioonide Keskkomitee poolt Eesti Ajutine Revolutsiooniline Komitee, mille koosseisu läksid peale eesti sektsioonide Keskkomitee liikmete veel M. Trakman, E. Teiter, H. Pöögelmann ja J. Ikmelt. Komiteele tehti ülesandeks juhtida Eesti vabastamiseks alustatud võitlust.⁶⁹

Eesti sektsioonide Keskkomitee palvel koondati eesti kommunistlikud polgud Narva alla. Algas uus kangelaslik etapp võitluses nõukogude võimu võidu eest Eestis.

*

Eesti patrioodid taganesid Nõukogude Venemaale võideldes. Nad olid täis otsustavust jätkata võitlust nõukogude võimu eest. Oma ustava revolutsioonilise liitlase — vene tööliklassi juures leidsid nad varjupaiga ja igakülgselt toetust.

Eesti töörahas lülitus kohe võitlusse Vene revolutsiooni vaenlaste vastu, sest ta mõistis, et tuleb kaitsta Nõukogude Venemaad, mis on pandiks, et edaspidi pääsevad kommunismi ideed võidule ka Eestis. Ja nagu märkis Eesti Ajutine Revolutsiooniline Komitee ühes üleskutses, täitsid eesti töötajad mehiselt oma internatsionaalse kohuse. Nõukogude Venemaa territooriumil valmistusid eesti revolutsionäärid võitluseks oma kodumaa

⁶⁶ Vt. П. Г. Соффинов, Очерки истории ВЧК, Москва 1960, lk. 104.

⁶⁷ МЛПКА, f. 17, nim. 1, s.-ü. 635, l. 82.

⁶⁸ Документы внешней политики СССР, том первый, Москва 1957, lk. 565.

⁶⁹ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1958, lk. 24.

vabastamiseks saksa okupantidest ja nende kohalikest käsilastest — kodanlikest natsionalistidest. Tõsi küll, toorkord lõppes võitlus vaenlase suure ülekaalu tõttu lüüasaamisega. Kuid see polnud asjatu võitlus. Eesti töörahva võitlus 1918. aasta lõpus ja 1919. aasta alguses eesti kodanluse ja välismaiste interventide vastu oli tähtsaks etapiks sellel teel, mis lõpuks viis võiduni 1940. aastal.

Eesti töörahva revolutsiooniline tegevus Nõukogude Venemaal 1918. aastal aitas kaasa eesti ja vene rahva vahelise sõpruse edasisele kindlustamisele.

Vene rahva südames pole kustunud mälestus eesti kommunistide kuulsusriikkaist kangelastegudest 1918. aastal Nõukogude Venemaal. „Meie seltsimehed meenuvad meid võidupäeval,“ ennustas oma surma eelõhtul üks silmapaistvamaid nõukogude võimu ja Punaarmee organiseerijaid Siberis, koltšaklaste poolt mahalastud eestlane Adolf Perenson. Krasnojarski linnas on talle püstitatud mälestussammas. Selle linna üks suuremaid tänavaid kannab tema nime. Meieni jõuavad raamatud, mida trükitakse Samaaras endise Samaara kubermangu rahvamajandusnõukogu ja partei Samaara kubermangukomitee esimehe Vladimir Mäe nimelises trükikojas. Leningradis Balti vaksali ligidal on puiestee, mis kannab eesti rahva kuulsusriikka poja Ivan Gaasa nime, kes 1918. aastal astus Punaarmeesse ja valiti peagi punaarmeeelaste poolt soomusrongi komissariks. Rongi soomusküljel helendas kiri: „V. I. Lenini nimeline 6. Soomusrong. Kogu võim nõukogudele!“. Eestimaa Töörahva Kommuuni 40. aastapäeval saatsid Tšeljabinski oblasti Njazepetrovski linna NLKP rajoonikomitee ja rajooni täitevkomitee Punaarmee eesti veteranidele kirja, milles teatati, et Njazepetrovski elanikud, kelle kodulinna kaitsmisest 1918. aastal võtsid osa eesti punaväelased, tähistavad eesti kommunistlike polkude moodustamise 40. aastapäeva.

Nõukogude kodumaa kaitsjate kuulsus jääb püsima sajandeiks.

TEINE MAAILMASÕDA JA EESTI FAŠISTLIKE EMIGRANTIDE ENESEPALJASTUSED

P. L a r i n

*„...Kupjaks reetur, kadakas ja vaps,
pruuni katku ajal neil on pidutrall.“*

August Alle, «Okupeeritud Eesti II»,
Valitud tööd, Tallinn 1954, lk. 216.
(Luuletuse kirjutas A. Alle 1943. aastal.)

Põlvkond, kes Teise maailmasõja päevil pidi haarama relvad, uurib praegu pingsalt selle tohutu rahvaste heitluse ajalugu. Teise maailmasõja eelloo ja käigu uurimisega tegelevad poliitikud ja majandusteadlased, diplomaadid ja sõjaajaloolased. Sellele teemale pühendatud teoste hulk kasvab iga aastaga. Endastmõistetavalt huvitavad meid sellest kirjandusest eeskätt need raamatud, kust leiame andmeid meie kodumaa, Nõukogude Eesti ja tema rahva saatuse kohta selles sõjas. Ja nende hulgas tuleb meil paratamatult kasutada ka selliseid, mis kajastavad ajalugu vaenulikult moonutatavas kõverpeeglis.

Fašistlike emigrantide väljaandel ilmub 1954. aastast alates Stokholmis koguteosena raamatute sari üldpealkirjaga „Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas“, millest autoril oli võimalus tutvuda esimese seitsme raamatuga.¹ Nimetatud raamatutes on avaldatud mitmekümne autori lühiartikleid, mis kujutavad enesest tegelikult isiklikke „mälestusi“ Teise maailmasõja perioodist. Kui juurde lisada, et autorite kollektiivi „kandvama osa“ moodustavad sellised poliitikategelased nagu A. Rei, H. Laretei, A. Varma, O. Angelus, K. Pusta, 1941. aasta augustis esimesena Tallinna tunginud fašistliku armee rügemendikomandör W. Melzer, välisriikide salaluureagendid R. Masing, L. Jakobsen, V. Saarsen ja A. Kristian, siis on juba ette teada, missugust „oma sulega“ kirjutatud „ajalugu“ need rahvareeturid ja fašistid kokku võivad sepitseada.

¹ Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Koguteos, raamatud I—VII, Stockholm 1954—1959.

Raamatutesarja toimetuse etteotsa on pääsenud kodanliku Eesti sõjavägede staabi luureosakonna kunagine ülem kolonel R. Masing, toosama imperialistlike suurriikide staažikas luureagent, kelle kohta on külluses paljastavaid materjale nii meie vabariigi arhiivides² kui ka mitmete autorite sulest ilmunud raamatutes. Et võimaldada lugejal veenduda R. Masingu ja teiste temataoliste müüdavuses ka ilma arhiivitoimikuteta, viitame kas või mõnele igapäevale kättesaadavale teosele. R. Masingu lähemast J. Laidoneri poolt Teise maailmasõja algul Saksamaa Abwehri³ käsutusse kirjutab M. Pesti⁴, millist asjaolu hollandi sõjaajaloolane Louis de Jong omalt poolt kinnitab.⁵ Masing annab ka ise kaudselt mõista, et ta kuulus fašistlikku salaluuresse.⁶ Kodanlikus Eestis fašistliku Saksamaa kasuks tegutsenud salaluurevõrgu avalik üleminek Abwehri teenistusse Teise maailmasõja alguses oli vaid pikaajalise „arengu“ loogiliseks lõpuks, sest NSV Liidu vastast luuret koordineeriti ning suunati W. Canarise poolt salajaste kokkulepete alusel ka varem.⁷ Fašistliku salaluurevõrgu üleminekuga pärast Teise maailmasõja lõppu imperialistlike suurriikide ja eeskätt Ameerika Ühendriikide teenistusse vahetas R. Masing järjekordselt oma leivaisasid. Sellest ja ka pagulasorganisatsioonide luuretegevusest on samuti korduvalt avalikult juttu olnud.⁸ Ka praeguste pagulasorganisatsioonide endi väljaannetes rõhutatakse varjamatult Nõukogudevastast spioneerimistegevust.⁹

² Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn 1960, lk. 47—48, ja II osakonna ülema R. Masingu kirja USA sõjaväelisele esindajale Riias andmetega Eesti sõjaväe kohta (ENSV ORRKA, f. 495, II os., s.-ü. 81, l. 40).

³ Abwehr (Auslandsnachrichten und Abwehramt des Oberkommandos der Wehrmacht) — hitlerlike relvastatud jõudude ülemjuhatus luure- ja vastuluure valitsus.

⁴ Vt. M. Pesti, Rahvuslik reetmine „rahvusluse“ sildi all, Tallinn 1960, lk. 212.

⁵ Vt. Louis de Jong, The German Fifth Column in the Second World War, Chicago 1956, lk. 238; Л. де Ионг, Немецкая пятая колонна во Второй мировой войне, М. 1958, lk. 356.

⁶ VII raamat, lk. 17.

⁷ Vt. selle kohta andmeid raamatus И. Колвин, Двойная игра, М. 1960, lk. 138.

⁸ Vt. näit. В. Минаев, Тайное становится явным, М. 1960, lk. 116; „Kodumaa“, 19. aprillil 1961.

⁹ Vt. näit. Eesti vabaduse eest, koostanud E. Krepp, Vadstena 1952, lk. 4 jj.

Huvitavaid andmeid võime koguteosest leida selle kohta, kuidas Masingu-taolistest luureagentidest said varsti pärast Eesti territooriumi vallutamist fašistide poolt kõige tavalisemad politseiagendid ja palgasulased.

Sel ajal kui fašistlik Saksamaa Balti riike ja sealhulgas muidugi ka Eestit alles kavatses anastada, olid R. Masing, L. Jakobsen, A. Kristian, V. Saarsen ja teised nendetaolised Abwehri agentidena oma peremeestele õige tähtsad ja neid hinnati vääriliselt. Kui aga Hitler Eesti okupeeris, jäid Abwehri agendid esialgu „töötä“.

R. Masing jutustab nüüd avalikult sellest, et kui ta 1942. aasta algul oli Abwehrstelle Estland (nii nimetati Abwehri keskust Eestis) käsutusse läkitatud, kutsuti ta Eesti ala fašistliku julgeolekupolitsei ja julgeolekuteenistuse (SD) juhi SS-obersturmbannführer Sandbergeri juurde ja viimane pakkus R. Masingule juhtivat kohta Eesti SD-s.¹⁰ Et R. Masingul nähtavasti oma otseste ülemate luba selleks ei olnud (Abwehri ülema W. Canarise omapärast tegevust arvestades on see täiesti võimalik), polevat Sandberger seekord temaga kaubale saanud. Kuid oma püüetest hitlerlike okupantide teenistuses välja paista R. Masing ja teised temataolised muidugi ei loobunud.

L. Jakobsen pöördus W. Canarise kaudu 14. juulil 1942 saadetud kirjaga fašistlike okupatsioonivõimude poole ettepanekuga võtta eestlasi teenistusse fašistliku Saksamaa armeesse. Kohalikud okupatsioonivõimud vastasid sellega, et mõne kuu pärast alustas Sandberger nn. Eesti Leegioni formeerimist, mille ridadesse ruttasid Nõukogude kodumaa reeturid.

Niiviisi olid endistest Abwehri agentidest saanud fašistide palgasulased, selle sõjamasina varustajad suurtükilihaga.

Kodanliku ekspeaministri J. Uluotsa omavoliline ja seadusevastane enesele presidendi kohusetäitja ametinimetuse omistamise fakt 1941. aasta suvelahingute perioodil on üldiselt teada. Kui „tõeline“ jurist kunagi koostas J. Uluots koos N. Kaasiku ja J. Vasaraga nende kambamehe E. Kanti sõnade järgi „liigagi ettevaatliku ja diplomaatilise“ „Memorandumi Eesti olukorrast“ („Memorandum zur Lage Estlands“), mille ta 29. juulil esitas fašistliku

¹⁰ VII raamat, lk. 17.

armee Tartu välikomandandile.¹¹ K. Marx on öelnud, et mõnikord ajaloolised nähtused korduvad, kusjuures nad teisel korral kujutavad endast esimese haledat farssi.¹² 1918. aastal jõudis K. Päts vähemalt okupatsioonivägede ülema kabineti eeskotta, J. Uluots pidi 1941. aastal ennast aga registreerima kohalikus välikomandantuuris. Saanud Tartusse koos okupantidega tagasipöördunud balti sakslase sonderfüürer H. Blucki kaudu tõsise hoiatuse fašistidega kooskõlastamata tegutsemise eest, läks kogu kodanlike natsionalistide klikk sellest momendist peale alandlikult hitlerlike okupantide teenistusse. Elanikkonnale deklareeriti sellest avalikult paar kuud hiljem, millal gestaapo agent H. Mäe ja J. Uluots nende „vabastajat-füürerit“ ülistavale deklaratsioonile panid oma allkirjad kõrvuti.¹³

Samuti ei ole saladuseks, et kodanlikel natsionalistidel läks fašistliku salaluure kaasabil korda organiseerida 1941. aasta suvelahingute perioodil Eestis Punaarmee väeosade tagalas tegutsevaid spioonide ja diversantide jõukusid. Fašistlikud langevarjurid leidsid abi ja toetust kodanlike natsionalistide poolt. Selle üle kiitlevad avalikult oma mälestustes Abwehri endised agendid R. Masing, A. Kristian, V. Saarsen ja teised autorid.

Fašistliku Abwehri poolt Punaarmee tagalasse Eestis saadetud diversantide jõukudest oli kahtlemata suurimaks 1941. aasta juuli algul Soome lahe kaldal randunud „Erna“-nimeline grupp, kelle paar nädalat hiljem meie hävituspataljonnalased Kautla metsades purustasid. Paraku aga ei võta „Erna“-grupi organiseerimise valgustamises sõna selle jõugu loojad L. Jakobsen, R. Masing ja A. Kristian. Püüdes varjata „Erna“-grupi tõelisi organiseerijaid ja eesmärke, lasevad raamatu toimetajad kulisside-taguste mahhinatsioonidega vähemtuttavatel H. Lossmanil, E. Leithammelil ning J. Rimmelgal pikalt-laialt rääkida „Erna II“ tegevusest¹⁴ (pärast hitlerlike okupantidega rindel ühinemist muutusid „Erna“-grupist järelejäänud diversandid, kellega ühinesid kohalikud kodanlikud natsionalistid, „Erna II“ nimetust kandvaks relvastatud jõuks).

¹¹ VI raamat, lk. 14.

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные произведения в двух томах, т. I. М. 1949, lk. 212.

¹³ Vt. näit. „Teataja“, 27. septembril 1941.

¹⁴ V raamat, lk. 49—62, 91—108, 138—144 jt.

See-eest jutustab A. Andresson õige avameelselt sellest, kuidas Saksamaale ümberasunud kadakatest loodi 1941. aasta aprillis kurikuulsa pataljoni „Nachtigall“ sarnane grupp. Grupp, kus konspiratsiooni eesmärgil oli isegi eesti keeles rääkimine keelatud, loodi Himmleri poolt H. Mäe vahendusel juuli alguses Standsdorfi õppelaagris Berliini lähedal ning see SS-politseiüksus täitis timukakohustusi Ukrainas, eriti Kiievis.¹⁵ Terroristlike jõukude loomine fašistliku Saksamaa käsilastest kaua aega enne kallaletungi NSV Liidule tõendab veel kord, et Hitler valmistus sõjaks itta juba aegsasti.

„Omakaitse“ jõukude tegevust ülistades libiseb fašistlike emigrantide suust kas kogemata või meelega tunnistus, mis väärrib tähelepanu. Nad räägivad nimelt avameelselt sellest, et nn. „omakaitse“ läks okupatsiooni esimestest päevadest peale fašistliku Saksamaa julgeolekupolitsei ja nn. julgeolekuteenistuse alluvusse. H. Kauri teatab, et „omakaitse“ läks Saksa julgeolekupolitsei ja SD teenistusse juba 25. juulil 1941, seega vaevalt paar nädalat pärast sõjategevuse algust Eesti NSV territooriumil.¹⁶ Märkides, et fašistliku julgeolekupolitsei üksusteks muudetud „omakaitse“ jõukude suuruse ülimaks piiriks võis olla kompanii, lisab H. Kauri avameelselt, et „nii formeeritud üksused allutati Himmleri käsul SS-le kui politseiüksused“¹⁷. Sama kinnitab ka koguteose toimetus oma eessõnas viiendale raamatule,¹⁸ autor V. Aasoja¹⁹ jt.

1961. aasta algul toimus Tallinnas kohtuprotsess sõjaroimarite A. Mere, R. Gerretzi ja J. Viigi üle. Seoses protsessiga avaldatud dokumentaalsed materjalid, tunnistajate seletused ja kohtualuste R. Gerretzi ja J. Viigi endi ülestunnistused näitasid, missuguste hirmsate kuritegudega said fašistliku „Kolmanda riigi“ julgeolekupolitsei ja SD eesti üksused hakkama meie vabariigi territooriumil.²⁰ Hitlerlaste tapakirve all leidsid piinarikka surma kümned tuhanded Eesti NSV, teiste Nõukogude vabariikide ning Saksamaa poolt okupeeritud Euroopa maade kodanikud. Nende timukate seas oli palju ka neid, keda

¹⁵ VI raamat, lk. 85—91.

¹⁶ IV raamat, lk. 11.

¹⁷ Sealsamas, lk. 12.

¹⁸ V raamat, lk. 5.

¹⁹ Sealsamas, lk. 179.

²⁰ Vt. „Rahva Hääl“, 8.—12. märtsil 1961.

koguteose autorid veel praegugi patriootideks nimetada julgevad. Ent eesti julgeolekupolitsei ja SD timukaüksuste röpase ajaloo neist peatükkidest hiilivad fašistlikud emigrandid oma mälestustes mööda. See-eest toovad nad aga täiendavaid andmeid Himmleri politseipataljonidest, kes fašistliku Saksa armee tagalas nõukogude inimeste kallal veriselt arveid õiendasid.

Vaadeldava koguteose seitsmenda raamatu pealkirjastas toimetus pretensioonikalt: „Sõjakäik itta“ (!). Toimetus kirjutab raamatu eessõnas avalikult, et fašistlike okupantide kannupoiste, eesotsas H. Mäe ja J. Uluotsaga, suureks „teeneks“ oli fašistliku Saksamaa rindetagala teenistusse rakendatud ja „SS-riigijuhi“ Himmleri poolt juhitavate julgeolekupolitsei pataljonide moodustamine. Nende pataljonide terroristlikku tegevust NSV Liidu territooriumil väljaspool Eestit nimetabki toimetus „sõjakäiguks itta“.²¹ A. Purde artiklist „Eesti sõda Nõukogude Liiduga“ näeme, et Himmleri kavade teostamiseks kavatseti okupeeritud Eestis „omakaitse“ baasil formeerida Saksa julgeolekupolitsei pataljonid nr. 29—42 ja 286—292.²² Tegelikult läks aga fašistidel korda moodustada ainult mõned politseipataljonid. Järgnevates artiklites, milledest paljude autorid vist ettevaatuse tõttu eelistavad jääda anonüümseks, tuuakse ära materjale selle kohta, kuidas need politseipataljonid peamiselt Peipsi ja Ilmeni järve vahelisel maa-alal Saksa rinde tagalat „julgestasid“, s. t. partisanidega võitlesid ja kohalike elanikega veriselt arveid õiendasid. Neid timukate pataljone nimetavad fašistlikud emigrandid veel tänapäevalgi „eesti sõjaväeks“. Aga ometi häbenevad isegi fašistliku Wehrmachi ajaloo koostajad Lääne-Saksamaal praegu Himmleri veriseid jõuke (SS ja SD väeosi) hitlerliku armee koostisosaks tunnistada.²³

Juba ammu enne „Barbarossa“ plaani koostamist seppites Himmler Saksamaast ida pool elavate rahvaste hävitamise plaane. Nagu „Ostlandi“ politseijuht F. Jeckeln Riia protsessi istungil 27. jaanuaril 1946 tunnistas, hakkas ta Himmleri käsul neid kavasad koostama juba 1940. aas-

²¹ VII raamat, lk. 5.

²² Sealsamas, lk. 23.

²³ Vt. näit. W. Keilig, Das Deutsche Heer 1939—1945, Bad Nauheim 1957, lk. 141.

tal.²⁴ Sama saatust oleks tabanud ka eesti rahvast, mis pidi kaduma 20 aasta jooksul. Seda kinnitasid 1946. aasta Riia protsessil kõik „Ostlandis“ tegelnud sõjaroimarid. Nende kavade kohta on dokumentaalseid tõendeid ka meie arhiivides.²⁵ Hitlerlaste praktilisus ei lubanud muidugi kavadada eesti ja teiste Baltimaade rahvaste täielikku füüsilist hävitamist 20 aasta jooksul, orje läks ju neil samuti tarvis. Ent kuna hitlerlikud vallutusplaanid nägid ette Eesti ala koloniseerimise sakslastega, pidid hävitamisest ülejäänud eestlased neile ruumi vabastama. Eestlased taheti pärast sõja võidukat lõpetamist „võidetud ida-aladele“ ümber asustada. Neid hitlerlaste plaane oma artiklis kinnitades viitab A. Purre okupatsiooniaegse „sisedirektori“ O. Angeluse andmetele, kelle teada nii eestlased kui ka lätlased ja leedulased tuli Himmleri kavade kohaselt Baltikumist ümber asustada Valge mere kallastele Arhangelski ja Oneega piirkonda.²⁶ Olgu selle ümberasustamise asukohaga kuidas on (J. Mägiste kinnitab L. Kettunenile viidates, et hitlerlased kavatsesid eestlasi Kesk-Karjalasse ümber asustada²⁷), kuid hitlerlaste „sisedirektor“ O. Angelus võiks sellest vist kaugeltki põhjalikumalt jutustada, sest kes siis muu kui tema ise pidanuks oma ameti tõttu sel juhul suguvendade transportimist korraldama.

Tegeldes Saksa okupatsiooni ajal eesti rahva hävitamise ja orjastamisega ning olles teadlikud, et koostatakse selle rahva ümberasustamise plaane, ei valmistanud eesti rahva reeturid sellist saatust sugugi endale. Nemad nimelt lootsid germaanlaste hulka trügida. Nii muutusid H. Mäe, O. Angelus, A. Vendt, A. Mere, A. Rebane, J. Rimmelgas ja paljud teised „peaaegu“ germaanlasteks, millest nad veel praegugi lõpmata head meelt tunnevad. Et nad „sakslastega ka peaaegu rassiliselt võrdseteks tun-

²⁴ Minevik ja tänapäev, Tallinn 1960, lk. 111.

²⁵ Vt. näit. fašistliku politseikindrali F. Jeckelni ülestunnistust — „Судебный процесс по делу о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков на территориях Латвийской, Литовской и Эстонской ССР“, Рига 1946 ja SS-brigadenführeri Stahleckeri ettekannet 6. novembrist 1941 Riigi Julgeoleku Peavalitsusele Berliinis Himmleri korraldustest ta Eestis viibimisel 19.—20. septembril 1941. a. (ENSV ORRKA, f. R-130/84, nim. 1, s.-ü. 1, l. 10—14).

²⁶ VII raamat, lk. 28.

²⁷ „Tulimuld“ 1955, nr. 4, lk. 211—216.

nistatud..." pidid saama, see seik paneb J. Rimmelga otse juubeldama.²⁸

Oluline on siin märkida, et isegi fašistlikud emigrandid on sunnitud oma töödes rääkima eesti tööraha võitlusest Kommunistliku Partei juhtimisel okupantide ja nende käsilaste vastu. V. Saarsen peab tunnistama, et Nõukogude partisanide võitlus hoogustus Eestis eriti 1942. aasta teisel poolel, mil meie partisanide tegevus oli eriti edukas Palupera ja Puka jaamade vahel, Mustvee—Kallaste rajoonis, Ulila ümbruses ja Kasaritsas. 1943. aastat käsitledes aga märgitakse mitmemeheliste langevarjurite saldade tegevust, eriti Tartumaal ja Põhja-Eestis.²⁹

Aga just need jõud, millest fašistlikud ajaloomoonutajad on sunnitud rääkima vastu tahtmist, jäid lõpuks võitjaks. 1940. aastal oma saatuse otsustamise enda kätte võtnud eesti rahval tuli võitluses parema tuleviku eest pidada ohvrirerikast võitlust fašistidega. Mustade jõudude teenistusse, mis eesti rahvast orjusse ja hävingusse tõugata tahtsid, andsid end ka kodanlikud natsionalistid. Koguteoses, millest meil käesolevas artiklis juttu oli, püüavad nad end kujutada suurte patriootidena. Kuid nende teod, millest on juttu samadel lehekülgedel, on timuka palgasulaste teod. Ja seda on kasulik ja vaja teada mitte üksnes meil, vaid ka neil eestlastel, kes uimasatuna kodanlikust valepropagandast veel ikka viibivad emigratsioonis.

²⁸ VI raamat, lk. 168.

²⁸ VII raamat, lk. 168.

LAANE-SAKSA REAKTSIOONILISED AJALOOLASED BONNI MILITARISTIDE TEENISTUSES

(HISTORIOGRAAFILISI MÄRKUSI)

J. K a h k

Nõukogude Liidu võit Suures Isamaasõjas ja fašistlike riikide purukslöömine olid suureks ja paljutähendavaks ajalooliseks õppetunniks kogu inimkonnale. Veel kord demonstreeriti kujukalt, et reaktsiooniliste jõudude püüded verise vägivalla abil ajaloo progressiivset arengut seisma panna on määratud nurjumisele. Pärast Teist maailmasõda langes enam kui kümme Euroopa ja Aasia maad välja kapitalistlikust süsteemist. Kapitalismi üldkriis süvenes ja jõudis oma teise etappi.

Kuidas mõistab kaasaegne kodanlik saksa ajalooteadus seda õppetundi? Millise pilguga vaatab ta ajaloolisele arenguteele, mis saksa rahva ja kogu Euroopa lõpuks viis Teise maailmasõja ja selle tagajärgedeni? Milliseid retsepte kirjutavad kodanlikud ajaloolased „vanale Euroopale“ tuleviku jaoks?

Püüdsime neile küsimustele vastuseid otsida väikese historiograafilise uurimuse abil. Pilt, mis sellise uurimuse tagajärjel avaneb, pole mitte üksnes ajaloolaste-spetsialistide jaoks huvitav. See on õieti pilk ühele lõigule suurest rindest, mida me silmas peame, rääkides lakkamatust võitlusest kodanliku ja kommunistliku ideoloogia vahel. Võib-olla aitab käesolev artikkel lugejal mõista, miks marksistlikud ajaloolased peavad nii valvsad olema igasuguste ohtlike ja vaenulike ideede suhtes, üksipuha kui „süütusse akadeemilisse“ vormi neid ka ei peidetaks. Imperialism ja militarism, need jõud, millega ajaloolastel tuleb ideoloogilisel rindel võidelda, ähvardavad kogu inimkonna rahu ja julgeolekut.

Nii nagu juba omal ajal, pärast Esimest maailmasõda ning hiljem Hitleri režiimi ajal, on saksa kodanlike ajaloolaste hulgas praegu jälle populaarseks saanud nn.

Karolingide õhtumaa idee.¹ Münchenis on rajatud spetsiaalne Õhtumaa Akadeemia, mille poolt korraldatud konverentsidel räägitakse mingisugusest „igavesest vastulust ida ja õhtumaa vahel“ ning püütakse Karl Suure feodaalriiki kujutada klassideta ühiskonna ideaalriigina.² Saksa Demokraatliku Vabariigi ajaloolased on juhtinud tähelepanu sellele, et kõik need ideed on otse silmatorkavas kooskõlas praegu Lääne-Saksamaal valitsevate klasside poolt levitatava ametliku ideoloogiaga. Omal ajal kujutas nn. õhtumaa ühtsus endast tegelikult paavsti ja Lääne-Euroopa feodaalide huvide ühtsust itta suunatud vallutuspoliitika küsimustes. Praegu on jutud Euroopa ühtsusest orgaaniliselt seotud Nõukogude-vastase välispoliitikaga ja sõjaõhutajate laimavate ning provokatsiooniliste väljaastumistega sotsialismi leeri aadressil.³ Arutlused keskaegsest klassivabast ühiskonnast meenutavad aga silmakirjalikke jutte selle kohta, et praegu ei olevat Lääne-Saksamaal enam üldse kapitaliste ega töölisi, vaid ainult nn. sotsiaalpartnerid.⁴

1957. aastal avaldas saksa ajaloolane W. Schlesinger ajakirja „Historische Zeitschrift“ veergudel oma ettekande „Saksa ittatungi ajaloolisest positsioonist“, millega ta oli juba esinenud mitmetes linnades. Schlesinger püüab selles tõestada, et mingisugust vägivaldset idaeakspaniooni polevat üldse olnud. Olevat aset leidnud ainult endiste slaavi alade rahulik koloniseerimine ja sinna saksa kultuuri viimine. Siinjuures olevat saksa feodaalid täitnud „õhtumaist ülesannet“ ja võitnud selle ala „lääne kultuurile“.⁵ Selletaolisi ideid on juba ammu propageeritud. Esialgu tegelesid sellega preisi junkrute huvisid kaitsvad ajaloolased, hiljem fašistlikud ajaloolased. Pärast Teist maailmasõda on need verise ittatungi õigustamise ideed jälle hakanud laialt levima ja nende ideede kinni-

¹ T. Büttner, „Abendland“-ideologie und Neo-Karolingertum im Dienste der Adenauer CDU, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1959, Heft 8, lk. 1808.

² Sealsamas, lk. 1804, 1809—1810 ja 1816.

³ Sealsamas, lk. 1810 ja 1817—1818.

⁴ Sealsamas, lk. 1816.

⁵ В. Т. Пашуто, Так называемое «изучение востока» — идеология западногерманского реваншизма, «Вопросы истории» 1959, nr. 3, lk. 63—65; I. Hagemann, Die mittelalterliche deutsche Ostexpansion und die Adenauersche Aussenpolitik, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1958, nr. 4, lk. 797—798.

tamiseks otsitakse uusi „teaduslikke“ argumente. Saksa ajaloolane Anneliese Krenzlin väidab, lähtudes W. Abeli koolkonna poolt loodud tühjaksjäänud maakohtade (Wüstungen) teooriast⁶, et ittatungi tagajärjel tervete slaavi külade maapinnalt minemapühkimine olevat tegelikult olnud ühiskonna arengu seisukohalt progressiivne nähtus — nimelt olevat üle mindud intensiivsematele põlluharimisviisidele, mis andis võimaluse hakata hajakülade asemel elama kontsentreeritumalt.⁷ Golo Mann kinnitab oma 1960. aastal ilmunud ülevaates XIX ja XX sajandi Saksa ajaloo kohta sissejuhatavalt, et „sakslaste edasitung itta oli põhiliselt rahuliku koloniseerimise iseloomuga...“⁸ Hoopiski heategevana kujutab saksa ittatungi W. Görlitz, keda iseloomustame pikemalt allpool. Ta väidab, et saksa õiguse normide ülevõtmine olevat vendide hõimude juures varem valitsenud orjust leevenandanud.⁹

Verise ittatungi õigeksmõistmisest võtavad täie innuga osa kirikuajaloolased. Balti emigrantide poolt 1956. aastal väljaantud kogumikus balti kirikuajaloost ilmusid kaks iseloomulike pealkirjadega artiklit — „Mõõga-

⁶ W. Abeli algatusel on paljud kodanlikud ajaloolased hakanud erilist tähelepanu pöörama mitmesugustel põhjustel (sõjad, katkud, ümberasumine jne.) tühjaksjäänud maakohtade (Wüstungen) uurimisele. Nagu tunnistab W. Abel ise, pole seni korda läinud leida üldiselt ja alati kehtivat põhjust sellele nähtusele (W. Abel, Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters, Stuttgart 1955, lk. 71—72 ja 175). See ei takista teda aga sugugi nende sageli hoopis eriilmeliste laastamisnähtuste põhjal konstrueerimast inimkonna ajaloole tema arvates iseloomulikku elurütmi, kus laastamisele ja maa tühenemisele järgneb majanduse tõus ja maa asustamine, et siis uuesti aset anda laastamisele (sealsamas, lk. VII ja 47). Mitte valitsevate klasside poliitika ja omavahelised tülid ei löö Abeli ja tema pooldajate arvates keskajal haavu rahvamajandusele, vaid see fataalne ja inimestest sõltumatult tegutsev rütm. Nõukogude ajaloolastest on Abeli koolkonna teooriate juures pikemalt peatunud Barg, kes neile kriitika annab aga ainult inglise keskaega puudutavates küsimustes (M. A. Барг, О так называемом «кризисе феодализма» в XIV—XV веках, «Вопросы истории», 1960, nr. 8, lk. 94—113).

⁷ Prof. Dr. A. Krenzlin, Das Wüstungsproblem im Lichte ostdeutscher Siedlungsforschungen, „Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie“, 1959, Heft 2, lk. 156—157.

⁸ G. Mann, Deutsche Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts, Frankfurt am Main 1960, lk. 21.

⁹ W. Görlitz, Die Junker — Adel und Bauer im deutschen Osten. Geschichtliche Bilanz von 7 Jahrhunderten, Glücksburg Ostsee 1957, lk. 6.

missiooni küsimusi" (H. Dörries) ja „Ristisõda Liivimaale" (A. Bauer). Artiklite autorid püüavad lugejaile selgeks teha, et liivlaste, lätlaste ja eestlaste külade tuhakspõletamises Saksamaalt kohalerutanud ja röövsaaki ihkavate rüütlite poolt ning talupoegade pärisorjadeks muutmises olevat süüdi... Polotski vürst (!). „Kristliku jumalariigi laialilaotamine... on alati olnud kiriku ja riigi, jutlustamise ja vägivalda ühine töö. Õpetust jagava ja ristiva preestri töö käis sõjalise vallutuse kannul või toimus pärast vastava loa andmist ristiusustatava ala valitseja poolt tema kaitse ja toetuse all..."¹⁰ Ka Liivimaale ilmunud munk Meinhardi esimene mure olevat olnud pöörduda misjonitegevuse loa taotlemisega kõigepealt Polotski vürsti poole, kes vastava loa andiski. Kuid varsti muutusid Väina suudmesse ilmunud võõrvallutajate ja Polotski vürstiriigi suhted vaenulikeks. Sellest asjaolust teevad balti kirikuajaloolased aga otse kurioosse järelduse. „See tähendab: riigivõim, ilma milleta misjonär kuidagi läbi ei saanud, ütles Liivimaal üles..."¹¹ Ja „ristiusu toojatel" polevatki jäänud muud üle, kui hakata ise paganate vastu ristisõda pidama, s. t. neid tappa ja orjastama. Kui palju erineb selline mõttearendus XIII sajandi kroonikute poolt väljendatud seisukohtadest, et paganate ihu tuli mõnikord ära tappa selleks, et nende hingesid päästa, on tõesti küsitav.¹²

Kõigile niisugustele rahuliku ja progressiivse ittatungi „teooriatele" on juba antud küllaltki põhjalik kriitika. Alles hiljuti ilmusid sel teemal nõukogude ajaloolase V. Pašuto ja Saksa Demokraatlikus Vabariigis töötava Ingrid Hagemanni spetsiaalsed artiklid.¹³ Nad juhivad tähelepanu sellele, et saksa feodaalide nn. ittatungi üritused algasid alati veriste poliitiliste vallutustega, mille käigus kohaliku elanikkonda massiliselt ja julmalt hävitati ning millele järgnes vägivaldne germaniseerimine. Kohaliku slaavi elanikkonna ühiskondlikku arengut see ei soodustanud, vaid pani ta hoopis seisma.

¹⁰ Baltische Kirchengeschichte, herausgegeben von Reinhard Wittram, Göttingen 1956, lk. 27.

¹¹ Sealsamas, lk. 28.

¹² H. Dörries räägibki oma artiklis küllaltki poolehoidva arusaamisega sellest „pimestavast innust, kui arvati, et ta teenib jumalat ja hinge ka siis, kui ta pagana maha lööb" (sealsamas, lk. 22).

¹³ Vt. nende eespool tsiteeritud töid.

1957. aastal andis W. Görlitz välja raamatu Preisi junkrute ajaloost, mille sissejuhatuses ta avameelselt räägib oma kavatsusest rehabiliteerida see tema arvates süütult halba kuulsusse langenud klass. W. Görlitz väidab, et mõisnikud polevat sugugi süüdi selles, et ida pool Elbet arenes välja teoorjusele rajaneva suurpõllunduse ala. Kõiges olevat süüdi olnud laastavad sõjad ja eriti hussiidide sõjakäigud, mis maa tühjaks tegid ja mõisnikke sundisid üle minema pärisorjade tööjõu kasutamisele.¹⁴ Mahajäetud asulate uuesti koloniseerimine või uudismaa ülesharimine olevat mõisate tekkimisel mänginud suuremat osa kui talude hävitamine.¹⁵

Preisi junkrute vabandamiseks rakendatakse uuesti ka W. Abeli teooriaid. Mõisate intensiivse rajamise aeg algas saksa ajaloolase Anneliese Krenzlini arvates alles XVI sajandi lõpust alates. „Mõisad luuakse XVII ja XVIII sajandil sageli endiste külade tühjaksjäänud põldudele. Nad tekkisid siis, kui viljakasvatus jälle tulusaks muutus, kuid polnud veel olemas talupoegadest elanikkonda, kes oleks uuesti asustanud tühjaksjäänud alad.“¹⁶ Niisiis, külade rajamiseks inimesi ei jätkunud. Kust aga võeti talupojad, kes hakkasid tühjaksjäänud põlde harima teolistena? Teatavasti mõisnikud ise oma perega põldusid ei harinud.

Veelgi kaugemale lähevad oma „teooriates“ Hans ja Gertrud Mortensenid, kes n.ö. veeretavad Elbe-taguse teoorjusliku suurpõllupidamise ala tekkimise süü talupoegade endi õlgadele. Intensiivne mõisate rajamine olevat nende arvates alanud alles 1630—1640-ndail aastail. Ja ka siis ei olevat asi arenenud mitte nii, et mõisnikud röövisid talupoegade käest maad, vaid talupojad, kes ei suutnud talusid enam pidada, jätsid need ise „vabatahtlikult“ maha.¹⁷ Milleks selline sofistika Mortensenidele vajalik on, see selgub siis, kui jõuame nende lõppjäreluste juurde. Mortensenide käsutuses olevad andmed räägivad sellest, et preisi junkrud hävitasid eeskätt slaavi

¹⁴ W. Görlitz, tsit. teos, lk. 34 ja 39—40.

¹⁵ Sealsamas, lk. 38.

¹⁶ A. Krenzlin, tsit. teos, lk. 166.

¹⁷ Hans und Gertrud Mortensen, Über die Entstehung des ostdeutschen Grossgrundbesitzes, „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I Philologisch-Historische Klasse“, 1955, nr. 2, lk. 24 ja 29—30.

külasid — 1400. aastal eksisteerinud saksa küladest jäi 1785. aastaks püsima $\frac{2}{3}$, preislaste küladest vaid $\frac{1}{3}$.¹⁸ Slaavlaste kuulutatatakse Mortensenide poolt „vähem kandevõimelisteks“ (weniger leistungsfähig). Just selle tagajärjel, et seal elas palju „nõrgakesi slaavlasti“, olevatki ida pool Elbet kujunenud suurmõisate ala.¹⁹ „Mõisnikul ei jäänud lõpuks muud üle, kui maa, mida ta ei saanud enam asustada küllaldase kandevõimega talupoegadega, võtta enda majandada, s. t. mõisamaaks muuta.“²⁰ F. Gause kirjutab oma 1952. aastal ilmunud raamatus „Saksa-slaavi saatuseühitus“: „Talupoegade olukorra halvenemise protsess ei tunginud mitte Saksamaalt ida poole, vaid liikus idast läände. Olukord Poolas, kus aadel, keda ei takistanud riigivõim, valitses oma peaaegu täiesti piiramatute õigustega temast sõltuvat talurahvast, kujunes ahvatlevaks eeskujuks teiste maade aadlile... Pärisorjuse uuesti kehtimapanemine (mõeldud on XV—XVI sajandist ilmnevat talurahva olukorra halvenemist Ida-Euroopas — J. K.) ei kujutanud endast midagi muud kui keskaja lõpul slaavluse poolt saksluse vastu arendatud reaktsiooni sotsiaalset kaasnähtust.“²¹ Nii on Mortensenide ja Gause arvates slaavi talupojad lõpuks ise süüdi, et neid saksa mõisnike poolt julmalt ekspluateeriti ja taludest välja aeti.

25. veebruaril 1947 võttis liitlaste kontrollkomisjon Berliinis vastu otsuse Preisi riigi likvideerimise kohta. Neil aastail kerkis saksa rahva ja tema ajaloolaste ette ühtlasi küsimus, kuidas suhtuda Preisi riigi ajalosse, kuidas hinnata tema osa saksa rahva minevikus. „Teema „Friedrich Suur“ on meie, sakslaste jaoks ammendamatu,“ kirjutab praegu Lääne-Saksamaal juhtivale positsioonile tõusnud ajaloolane Gerhard Ritter. „Poliitilise ajaloo iga uus pööre meenutab seda meile... Mis oli kahjulik, mis terve ja elujõuline vana-preisi süsteemis? Need küsimused pole 1945. aasta kohutava katastroofiga sugugi vastatud või

¹⁸ Hans und Gertrud Mortensen, Über die Entstehung des ostdeutschen Grossgrundbesitzes, „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I Philologisch-Historische Klasse“, 1955, nr. 2, lk. 24.

¹⁹ Sealsamas, lk. 31.

²⁰ Sealsamas, lk. 29.

²¹ F. Gause, Deutsch-slawische Schicksalsgemeinschaft. Abriss einer Geschichte Ostdeutschlands und seiner Nachbarländer, Kitzingen/Main 1952, lk. 120.

kõrvale heidetud, vastupidi, nad on just erakordselt elulisteks muutunud.²² Kuid vaevalt olid ilmunud nimetatud Ritteri ja mõnede teiste autorite nagu Hubatschi ja Schoepsi ajaloolised uurimused, kui prantsuse kodanlikud ajaloolased panid rahutusega tähele, et nimetatud saksa ajaloolased olid oma eesmärgiks seadnud ajalooliste „faktide tõlgitsemise abil õigustada preisi elemendi sissetungimist kaasaegse Saksamaa arengusse“²³.

Oma uurimuses „Friedrich Suur“ vaidleb Ritter ägedalt vastu arvamusele, et Preisi olevat olnud junkrute riik. „Friedrichil läks tõepoolest otse üllatavalt suurel määral korda kiskuda oma kõrgemad ametnikud lahti aadli klassihuvidest ja muuta nad oma võimu tahtetuiks tööriistadeks.“²⁴ Aadlike kohta väidab Ritter, et nad valitsesid kohaliku politsei- ja kohtuvõimu valdajatena „riigi ülesandel maad, hoidsid korda oma talupoegade seas, kontrollisid maksude täpset tasumist nende poolt, kasutasid nende teenuseid ja makse, kuid pidid ka häda korral abiandmisega selle eest hoolitsema, et nende talud jääksid püsima ja maa pealt tasutav maks ning nekru-teid andvate taluperede hulk ei väheneks. Oma pojad, niivõrd kui neid ei kasutatud põllumajanduses, saatis aadel sõjakoolidesse kadettideks...“²⁵ Kui mõisnike ja talupoegade vahelisi suhteid selliselt tõlgendada, siis võib lõpuks muidugi jõuda selleni, et iseloomustada nagu Görlitz Preisit kui „sotsiaal-patriarhaalset“ riiki või arvata Ritteri kombel, et peamine, mis ühendas selles riigis „ülemaid ja alamaid“, oli „uhkus üheskoos toimepandud kangelastegude üle“²⁶. Veriste vallutussõdade pidamisega kurikuulsaks saanud Friedrich II valitsusaega iseloomustatakse Ritteri, Golo Manni ja Hubatschi poolt kui liberalismi ja valgustusfilosoofia aega; kõik ta sõjad kuulutab Ritter aga „võitluseks olemasolu pärast“²⁷.

²² G. Ritter, Friedrich der Grosse. Ein historischer Profil, Heidelberg 1954, lk. 7 ja 9.

²³ P.-P. S a g a v e, Les historiens allemands et la réhabilitation de la Prusse, „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations“, 1960, nr. 1, lk. 131.

²⁴ G. Ritter, tsit. teos, lk. 193.

²⁵ Sealsamas, lk. 194.

²⁶ Sealsamas, lk. 203.

²⁷ P.-P. S a g a v e, tsit. teos, lk. 136—137 ja 139; G. Ritter, tsit. teos, lk. 133.

Peamine, milles Ritter ja Hubatsch oma lugejaid veenda püüavad, on see, et Friedrich Suure ja Hitleri poliitika polevat mitte mingil määral teineteisele sarnased.²⁸ Ritter on vaimustatud Preisi kuninga poolt „kireta peetud ja plaanipärastest sõdadest“ ning vastandab neid „fanaatilise diktaatori poolt peetud hävitavale sõjale“, kirjutab prantsuse ajaloolane P.-P. Sagave.²⁹ Eesmärk on selgesti näha: et „rehabiliteerida Preisit, tuleb ta täiesti lahku kiskuda kolmandast riigist, kujutada preisi vaimu vastandlikuna natsionaal-sotsialistlikule ideoloogiale“³⁰. Meile püütakse sisendada, „et edukas agressor on suur riigimees, aga edutu ainult vastik militarist... Kuid rehabiliteerimisest uuesti ülesehitamiseni on ainult üks samm ja seegi on juba vähemalt mõttes astunud. Selline ajaloo-teadus... valmistab teed poliitilisele üritusele.“³¹ Lääne-Saksamaal korraldatakse praegu sageli revanšistlikke sõjameeste kokkutulekuid. Ühe sellise kokkutuleku tribüünilt kõlasidki juba sõnad: „Me tahame Saksa-maale tagasi tuua vana preisi vaimu. Kõik ettepanekud demokraatliku armee loomisest on mõttetus. Tuleb tagasi minna preisi süsteemi juurde... On vaja, et armee võtaks enda kätte uuesti esimese koha riigis.“³²

Preisi junkrute ja militaristide apologiseerimise tendentsid ilmnevad selgesti ka Saksa ajaloo järgnevate perioodide käsitlemisel. On mõistetav, et see, kes jaatab Friedrich II militarismi, suhtub poolehoiuga ka Bismarcki poliitikasse. Ritter teatabki oma raamatu „Friedrich Suur“ lõpus, et ta ei kõhkle hetkegi tunnistamast end Bismarcki poliitika pooldajaks, mis viis „saksa rahvusriigi loomisele preisi militarismi poolt“³³. Bismarcki poliitikat ülistatakse praegu kui osavat ja edukat „külma sõja“ poliitikat ja inglise ajaloolane Gordon Craig tõmbab otseseid

²⁸ M. Schlenke retsensioon W. Hubatschi raamatu „Das Problem der Staatsräson bei Friedrich dem Grossen“ kohta, „Historische Zeitschrift“, 1960, Heft 2, lk. 382.

²⁹ P.-P. Sagave, tsit. teos, lk. 144.

³⁰ Sealsamas.

³¹ Sealsamas, lk. 144 ja 150.

³² Need väljendused tuuakse ära saksa militarismi vastu suunatud artiklis: Lord Russell of Liverpool, Ou va L-Allemagne?, „Cahiers Pologne-Allemagne“, 1960, nr. 2 (5), lk. 29.

³³ G. Ritter, tsit. teos, lk. 252.

parallelele Bismarcki ja sõjaõhutaja Konrad Adenaueri vahel.³⁴

Bismarcki poliitikas ei tulevat otsida Esimese maailmasõja juuri. Sama vähe olevat selle sõja puhkemises süüdi ka viimane Saksa keiser Wilhelm II, väidavad Lääne-Saksa ajaloolased. Et saksa militarism XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses oma idanaabreid ähvardas, selle olevat naabrid ise „välja mõelnud“, kinnitab Henry Cord Meyer.³⁵ Saksa keisrit Wilhelm II kujutab Golo Mann oma raamatus halbade kavatsusteta kiidukukena, kes armastanud oma vuntse keerutada ja paraadvormi rõivastatuna teatriloožis istuda.³⁶ „Admiral Tirpitz tahtis sõda veel vähem, kui saksa kindralid seda tahtsid,“³⁷ kinnitab ta. Ja kuna Hitleri kindralid võtsid omal ajal teatepulgale üle keiserliku armee kindraleilt, siis pole ime, et õigeksmõistmine saab osaks ka neile. „Kunagi pole ükski kindralstaap olnud nii süütu sõja puhkemises, kui seda oli Saksa kindralstaap Teise maailmasõja puhkemises...“³⁸ Kui aga kindralid üldse ja samuti Hitleri kindralid on nii rahuarmastavad, siis pole muidugi midagi halba ka selles, kui endised kõrgemad fašistlikud sõjaväelased Lääne-Saksa riigiaparaadis ja sõjaväes jälle juhtivatele kohtadele tõusevad. Kindralid ja junkrud ning militarism pole sugugi nii halvad, ainult Hitler ise oli kõigis õnnetustes ja ebaedus süüdi — see on moraal, mida Lääne-Saksa revanšistlikult meelestatud ajaloolased püüavad sisendada oma lugejatesse. Kui aga samasugust sõjakat poliitikat ajaks mõni ettevaatlikum ja bismarkliku riigitarkusega varustatud poliitikategelane, nagu näiteks Adenauer, siis võiks nende ajaloolaste arvates uuesti õnne proovida.

Lääne-Saksa militarismi kaudne ja vihjamisi õigustamine on reaktsioonilises ajalookirjanduses seotud otseste ja avalike kallaletungidega Nõukogude Liidu ja kogu sotsialismileeri vastu. Ja just selles osas ilmneb eriti sel-

³⁴ E. Engelberg, NATO-Politik und westdeutsche Historiographie über Probleme des 19. Jahrhunderts, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1959, Heft 3, lk. 490—492; W. Bessoni retsensioon G. A. Craigi raamatule „Adenauer. Aspects of German Statecraft“, „Historische Zeitschrift“, 1960, Heft 3, lk. 601.

³⁵ Henry Cord Meyer, Der „Drang nach Osten“ in den Jahren 1860—1914, „Die Welt als Geschichte“, 1957, Heft 1, lk. 8.

³⁶ G. Mann, tsit. teos, lk. 487.

³⁷ Sealsamas, lk. 505.

³⁸ Sealsamas, lk. 877—878.

gesti, millise teaduserüvetamiseni võivad minna reaktsioonilised ajaloolased, kui nad tahavad mürgitada oma lugejate teadvust. Need reaktsioonilised ajaloolased ei tunnusta reaalselt eksisteerivaid erinevusi kahe maailmasüsteemi vahel. Nõukogude Liit kuulutatakse mingiks müstiliseks „hädaohuks idast“, mis juba keskajal oli kerkinud „õhtumaa inimese“ horisondile ja peab kuni tänase päevani täitma ta südame jubedustundega. „Suur, lai, lõputu ja salapärane, äratades igatsust ja hirmu veel mõistmatu ees, mis jääb võib-olla alati mõistmatuks, nii laiub Venemaa õhtumaise inimese vaimusilma ees“³⁹ — selliste sõnadega algab raamat, mis kannab iseloomulikku pealkirja „Venemaa mõistatus“.

Ameerika ajaloolastest on sellise ajaloovõltsimise tööpõllul eriti silma paistnud poola emigrant O. Halecky, kes oma juttudega „aasia despotismist“, „slaavi imperialismist“ ja „nõukogude kolonialismist“ on end otseselt rakendanud sõjaõhutajate vankri ette. Halecky ja teiste tema tüüpi ajaloomoonutajate tööd on põhjaliku kriitika alla võtnud nõukogude ajaloolane L. V. Danilova.⁴⁰ Nõukogude-vastasesse kampaaniasse andis oma panuse ka inglane A. J. Toynbee, kes esimeste seas tõstis kilbile „teooria“, et kogu tänapäeva keerulise rahvusvahelise olukorra ja isegi nõukogude süsteemi juuri tuleb otsida selles, et vene feodaalid võtsid IX sajandil vastu ristiusu mitte Roomast, vaid Bütsantsist.⁴¹

Lääne-Saksamaal tegutsevad praegu intensiivselt mitmesugused nn. ida uurimise (Ostforschung) asutused. Saksa Demokraatliku Vabariigi ajaloolased on veenvalt näidanud, et kõik need mitmesugused instituudid ja töögrupid kuulusid omal ajal hitlerliku Saksamaa luure- ja ideoloogilise töö organite süsteemi ja teenivad praegu Lääne-Saksamaal üha jultunumalt peadtõstvate militaristide huve.⁴² Need „idaspetsialistid“, kellest nii mõnedki

³⁹ G. Thimm, *Das Rätsel Russland. Geschichte und Gegenwart*, Stuttgart-Hamburg 1952, lk. 9.

⁴⁰ Л. В. Данилова, *Русское средневековье в современной историографии США*, «Вопросы истории», 1961, nr. 3, lk. 87—90. Vrd. ka В. Т. Пашуто, tsit. teos, lk. 71—72.

⁴¹ A. J. Toynbee, *Civilization on trial*, Oxford 1948, lk. 173 ja 182.

⁴² Die „Ostforschung“ — ein Stosstrupp des deutschen Imperialismus, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1958, Heft 6, lk. 87—90; В. Спирю, *Западногерманские остфоршеры на службе политики реваншизма*, «История СССР», 1960, nr. 1, lk. 237—249.

on juba üle elanud läbikukkumise Hitleri „ittatungi“ palgasulastena, pakuvad nüüd oma „kogemusi“ uutele peremeestele. Koostatakse Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa ajalugusid, mille autorid ise tunnistavad, et nad on kirjutatud selleks, et kergendada nende maade „mõistmist“ ja nendega võitlemist. Külmavereliselt vaagitakse fašistliku agressiooni õppetunde ning juhitakse tähelepanu hitlerlike võimumeeste poolt Isamaasõja ajal okupeeritud NSV Liidu territooriumil toimepandud „vigadele“, mida ei tulevat korrata (!).⁴³

Väärrib märkimist, et silmapaistvate „idaspetsidena“ on pärast sõda esile tõusnud sellised balti emigrandid nagu Reinhard Wittram, kelle poolt toimetatud raamatud pannakse aukohal välja revanšistlikel sõdurite kokkutulekutel, ja Georg von Rauch, kelle sulest pärineb üks kõige ulatuslikumaid, kuid ka kõige vaenulikumaid „käsiraamatuid“ NSV Liidu ajaloo kohta.⁴⁴

Avantüristliku vallutuspoliitika ja lugejates sotsialistlike riikide vastu vaenulike tunnete äratamise huvides moonutatakse Nõukogude Liidu ajalugu kõige vanematest perioodidest peale. IX—X sajandil sooritasid vene sõdalased ja kaupmehed retki kaugesse Bütsantsi. Sellest faktist teeb G. Thimm, kes kogus oma „idakogemused“ 1939. aastal, töötades fašistliku Saksamaa ajakirjandusliku esindajana Moskvast, kohe järgmise järelduse: „Bütsantsi-unistustest pole Venemaa kunagi loobunud. Sellest on unistatud kõigil Vene ajaloo sajanditel ja praegugi on ta... üheks Nõukogude Vene maailmapoliitika tähtsaks liikumapanevaks teguriks.“⁴⁵ Nagu Toynbee nii kinnitab ka Thimm, et ajalooline arengutee, mis viis nõukogude võimu kehtestamiseni ja tema poolt praegu majanduse arendamisel saavutatud tulemusteni, mida ka tema on

⁴³ Georg von Rauch, *Russland: Staatliche Einheit und nationale Vielfalt. Föderalistische Kräfte und Ideen in der russischen Geschichte*, München 1953, lk. 9.

⁴⁴ A. Anderle, S. Quilitzsch, Georg von Rauch — ein Ideologe des faschistischen „Dranges nach Osten“ und Verfechter der antisowjetischen NATO-Politik, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1960, Heft 7; A. Андерле, З. Квилитч, Бывший зондерфюрер в погоне за «исторической правдой», «История СССР», 1961, nr. 1. G. v. Rauchi raamatule „Geschichte des bolschewistischen Russlands“ on antud põhjalik kriitika ajakirjas «История СССР», 1957, nr. 5, lk. 260—268.

⁴⁵ G. Thimm, tsit. teos, lk. 39.

sunnitud tunnistama, „algab, nii veider kui see esimesel pilgul ka tunduda võib, ristiusu vastuvõtmisega Bütsantsist“⁴⁶.

„Idaurijate“ tööd lausa kubisevad sellelaadilistest „loogilistest“ surmasõlmedest. Nõukogude võimu industrialiseerimispoliitika tuletatakse läänlaste ja slavofiilide ideedest XIX sajandi teisel poolel, nõukogude riigisüsteem Ivan IV opritsninast, Kommunistlik Partei Peeter I teenistusaadlist, Peeter I poolt läbiviidud reformid kuulutatakse Oktoobrirevolutsiooni otsesteks põhjusteks jne., jne.⁴⁷

Peatusime selle juures, kuidas on käsitletud põhiliselt kahe maa — Saksamaa ja Venemaa ajalugu väga erinevatel ajalooperioodidel. Esimesel pilgul võib see materjal tunduda väga mitmepalgelise ja heterogeensena. Kuid kui lasta kõigel sellel veel kord vaimusilma eest mööda libiseda, siis näeme, et üksikute ajalooliste nähtuste või perioodide kohta antud tõlgendused ja kontseptsioonid kujutavad endast üksikuid astmeid suures trepis; üksikuid klaasikilde, millest on kokku pandud suur mosaiikmaal.

Väga hästi on teada, millist saatuslikku osa mängisid Hitleri võimuletulekul kõrvuti Kruppi ja Thysseni taoliste monopolistidega Hindenburgi tüüpi preisi junkrud ja saksa kõrgem ohvitserkond. Nüüd aga püüavad Lääne-Saksa ajaloolased näidata, et saksa militaristid ja preisi junkrud ning nende ajaloolised eelkäijad polevatki sugugi nii halvad ja süüdistused nende vastu olevat välja mõeldud. Saksa feodaalid ei sooritanud itta veriseid vallutusretki, vaid lihtsalt võitlesid selle ala lülitamise eest „õhtumaa“ koosseisu ja „hädaohtliku ning seletamatu ida“ vastu. Kui kohalik slaavi elanikkond oma maadest ilma jäi ja hiljem kõige rõhuvama teoorjusikke alla langes, siis oli see nende endi süü. Preisi riigi röövvallutuspoliitika XVIII sajandil oli õiglane võitlus olemasolu eest ja riik ise kujutas endast mõistuse poolt valitsetud süsteemi, kus kõik alamad ühtviisi oma kohust täitsid. Preisi militarismi ja preisi ideede edasikandjad polnud süüdi ei maailmasõdade puhkemises ega ka Hitleri võimuletulekus. Militaristlik jõupoliitika on end ajalooliselt täiesti õigusta-

⁴⁶ G. Thimm. tsit. teos, lk. 47.

⁴⁷ Sealsamas. lk. 157, 172 ja 335—337; E. Lemberg, Osteuropa und die Sowjetunion. Geschichte und Probleme, Salzburg 1956, lk. 23 ja 101.

Lääne-Saksamaa Föderaaltvabariigi kantsler sõjaõhutaja K. Adenauer (pildil vasakul) astus demonstratiivselt praegu revanšistliku organisatsioonina eksisteeriva Saksa ordu liikmeks.

nud, teda tuleb ainult oskuslikumalt ja osavamalt ajada, kui seda oskas teha patuoina osa mängima pandud Hitler. Ja kõigi nende militaristlike ja revanšistlike ambitsioonide õigustamiseks klopsitakse kokku väljamõeldisi „õhtumaa“ kohal igavesest ajast igavesti rippuvast „ida

hädaohust", mis peavad kergeusklikke lugejaid hirmutama ja nad Lääne-Saksa militaristide kuulekaiks käsutäitjaiks muutma.

On raske ette kujutada veidramat ja ühtlasi ohtlikumat karikatuuri Euroopa ajaloost kui see, millest eespool juttu oli. Ja ometi on selline ajalookäsitlus juba loodud ja kodanlike ajaloolaste hulgas laialdase tunnustuse osaliseks saanud.

„Saksamaal valitsenud monopolistliku kapitali ja feodaalse junkruteklassi koalitsiooni püüe laiendada oma võimu maailma uuesti ümberjagamise teel... läks saksa rahvale maksma Esimese maailmasõja katastroofi,“ kirjutatakse Saksa Demokraatliku Vabariigi juhtivas ajaloolises ajakirjas „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“. „15 aastat pärast Esimest maailmasõda kattis fašismi must õõ Saksamaa ja selle järel tuli Teine maailmasõda, mis paiskas saksa rahva veel suuremasse katastroofi. Need samad ringkonnad, mis viisid Saksamaa kaks korda kuristiku servale, on Lääne-Saksamaal jälle tööl...“⁴⁸ Enam aga ei julge nad loota ainult oma jõule, vaid tõstavad esile koostöö ideed ameerika ja inglise imperialistidega.⁴⁹ Selle agressiivse koostöö ideede teenistusse on pandud ka ebateaduslikud „kultuuritoomise“ teooriad, mille järgi sakslaste missiooniks olevat levitada Ida-Euroopas kõrgemat „õhtumaa kultuuri“. Need teooriad teenisid omal ajal juba nii preisi militariste kui ka Hitleri: „kolmandat riiki“. Nüüd on nad uuesti käibele lastud. „Valitsevate klasside agressiooni- ja vallutusretki — olgu selleks siis feodaalide ittatumng või saksa monopolistliku kapitali maailmavalitsemise plaanid — ei kujutata ega ülistata enam kui „rahvuslikke suurtegusid“, vaid kui „õhtumaiseid kultuuriüritusi“...“⁵⁰

Revanšistlike meeleolude propageerimine muutus eriti

⁴⁸ Der Deutsche Staat, der die Lehren der Geschichte beherzigt, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1961, Heft 1, lk. 7.

⁴⁹ T. B ü t t n e r, tsit. teos, lk. 1806. Hiljuti hitlerliku kindralstaabi arhiividest leitud dokumendid räägivad kujukalt sellest, et ka need ideed koostööst ameerika ja inglise imperialistidega kujutavad endast tegelikult fašistliku sõjamasina pärandit ja testamenti Bonni militaristidele. (Л. Б е з ы м е н с к и й, Из родословной НАТО, «Новое время», 1961, nr. 15, lk. 12—16).

⁵⁰ Der Deutsche Staat..., lk. 8. Vrd. R. R u d o l p h, XI Internationaler Historiker-Kongress in Stockholm, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, 1960, Heft 8, lk. 1802—1803.

intensiivseks pärast ameerika ja inglise imperialistide mahhinatsioonide tagajärjel toimunud Saksamaa lõhenemist, siis kui Lääne-Saksamaal said uuesti võimule imperialistlikud ringkonnad. Kuid samal ajal loodi Ida-Saksamaal esimene tööliste ja talupoegade riik saksa rahva ajaloos. Saksa Demokraatlik Vabariik muutus üheks rahu ja demokraatia kantsiks Kesk-Euroopas. Selle vabariigi ajaloolased peavad kõrvuti nõukogude ajaloolastega energilist ja visa võitlust eespool kirjeldatud ajaloo võitlust vastu. Nad ei lase oma rahva ajalugu muuta relvaks selle rahva ja teiste Euroopa rahvaste endi vastu. Nad võitlevad Saksamaa rahuliku taasühendamise eest. „Nagu meie esivanemad . . . , kes ohverdasid oma elu ja verd võitluses rahu, rahvusliku vabaduse, ühtsuse ja demokraatia eest,“ kirjutab Saksa Demokraatliku Vabariigi ajaloolane P. Stulz, „niisamuti võitlevad nende eesmärkide saavutamise eest ka praegu parimad mehed ja naised saksa rahva hulgast.“ Ajaloo õppetunnid aga jutustavad, märgib ta edasi, et „rahvas on võitmatu, kui ta võitleb oma õiglase asja eest, ja ükski võim maailmas ei saa teda alatiseks tükeldada ja kindlast rahust ilma jätta . . .“⁵¹

Peab tunnistama, et ka kodanlike ajaloolaste hulgas on inimesi, kellele praegu Lääne-Saksamaal toimuv poliitiline areng muret tekitab. „Me läheme praegu kui lõhestatud ja teotatud rahvas üle lääne ühiskonda,“ kirjutab U. Noack 1960. aasta mais. „Kui palju õnnelikumaks võiksim me end pidada, kui me teistsugust poliitikat ajades oleksime saanud kui ühtne rahvas minna teiste riikide hulka, olgu siis kas või selle hinnaga, et oleksime loobunud olemast tugevuselt „teine sõjaline jõud Euroopas“.“⁵² Väga iseloomulik on ka see, et praegu tõstavad hoiatavalt häält just nimelt prantsuse ajaloolased, kelle kodumaa vähem kui saja aasta jooksul on kolm korda langenud saksa militaristide kallaletungi ohvriks.

Euroopa poliitilise arengu kõige murettekitavamateks nähtusteks on praegu Lääne-Saksa imperialistlike ring-

⁵¹ P. Stulz, *Fremdherrschaft und Befreiungskampf. Die preussische Kabinettpolitik und die Rolle der Volksmassen in den Jahren 1811 bis 1813*, Berlin 1960, lk. 264—265.

⁵² U. Noack, *Gibt es ein deutsches Geschichtsbild? Bericht über eine Historiker-Tagung der Katholischen Akademie (München) in Würzburg am 27./28. Mai 1960*, „Welt ohne Krieg“, 1960, nr. 3.

kondade mõjuvõimu kasv, sõja- ja revanšimeeleolude õhutamine nende poolt, saksa militaristide püüe saada enda käsutusse aatomirelv. Selles maailma rahvaste rahule ohtlikus tegevuses toetatakse ja isegi õhutatakse neid tagant ameerika imperialistide poolt. Silmakirjalike juttude saatel „Euroopa ühtsusest“ ja „lääne ideaalide kaitsmisest“ püütakse Lääne-Euroopat ja eriti Saksa Föderatiivset Vabariiki muuta sõjaliseks platsdarmiks sotsialistlike maade vastu. Kogu see poliitiline atmosfäär on, nagu nägime, tugeva pitseri vajutanud ka saksa kodanlikule ajalooteadusele ning rida Lääne-Saksa juhtivaid ajaloolasi on end rakendanud Bonni agressiivse ja militaristliku poliitika teenistusse. Kuid „külma sõja“ poliitiku-tele sulgeb tee üha tugevamaks muutuv rahupooldajate rinne. Imperialistlikke sõjaõhutajaid manitseb ettevaatlikkusele sotsialistliku maailmasüsteemi võimsuse kasv. Ja võitluses militarismi ning sõjaõhutamise vastu on omad ülesanded täita ka marksistlikel ajaloolastel.

KAADRITE ETTEVALMISTAMISEST EESTI NSV-le SUURE ISAMAASÕJA PÄEVIL NÕUKOGUDE TAGALAS

S. P u r g e

Suure Isamaasõja esimestel kuudel evakueerusid Nõukogude tagalasse kümned tuhanded Eesti NSV kodanikud. Osa nendest (naised, vanad, invaliidid jt.) ei kuulunud relvastatud jõududesse ja töötasid sõjapäevil mitmesugustes tagala ettevõtetes, andes sel teel oma panuse üldrahvalikku võitlusse fašismi vastu. Ka karmides sõjatingimustes hoolitsesid Eestimaa Kommunistlik Partei ja Eesti NSV valitsus rahvuslike kaadrite säilitamise ja nende kvalifikatsiooni tõstmise eest. Vabariigi riigiaparaadi ja nõukogude võimu kohalike organite ning rahvamajanduse vajaduste rahuldamiseks pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist valmistati ette uusi töötajaid. Nagu näeme allpool, oli kogu see suur töö võimalik ainult Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja NSV Liidu valitsuse pideva toetuse ja abi tõttu.

Kaadrite ettevalmistamist Eesti NSV jaoks Nõukogude tagalal on oma uurimustes möödaminnes käsitletud A. Panksejev ja B. Tamm,¹ kuid terviklikum ülevaade selle küsimuse kohta veel puudub. Käesolevas artiklis on käsitletud peamiselt seda, kuidas Jegorjevski õppekombinaadis ja mujal korraldatud kursustel valmistati ette partei-, komsomoli-, nõukogude ja ametiühingutöötajate kaadrit ning majandustöötajaid. Peale selle kasutati Eesti NSV-le rahvuslike kaadrite ettevalmistamiseks ning nende erialase ja üldpoliitilise taseme tõstmiseks ka teisi vorme ja võimalusi. Teaduslikud töötajad ja õppe-

¹ Vt. A. Panksejev, Nõukogude võimuorganite taastamine Eestis pärast fašistlikku okupatsiooni, Tallinn 1958, lk. 5—8; B. Tamm, Eesti rahva võitlustest Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959, lk. 97—98.

jõud tõstsid oma kvalifikatsiooni, olles tööl või stipendiaatideks teaduslike uurimisasutuste ja kõrgemate õppeasutuste juures. Kunstikaadrit valmistati ette tagalat ja rinnet teenindavates Eesti riiklikes kunstiansamblites. Mitmesuguste erialade kvalifitseeritud töölisi õpetati välja kursustel ja tööstuskoolide eesti õppegruppides. Mitmed vabariigi asutuste juhtivad töötajad käisid töökogemusi omandamas vanemate vennasvabariikide vastavates asutustes. Andmed kaadrite ettevalmistamise viimati nimetatud vormide kohta on aga äärmiselt laiali piljatud ja katkendlikud. Pealegi nõuab nende küsimuste uurimine tutvumist mitmesuguste kunsti- ja teadusharude spetsiifikaga. Kõige selle tõttu polnud võimalik nende küsimuste juures peatuda käesoleva lühiartikli raamides ja nendele vastuse otsimine peab paratamatult jääma edaspidiste uurimistööde ülesandeks.

EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu hakkasid tagalasse evakueerunud Eesti NSV töötajatele korraldama ettevalmistuskursusi juba 1942. aasta suvest alates. Algusest peale leidsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu valitsus võimalusi vastavate summade ning materiaalsete vahendite eraldamiseks nende kursuste jaoks. Ei tohi unustada, et kõik see leidis aset päevadel, mil nõukogude rahvas tegi kangelaslikke pingutusi otsustava murrangu saavutamiseks sõjas. Kõik see toimus siis, kui rinde huvide rahuldamiseks teostati tagalas kõige rangemat kokkuhoidu. Kuna Eesti NSV territoorium oli sellel ajal fašistide poolt okupeeritud, tuli kõik kulud, mis olid seotud kaadrite ettevalmistamisega meie vabariigi jaoks, tegelikult kanda vennasvabariikidel. Partei ja nõukogude keskorganite poolt väikese eesti rahva saatus ja tuleviku vastu ülesnäidatud omakasupüüdmatu hool ja tähelepanu kasvas otseselt välja Kommunistliku Partei leninlikust rahvuspoliitikast ja oli tema üheks konkreetseks väljendusvormiks.

Kursustest osavõtjateks olid algul naised, mobilisatsioonieast vanemad mehed ja Isamaasõja invaliidid, kellel polnud enam võimalik relv käes võidelda fašistide vastu. Hiljem, kui rinne hakkas lähenema meie vabariigi piiridele, demobiliseeriti kursustele saatmiseks osa eesti rahvuslike väeosade võitlejaid.

Eesti NSV-le partei- ja komsomolitöötajate kaadri ettevalmistamine kerkis eriti teravalt üles seetõttu, et esime-

sel nõukogude aastal ei suudetud veel täies ulatuses üles ehitada ja komplekteerida partei- ja kommunistliku noorsooühingu organisatsioone ning nõukogude organeid. Pealegi oli sõja esimestel kuudel vabariigi territooriumil toimunud kaitselahingutes langenud palju poliitiliselt karastatud ja kogenud töötajaid.

1942. aasta veebruaris ja augustis pöördus EKP Keskkomitee NLKP Keskkomitee poole palvega aidata tal organiseerida spetsiaalsed kursused, et täiendavalt ette valmistada Eesti NSV partei-, komsomoli- ja nõukogude aktiivi ning tõsta nende erialast kvalifikatsiooni.² Esimesed 3-kuulised kursused partei-, komsomoli- ja nõukogude aktiivile, millest võttis osa 100 inimest, korraldati 1942. aasta novembris Jaroslavli oblastis Mõškinos linnas. Kursuste korraldamiseks vajalikud summad andis NLKP Keskkomitee. Lektoritena töötasid kursustel kommunistid I. Käbin, L. Lambakahar, L. Roots jt. Partei ja nõukogude töötajate kursuste lõpetajad suunati praktilisele tööle partei rajoonikomiteedesse propagandistidena, ajalehtede toimetustesse jne.³ Komsomolitöötajate grupi 37 lõpetanust suunati enamuse, s. o. 21 inimest, nende oblasti komsomoli oblasti- ja rajoonikomiteede käsutusse, kus asus Eesti NSV-st evakueerunud noori.⁴ EKP ja ELKNU keskkomiteed pühendasid kursuste lõpetajatele tähelepanu ka pärast nende töölesuunamist. ELKNU Keskkomitee büroo kuulab oma istungitel regulaarselt ära praktikantide aruandeid. 1943. aastal kuulati ELKNU Keskkomitee bürool näiteks praktikantide Ada Taveli, Tamara Stehrovskaja jt. aruandeid komsomoli rajoonikomiteedes tehtud tööst.⁵ Selles küsimuses vastuvõetud otsused saadeti töö suunamise ja kogemuste vahetamise eesmärgiga laiali kõigile praktikantidele.

1943. aasta alguses loodi kaadrite ettevalmistamise keskuse ja baasina Moskva oblastis Jegorjevski Õppekombinaat. Eesti NSV Jegorjevski Õppekombinaadile pandi alus 31. detsembril 1942 Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt väljaantud määrusega. Põhikirja järgi oli

² EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), EKP KK fond (f. 1), nim. 1—1, s.-ü. 473, l. 1 ja s.-ü. 282, l. 5.

³ Sealsamas, s.-ü. 344, l. 3.

⁴ Sealsamas, s.-ü. 460, l. 9.

⁵ ULKNU KK Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsioonide tööst Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja perioodil.

Kursused Jegorjevski Õppekombinaadis. Foto ENSV TA Ajaloomuuseumi kogudest.

Jegorjevski Õppekombinaadi ülesandeks Eesti NSV asutustele ja ettevõtetele vajalike kaadrite ettevalmistamine ja Isamaasõja invaliidide kutsealane ümberkvalifitseerimine. Õppekombinaadis toimuvate kursuste ja õppepraktika kavad ning läbiviimise korra kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu kursusi korraldava rahvakomissariaadi ettepanekul. Alates 1. juunist 1943 oli Jegorjevski Õppekombinaadi direktoriks Eesti NSV Ülemnõukogu saadik Alice Haberman.⁶

1943. aasta aprillis hakkas EKP Keskkomitee organiseerima uusi 6-kuulisi nõukogude ja parteikaadri ettevalmistamise ja täiendamise kursusi. Kursustele sobivate kandidaatide väljaselgitamine tehti ülesandeks Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu volinikele, kes töötasid oblastites ja autonoomsetes vabariikides, kus elas Eesti

⁶ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORRKA), Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu fond (f. R-1), nim. 2, s.-ü. 199, l. 130—131 ja s.-ü. 27, l. 77.

NSV-st evakueerunud kodanikke. Kursused algasid 1943. aasta juuli keskel Jegorjevski Õppekombinaadi juures.⁷ Neist võttis osa umbes 110 inimest, kellest suure osa moodustasid Isamaasõja invaliidid. Kuue kuu jooksul võeti 920-tunnilise programmi ulatuses läbi marksismi-leninismi alused, NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsioon ning töötati läbi mitmesuguseid majandusalaseid küsimusi. 200 tundi kursuste õppekavast pühendati vene keele õppimisele.⁸ Juba evakueerimise esimestest päevadest peale hakkasid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu tegema ettevalmistusi Eesti NSV-sse tagasi-pöördumiseks. Seetõttu pühendati kursustel suurt tähelepanu vabariigi rahvamajanduse taastamise küsimustele. Vastavate ettekannetega esinesid Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe kohusetäitja O. Sepre ja rahvakomissarid. Õppeedukus kursustel oli kõrge. Umbes pooled kursantidest said ainult häid ja väga häid hindeid. 1944. aasta jaanuaris lõpetas need kursused 110 nõukogude ja parteitöötajat.⁹

Samaaegselt eespool nimetatud kursustega viidi Jegorjevskis läbi ka komsomolitöötajate ettevalmistamise 6-kuulised kursused. 1944. aasta veebruaris lõpetas need kursused 75 inimest¹⁰, kes suunati praktikale Leningradi komsomoli rajoonikomiteedesse. Ühtlasi täiendati nendega ELKNU Keskkomitee koosseisu ja komplekteeriti komsomoli maakonna- ning linnakomiteede operatiivgrupid, kelle ülesandeks oli vastavate komsomolikomiteede tegevuse taastamine pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist.¹¹

1944. aastal viidi Jegorjevskis veel läbi 3-kuuline propagandistide kursus, mis koosnes kahest õpperühmast (kokku üle 30 osavõtjaga), ja üks 3-kuuline täitevkomiteede töötajate ettevalmistamise kursus 30 inimesele.¹² Propagandistide kursuse esimene rühm lõpetas õppetöö 20. mail ning saadeti EKP Keskkomitee käsutusse, kes jao-

⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 345, l. 9.

⁸ Sealsamas.

⁹ Sealsamas.

¹⁰ ULKNU KK Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsioonide tööst Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja perioodil.

¹¹ Vt. selle kohta pikemalt S. Loorbergi artiklit käesolevas kogumikus.

¹² ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 845, l. 58.

tas nad maakondade ning linnade operatiivgruppidesse. Teises rühmas, kuhu kuulus 18 propagandisti, jätkus õppetöö juuni alguseni.¹³

Operatiivgruppide komplekteerimisel 1944. aasta algul ilmnas, et tuleb veel valmistada ette partei ja komsomoli maakonnakomiteede ning linnade, maakondade ja valdade täitevkomiteede töötajaid. 1944. aasta aprilli keskel pöördus EKP Keskkomitee NLKP Keskkomitee poole taotlusega eraldada nende kursuste organiseerimiseks 135 tuhat rubla.¹⁴ EKP Keskkomitee taotlus rahuldati ning NLKP Keskkomitee otsuse alusel 28. aprillist 1944 algasid mai keskel Leningradi lähedal Puškinis 6-kuulised juhtiva kaadri kursused 350 kuulajale.¹⁵ ELKNU Keskkomitee korraldusel algasid sealsamas 1944. aasta juunis neljakuulised komsomolitöötajate kursused, kus said ettevalmistuse 200 inimest.¹⁶ Nimetatud kursustest võtsid osa nii Eesti NSV-st Nõukogude tagalasse evakueerunud kodanikud kui ka teistest liiduvabariikidest NLKP Keskkomitee poolt EKP Keskkomitee käsutusse suunatud kommunistid ja kommunistlikud noored. Suurema osa kursuste kuulajatest moodustasid aga just sel eesmärgil Punaarmee Eesti rahvuslikest väeosadest demobiliseeritud võitlejad. Kommuniste oli 53 protsenti kursantide arvust.¹⁷

EKP Keskkomitee initsiatiivil valmistati aastail 1942—1944 Nõukogude tagalas ette umbes 600 partei- ja nõukogude ning ligikaudu 300 komsomolitöötajat.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu alustas kaadrite ettevalmistamise kursuste läbiviimist 1942. aastal. Esimesena viidi 1. juulist kuni 10. oktoobrini 1942 Sverdlovskis läbi ametiühingute aktiivi ettevalmistamise kursus, mille lõpetas 34 inimest.¹⁸ Lektoritena töötasid kursustel F. Eisen, P. Vihalem, H. Kruus jt.¹⁹ Kuna 75 protsenti kursuse lõpetanutest ei vullanud vajalikul määral vene keelt, siis ei olnud neid võimalik suunata praktikale asutustesse

¹³ A. P a n k s e j e v, tsit. teos, lk. 6.

¹⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—2, s.-ü. 178, l. 82.

¹⁵ Sealsamas, s.-ü. 179, l. 10.

¹⁶ ULKNU KK Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsioonide tööst Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja perioodil.

¹⁷ A. P a n k s e j e v, tsit. teos, lk. 8.

¹⁸ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 848, l. 72.

¹⁹ ORRKA, Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu fond (f. R-1040), nim. 2, s.-ü. 3, l. 1.

ja nad läksid ajutiselt tööle vabrikutesse, tehastesse ja kolhoosidesse.²⁰ Ametiühingute aktiivi kursuste lõpetanute kohta võttis Eesti NSV AÜKN presiidium 1942. aasta juulis vastu otsuse, et nad on pärast sõda kahe aasta jooksul, alates Eesti NSV-sse tagasipöördumisest, kohustatud töötama ametiühingulisel töö.²¹ Ametiühingute aktiivi ettevalmistamise teine kursus viidi läbi Eesti NSV Õppekombinaadi juures Jegorjevski linnas ja see kestis 13. oktoobrist 1943 kuni 24. jaanuarini 1944.²² Kuna nende kursuste õppe- ja poliitilises kasvatustöös esines tõsiseid puudusi, arutas Eesti NSV AÜKN Presiidium 1943. aasta novembri keskel olukorda kursustel. Presiidiumi otsuse põhjal võeti tarvitusele rida abinõusid töö parandamiseks. Väljaspool loengute aega korraldatava poliitilise kasvatustöö suunamiseks määrati spetsiaalne inimene. Et kindlustada õppe edukuse tõus, pidid lektorid andma kursustele täiendavaid konsultatsioone ja lektoritel endil tuli oma poliitilise ja erialase taseme tõstmiseks uurida ametiühingualast marksistlikku kirjandust.²³ Rakendatud abinõude tagajärjel lõpetas kursused 21 inimest, kusjuures kursuste keskmine hinne oli 4,0. Aktiivse osavõtu eest ühiskondlikust tööst premeeriti kümnet kursanti.²⁴ 1944. aastal viidi läbi ametiühingutöötajate ettevalmistamise kolmandad kursused, mis esialgu planeeritud 3 kuu asemel pikendati 6-kuulisteks. Pikendamine andis võimaluse võtta õppekavasse täiendava õppeainena poliitiline ökonomia ja suurendada Suure Isamaasõja ajaloole ettenähtud loengutundide arvu. Kursuse lõpetasid kõik 35 kursanti keskmise õppe edukusega 4,3.²⁵

Üldkokkuvõttes valmistati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt korraldatud kursustel ette 90 vastutavat ametiühingutöötajat.

Eesti NSV Õppekombinaadi loomisel läksid selle koosseisu üle Jegorjevskis 1. jaanuaril 1943 tööd alustanud 5-kuulised kursused tarbijate kooperatiivide ja nende

²⁰ ORRKA, Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu fond (f. R-1040), nim. 2, s.-ü. 21, l. 90.

²¹ ORRKA, f. R-1040, nim. 2, s.-ü. 3, l. 1.

²² ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 13, l. 58.

²³ Sealsamas, s.-ü. 4, l. 6.

²⁴ ORRKA, f. R-1040, nim. 2, s.-ü. 13, l. 58.

²⁵ Sealsamas, s.-ü. 12, l. 12 ja 15; s.-ü. 14, l. 57.

maakondlike liitude raamatupidajate ettevalmistamiseks, millest võttis osa 53 inimest.²⁶ Üldse korraldati Jegorjevski Õppekombinaadis 1943. ja 1944. aasta jooksul kaubandusala töötajate kursusi ligi 300 inimesele. Valmistati ette raamatupidajaid, söökla- ja kauplusejuhatajaid ning täitevkomiteede kaubandusosakondade juhatajaid.

19. aprillil 1943 algasid Põllutöö Rahvakomissariaadi korraldusel Jegorjevski Õppekombinaadis masina-traktorijaamade raamatupidajate ettevalmistamise 5-kuulised kursused 25 inimesele.²⁷ 1944. aastal viidi Jegorjevskis läbi kommunaalmajanduse töötajate kursused, mille edukalt lõpetas 25 inimest.²⁸ 1943.—1944. aastal korraldati Jegorjevski Õppekombinaadis neljal korral kursused Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni töötajatele, millest võttis osa kokku 115 inimest. Jegorjevskis viidi veel läbi kursused Eesti Riikliku Kindlustuse töötajatele (1944. aasta jaanuarist maini — 20 inimest, augustist oktoobrini — 30 inimest) ja Kohtu Rahvakomissariaadi riikliku notariaadi organite töötajatele (1944. aasta juulist novembrini — 30 inimest).²⁹

Kaadrite ettevalmistamisel oli sageli raskuseks asjaolu, et suur osa kursantidest ja spetsialistidest ei osanud küllaldaselt vene keelt, mistõttu neid ei saanud saata praktilikale NSV Liidu vastavatesse asutustesse ja organisatsioonidesse. Samuti raskendas see noorte õppima suunamist NSV Liidu kõrgematesse õppeasutustesse. Sellega seoses palus Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu organiseerida eestlastele vene keele kursused. Vastuseks sellele palvele võttis NSV Liidu rahanduse rahvakomissar 19. mail 1943 vastu otsuse vene keele kursuste korraldamise kohta Eesti NSV-st evakueerunud spetsialistidele ja kõrgematesse õppeasutustesse astujatele.³⁰ Kursuste läbi viimiseks eraldas NSV Liidu Rahanduse Rahvakomissariaat 425 tuhat rubla. Vene keele kursused viiele grupile (kokku 200 inimest) viidi 1943. aasta juunist kuni 1944. aasta juulini läbi Jegorjevski Õppekombinaadi juures.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Jegorjevski Õppekombinaat valmistas Eesti NSV jaoks vajalikke par-

²⁶ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 853, l. 82—83.

²⁷ Sealsamas, l. 81.

²⁸ ORRKA, f. R-1040, nim. 2, s.-ü. 12, l. 18.

²⁹ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 845, l. 67 jj.

³⁰ Sealsamas, s.-ü. 853, l. 124.

tei-, komsomoli-, nõukogude ja ametiühingutöötajate ning majanduskaadreid ette kuni 1944. aasta oktoobrikuuni, millal ta tegevus seoses Eesti NSV territooriumi vabastamisega lõpetati. Ajavahemikul 1. jaanuarist 1943 kuni 8. oktoobrini 1944 viidi Jegorjevski Õppekombinaadis autori poolt tehtud kokkuvõtete andmeil läbi 28 mitmesugust kursust, millel valmistati ette üle tuhande töötaja mitmesugustelt erialadelt. EKP Keskkomitee büroo otsusega 16. aprillist 1943 ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe kohusetäitja käskkirjaga 22. aprillist 1943 kohustati rahvakomissare kursuste komplekteerimisel rahuldama esmajoones Isamaasõja invaliidide avaldused, et anda neile võimalus ümberkvalifitseerumiseks. Selleks et oleks võimalik kursustele suunata ka lastega emasid, kohustati kursuste korraldajaid ja Jegorjevski Õppekombinaati looma neile võimalusi oma laste laste-aedadesse või lastekodudesse paigutamiseks.³¹ Õppekombinaadi juurde loodi lasteaed, milles 1943. aasta lõpul oli 42 last.³² Kursante toitlustati õppeperioodil kombinaadi sööklas. Elamiskoht ühiselamus anti neile tasuta. Kõigile kursustest osavõtjatele maksti kuus 400 rubla stipendiumi. Kursantidele, kellel oli ülalpeetavaid perekonnaliikmeid või kes olid sattunud raskesse majanduslikku olukorda, anti rahalist toetust.

Peale Jegorjevski Õppekombinaadi valmistati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu taotluste põhjal kaadreid ette ka üleliidulistele rahvakomissariaatidele alluvaltel kursustel ja NSV Liidu kõrgemate õppeasutuste juures.

1942. aasta augusti lõpus pöördus Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu NSV Liidu valitsuse poole ettepanekuga organiseerida 3-kuulised kursused kohtu- ja prokuratuuritöötajate rahvuslike kaadrite ettevalmistamiseks Eesti NSV jaoks, kuna paljud selle ala parimatest töötajatest olid langenud, võideldes hävituspataljonide ja töölispolkude ridades.³³ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu korraldusel organiseeritigi 1943. aasta algul Tškalovis 3-kuulised kursused Eesti NSV juristidele.³⁴

³¹ EKPA, f. 1, nim. 1—3, s.-ü. 181, l. 103—106 ja ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 24, l. 45.

³² ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 826, l. 250.

³³ Sealsamas, s.-ü. 816, l. 87.

³⁴ Sealsamas, s.-ü. 821, l. 217.

Kursusi finantseeris NSV Liidu Kohtu Rahvakomissariaat. 17. aprillil 1943 lõpetas nimetatud kursused 19 prokuratuuri- ja 25 kohtutöötajat, kes suunati praktiseerima ven-nasvabariikide kohtutesse ja advokatuuri.³⁵

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Plehhanovi-nimelise Rahvamajanduse Instituudi vahel sõlmitud lepin-gute alusel viidi Moskvas 1943.—1944. aasta jooksul läbi juhtivate majanduskaadrite ettevalmistamise kursused (esimene kursus 15-le, teine 20 inimesele).³⁶

Eesti NSV kommunaalala juhtivate töötajate etteval-mistamiseks korraldati 1943. aasta lõpus ja 1944. aasta esimesel poolel Moskvas Kommunaalmajanduse Rahva-komissariaadi Tehnilise Väljaõppe Instituudi juures 6-kuulised kursused 20 inimesele.³⁷ 1943. aasta märtsist septembrini toimusid Kostroma Rahanduse ja Plaaninduse Tehnikumi juures NSV Liidu Rahanduse Rahvakomissa-riaadi korraldusel 4-kuulised kursused finantsala töötajate ettevalmistamiseks Eesti, Läti ja Leedu NSV jaoks. Kursuste läbiviimiseks eraldas NSV Liidu Rahanduse Rahvakomissariaat igale vabariigile 225 tuhat rubla.³⁸ Kursustel sai ettevalmistuse 27 Eesti NSV Rahanduse Rahvakomissariaadi eelarvegrupi töötajat, kes suunati praktikale oblastite rahandusosakondadesse.³⁹ Sama teh-nikumi juures viidi 1943. aastal läbi veel 4-kuulised ette-valmistuskursused rahvamajanduse finantsplaanide koos-tamise erialal.⁴⁰ NSV Liidu Riigipanga juhatus organiseer-is 1943. aastal Jaroslavl'i oblastis Uglitši linnas 4-kuuli-sed kursused Riigipanga juhtivate töötajate ettevalmis-tamiseks Balti vabariikide jaoks. Eesti grupis õppisid ja lõpetasid kursused 13 inimest, kes suunati tööle Riigi-panga kontoritesse.⁴¹ 1943. aasta suvel algasid Saraatovi oblastis Engelsi linnas 6-kuulised statistikute kursu-sed, mis hiljem viidi üle Moskvasse ja millest võttis osa 13 inimest.⁴²

NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu korraldusel

³⁵ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 848, l. 71.

³⁶ Sealsamas, s.-ü. 770, l. 3 ja 100.

³⁷ Sealsamas, s.-ü. 29, l. 52.

³⁸ Sealsamas, s.-ü. 748, l. 93.

³⁹ Sealsamas, s.-ü. 848, l. 62.

⁴⁰ Sealsamas.

⁴¹ Sealsamas, l. 114—115.

⁴² Sealsamas, l. 94.

organiseeriti Moskva Pedagoogilise Instituudi juures 8-kuulised täienduskursused õpetajate seminari või pedagoogiumi lõpetanud ning pedagoogilist praktikat omavatele õpetajatele, kes olid Eestist evakueerunud.⁴³ Kursused organiseeriti 50 inimesele, kuid tegelikult oli osavõtjate arv väiksem, sest enamus õpetajatest oli seotud õppetööga Eesti NSV-st evakueerunud lastele moodustatud klassides äga saanud seetõttu kursustele ilmuda. Kursustel pühendati erilist tähelepanu selliste ainete käsitlemisele nagu marksismi-leninismi alused, NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsioon, NSV Liidu ajalugu, nõukogude kirjandus, Eesti NSV ajalugu ning eesti keel ja kirjandus.⁴⁴

Arutanud 1943. aasta aprillis büroo istungil kaadrite ettevalmistamise olukorda, märkis EKP Keskkomitee, et mõned üleliidulised rahvakomissariaadid, nagu Teede Rahvakomissariaat jt., ei ole peaaegu midagi ette võtnud vabariigile vajalike kaadrite ettevalmistamiseks. EKP Keskkomitee büroo otsustas selles küsimuses pöörduda NLKP Keskkomitee kaadrite osakonna poole.⁴⁵ Pärast seda kui viimane oli andnud rahvakomissariaadile vastavad juhtnõõrid, andiski NSV Liidu teede rahvakomisar 16. oktoobril 1943 välja käskkirja Eesti, Läti ja Leedu NSV raudteelaste ettevalmistamise ja kvalifikatsiooni tõstmise kursuste organiseerimiseks.⁴⁶ Selle alusel korraldati 1944. aasta algul Gorkis jaamaülemate, jaamakorraldajate, konduktorite ning raudtee arve- ja raamatupidajate kursused,⁴⁷ kus Eesti NSV raudteede jaoks valmistati ette 50 inimest.⁴⁸

Nagu selgub, osutasid üleliidulised rahvakomissariaadid Eesti NSV valitsusele vabariigi rahvamajanduse taastamiseks vajalike kaadrite ettevalmistamise ja nende kvalifikatsiooni tõstmisega suurt abi. Sel viisil organiseeritud kursustel valmistati meie vabariigi jaoks ette umbes 300 spetsialisti.

Üldkokkuvõttes valmistati Suure Isamaasõja aastatel Nõukogude tagalas EKP Keskkomitee ja Eesti NSV

⁴³ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 209, l. 2 ja 22.

⁴⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 440, l. 39.

⁴⁵ Sealsamas, nim. 1—3, s.-ü. 181, l. 103—106.

⁴⁶ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 211, l. 4.

⁴⁷ Sealsamas.

⁴⁸ Eesti Raudtee Valitsuse Arhiiv, nim. 13, inv. nr. 24, l. 22.

Rahvakomissaride Nõukogu juhtimisel ja vahendusel korraldatud ligikaudu 50 kursusel ette üle 2300 inimese partei-, komsomoli-, nõukogude, ametiühingute, majandusala ja teiste asutuste jaoks.⁴⁹ Kõrvuti erialaste teadmistega pühendati nimetatud kursustel suurt tähelepanu ka kursustest osavõtjate poliitiliste teadmiste süvendamisele.

Rahvuslike kaadrite ettevalmistamine Suure Isamaa sõja aastatel sai võimalikuks ainult tänu NLKP Keskkomitee ja Nõukogude valitsuse igakülgsele abile ja toetusele. 1943. ja 1944. aastal nähti Eesti NSV eelarves ettevalmistuskursuste läbiviimiseks ja Jegorjevski Õppekombinaadi tegevuseks ette kokku üle 2 miljoni rubla.⁵⁰ Siinjuures tuleb silmas pidada, et Eesti NSV eelarves kulutusteks ettenähtud summad eraldas NSV Liidu valitsus sõja-aastatel üleliidulisest eelarvest. Vabariigi eelarves ettenähtud kulutused kaadrite ettevalmistamiseks ei hõlmanud aga partei-, komsomoli- ja nõukogude töötajate ettevalmistamiseks tehtud kulutusi, mis kaeti EKP Keskkomitee poolt NLKP Keskkomitee abiga. Eesti NSV jaoks ettenähtud kaadrite ettevalmistamise kulusid kandsid ka mitmed üleliidulised rahvakomissariaadid, kes korraldasid spetsiaalseid kursusi real erialadel.

EKP Keskkomitee ja Eesti NSV valitsus suutsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu valitsuse abiga karmidel sõja-aastatel valmistada Nõukogude tagalas ette vajalikke kaadreid partei-, komsomoli- ja nõukogude võimu organite taastamiseks ning majanduselu juhtimiseks. Isamaa sõja ajal tagalas ettevalmistuse saanud või oma kvalifikatsiooni tõstnud kaadritöötajatest moodustatud operatiivgruppid tulid fašistlikust orjaikkest vabastatud Eestisse otse Nõukogude armee kannul. Kõik see andis võimaluse hetkegi kaotamata rakendada uuesti tööle partei-, komsomoli- ja nõukogude organid, asuda otsekohe sõjakahjustuste likvideerimisele ja majanduse ülesehitamisele. Seega sepistati üks teguritest, mis kindlustas sõjajärgse ülesehitustöö kiire tempo Eesti NSV-s, juba sõja karmidel aastatel Nõukogude tagalas.

⁴⁹ Kursuslaste koguarvu puhul tuleb silmas pidada asjaolu, et osa inimesi võttis osa mitmest kursusest.

⁵⁰ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 748, l. 16—17.

KOMMUNISTLIKUD NOORED EESTI NSV FAŠISTLIKUST OKUPATSIOONIST VABASTAMISE PÄEVIL

S. Loorberg

Käesolevas artiklis on püütud näidata, kuidas ja mil-
lest alustasid 1944. aastal oma tegevust kommunistlike
noorte maakonna- ja linnakomiteed Eesti NSV territooriumil pärast selle fašistlikest okupantidest vabastamist. Eesti kommunistlikud noored töötasid sel ajal väga keerukas ja raskes olukorras. Tööd tuli alustada laastatud küladest ja linnades, kus vabrikud ja tehased olid õhku lastud või maha põletatud, elanike seas, keda oli süstemaatiliselt mürgitatud fašistliku propagandaga. Kommunistlikud noored võtsid aktiivselt osa nõukogude võimu taaskehtestamisest äsjavabastatud maakondades ja linnades, mobiliseerisid noorsugu Nõukogude armee igakülgsele abistamisele ja sõjast purustatud rahvamajanduse ülesehitamisele.

Artikli koostamisel on kasutatud peamiselt EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivis, Üleliidulise ning Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitee ja EK(b)P Tallinna Linnakomitee fondides leiduvaid dokumente. Peale selle on kasutatud selleaegsetes ajalehtedes avaldatud materjale. Arhiiviallikatest tuleb kõige tähtsamateks pidada ELKNU maakonna- ja linnakomiteede poolt esitatud aruandeid ja informatsiooni. Need dokumendid on aga koostatud vastavalt selleaegsete komsomolitöötajate oskusele, ettevalmistusele ja võimetele. Sageli on nad liiga lakoonilised, neis puudub olukorra ja tehtud töö analüüs. Vaatamata neile puudustele lubavad ka need materjalid teha mõningaid järeldusi ja anda teatud ülevaate sel perioodil kommunistlike noorte poolt tehtud tööst. Artikli maht ei või-

malda üksikasjalisemalt peatuda kõigi ELKNU maakonna- ja linnakomiteede tegevusel antud perioodil. Seejärel valgustatakse täielikumalt ainult mõne maakonna- ja linnakomitee tegevust, kuna nende töö on iseloomulik enam-vähem kõigile maakonna- ja linnakomiteedele ning tervikuna ELKNU vabariiklikule organisatsioonile.

*

Kakskümmend üks aastat tagasi võeti Eesti töötav rahvas, kes oli kukutanud kodanluse fašistliku diktatuuri, vastu Nõukogude Liidu rahvaste vennalikkude perre ja ta asus sotsialismi ehitamisele. Kommunistlikud noored võtsid algusest peale aktiivselt osa sotsialismi ülesehitamisest vabariigis. Nõukogude võimu esimese aasta jooksul kasvas kommunistlike noorte organisatsioon Eestis mitmetuhandeliseks võitlussalgaks. 1941. aasta suveks kuulus sinna ligi 9000 noormeest ja neidu ning ta koosnes rohkem kui 700 alorganisatsioonist.¹ Sellel enneolematu tööhoo aastal, mil uue ülesehitamise paatos kutsus noorte hulgas esile suure entusiasmi, tegi eesti komsomol läbi oma organiseerimisperioodi. Tehti parajasti ettevalmistustööd komsomoli juhtivate organite valimiseks vabariigis, kui 1941. aasta juunis katkestas nõukogude rahvaste rahuliku elu fašistliku Saksamaa sõnamurdlik kallaletung. Eesti kommunistlikud noored ruttasid isamaad kaitsma. Nad läksid vabatahtlikena Punaarmeele, astusid hävituspataljonidesse, hakkasid partisanideks.² Tagalasse suudeti evakueerida vaid vähene osa ENSV kodanikke,³ nende hulgas olemasolevail andmeil üle 700 kommunistliku noore.⁴

Saksa fašistid, kes olid ajutiselt okupeerinud Eesti NSV,

¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), f. 31, nim. 31—10, s.-ü. 18, l. 18; ULKNU KK Arhiiv, protokoll nr. 414 (ULKNU KK büroo koosolekust 18. mail 1945. a., punkt 43).

² Eelmises viites märgitud ULKNU KK büroo koosoleku protokoll.

³ Vt. sellest pikemalt A. P a n k s e j e v, Nõukogude võimuorganite taastamine Eestis pärast fašistlikku okupatsiooni, Tallinn 1958, lk. 4; B. T a m m, Eesti rahva võitlustest Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959, lk. 95.

⁴ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 7, l. 4—10; f. 31, nim. 31—10, s.-ü. 18, ULKNU KK Arhiiv, protokoll nr. 414 (ULKNU KK büroo koosolekust 18. mail 1945. a., punkt 43).

hakkasid koos eesti kodanlike natsionalistidega õiendama arveid kommunistide ja kommunistlike noortega. Suur osa vabariigi komsomoliaktiivist hukkus võitluses kodumaa eest. Tapeti ELKNU Keskkomitee sekretärid Oskar Cher, Vladimir Petrovõhh ja Morits Ork.⁵ Sai surma enamik ELKNU maakonna- ja linnakomiteede sekretäre ning instruktoreid, valdade komsorge, pioneerijuhte ja teisi aktiviste, nagu Tallinna linnakomitee sekretär Viktor Piirsoo, Järvamaa komitee sekretär Arved Vilt, Pärnumaa komitee sekretär Voldemar Kivi, Läänemaa komitee sekretär Paul Soesoo, Viljandimaa komitee sekretär Hans Sõber, Saaremaa komitee sekretär Mihkel Paja,⁶ Võrumaa Vastseliina valla komsorg Allo Lehes, Valgamaa Kaagjärve valla komsorg Voldemar Häidmaa, pioneerijuht Jaan Siilivask Võrust, kommunistlikud noored vennad Hugo ja Maks Täets Pärnumaalt ja paljud, paljud teised.⁷ Suur hulk kommunistlikke noori vaevles vanglates ja koonduslaagrites. Ent vaatamata terrorile ei alistunud eesti noorus fašistlikele okupantidele. Ta saboteeris okupantide üritusi, peitis end mobilisatsiooni eest metsadesse, võitles partisanisalkades.

Samal ajal töötasid tagalasse evakueerunud Eesti NSV kodanikud, nende hulgas ka kommunistlikud noored, ennastsalgavalt tehastes ja vabrikutes ning kolhoosipõldudel, abistades Nõukogude armeed.

Kaugel Nõukogude tagalal valmistasid Eestimaa Kommunistlik Partei ja vabariigi valitsus ette üle 2300 töötaja, kes pidid olema valmis tööks majanduse ajal ja nõukogude organite taastamisel, ametiühingu- ja komsomolitööks kodumaal.⁸ 1942. aasta novembrist kuni 1944. aasta oktoobrini valmistati komsomolitöötajate kursustel ette üle 300 inimese.⁹ Enamik kommunistlikke noori, kes need kursused lõpetas, töötas edaspidi edukalt maakondade, linnade ja valdade komsomolikomiteedes, komsor-

⁵ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 6, l. 5 ja s.-ü. 216, l. 26.

⁶ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 216, l. 1—2; f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 48, l. 11; „Молодежь Эстонии“, 25. septembril 1958; „Pärnu Kommunist“, 28. oktoobril 1958; „Nõukogude Hiiumaa“, 28. oktoobril 1958.

⁷ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 41, l. 33—34; s.-ü. 46, l. 6—7; s.-ü. 72, l. 15; „Pärnu Kommunist“, 25. ja 28. oktoobril 1958.

⁸ Vt. käesolev raamat lk. 59.

⁹ ULKNU KK Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsiooni tööst Suure Isamaasõja päevil (1941—1945).

gidena tööstusettevõtetes ja koolides, vanempioneerijuh-
tidena jne.

1944. aasta oli meie vabariigi territooriumi vabastamis-
aastaks saksa fašistlikest okupantidest. Vahetult pärast
Punaarmee üksusi saabusid Eesti NSV vabastatud rajoo-
nidesse operatiivgrupid.¹⁰ Nende koosseisu kuulusid ka
ELKNU Keskkomitee, maakonna- ja linnakomiteede töö-
tajad. Nii kuulus Narva operatiivgrupi koosseisu kolm
komsomoli linnakomitee töötajat, eesotsas selle esimese
sekretäri A. Panksejeviga. Virumaa operatiivgrupi koos-
seisu kuulus viis komsomoli maakonnakomitee töötajat
eesotsas sekretär F. Rommotiga. Keskparaadi gruppi
kuulusid neli komsomolitöötajat (ELKNU Keskkomitee
sekretär E. Jaanimägi, A. Volkonen jt.).¹¹

1944. aasta kevadel vabastati ida pool Narvat esimesed
Eesti NSV vallad. Sinna saabunud operatiivgruppide liik-
med, nende hulgas ka komsomolitöötajad, aitasid kaasa
elanikkonna evakueerimisele sõjategevuse piirkonnast
ning inimeste paigutamisele Leningradi oblasti nendesse
rajoonidesse, mis olid sõjategevusest vähem ohustatud.
Komsomolitöötajad aitasid evakueerituil lahendada mit-
mesuguseid majanduslikke küsimusi ning viisid läbi
poliitilist selgitustööd. Nad abistasid talupoegi seemne
saamisel, hankisid sõjaväeosadest hobuseid ja organisee-
risid noorsugu osa võtma põllutöödest. Noored võtsid
enda peale kohustuse külvata köögivilja Punaarmee fondi
jaoks. Nad parandasid teid ja sildu, taastasid sõjaväe
spetsialistide juhtimisel sideliine jne. Komsomolitöötajad
pidasid Eesti Rahvuskorpuse poliittöötajate abiga elanik-
konnale ja eriti noortele loenguid ja ettekandeid. Kommu-
nistlikud noored organiseerisid poliitringe ja kunstilist
isetegevust.¹²

Operatiivgruppide liikmed kommunistlikud noored tegid
juba Narva lähistel läbi tuleproovi praktiliseks tööks
Eesti NSV maakondades ja linnades.

Vabastatud territooriumil oli kommunistlike noorte
peamiseks ülesandeks abistada parteid ja valitsust nõu-
kogude võimu organite taastamisel valdades ning teha

¹⁰ Operatiivgruppidest lähemalt vt. B. T a m m, tsit. teos, lk. 101.

¹¹ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 63, l. 12 ja s.-ü. 72, l. 8.

¹² EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 72, l. 8—10; f. 31, nim. 31—9,
s.-ü. 5, l. 6.

elanikkonna, eriti aga noorsoo hulgas selgitustööd, mobiliseerida noori viljakoristustöödele peremeheta majandeis. Tuli registreerida ja arvele võtta kommunistlikke noori, kes olid pääsenud fašistide jälitamisest, organiseerida maakonna- ja linnakomiteed, panna tööle komsomoliorganisatsioonid.

26. juulil 1944 vabastasid Leningradi rinde väed esimese linna Eesti NSV-s — Narva. „... Kohutavad rusuhunnikud, mustavate varemete kvartalid... kõik on rüvetatud, purustatud, hävitatud tule ja dünamiidiga... ei ühtki elanikku Narva tänavail. Hitlerlikud kurjategijad ajasid nad kõik lääne poole“¹³ — selline oli vabastatud Narva, kus tuli tööd alustada nõukogude võimu esindajail. Komsomoli linnakomitee leidis endale ulualuse poollagunenud onnis.¹⁴ 11. augustil oli koos linnakomitee töötajatega Narvas ainult 12 kommunistlikku noort. Kommunistlikud noored kogusid ja võtsid arvele kasutuskõlblikku mööblit ning raamatuid, koristasid fašistide poolt ülespandud plakateid, silte, teadaandeid jm.¹⁵ Ära ootamata, millal vabastatakse ülejäänud Eesti NSV territoorium, hakkas Narva taastamistöödele saabuma elanikke, nende hulgas kommunistlikke noori ja noorsugu Leningradi oblasti Kingissepa ja Volossovo rajoonist, hiljem ka Petserimaalt ja mujalt Eestist. Esimestena saabusid Narva kaheksateist kommunistlikku noort. Need olid Nikolai Aleksejev, Taisja Grimonova, endine Narva Kalevivabriku tööline Magdarejeva, kes oli varem võidelnud rindel, ja teised.¹⁶ Kommunistlikud noored ja noored parandasid raudteed ja sildu, puhastasid Kreenholmi Manufaktuuri territooriumi ning koristasid varemeid ka mujal linnas.¹⁷

Kui EK(b)P linnakomitee büroo 1944. aasta oktoobri lõpul oli kinnitanud komsomoli linnakomitee büroo koosseisu, võidi asuda uute kommunistlike noorte vastuvõtmisele.¹⁸ Narvas esimestena kommunistlike noorte ridadesse astunud noored olid oma nahal tunda saanud oku-

¹³ „Советская Эстония“, 29. juulil 1944.

¹⁴ „Noorte Hääl“, 26. juulil 1945.

¹⁵ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 38, l. 1—2.

¹⁶ „Noorte Hääl“, 26. juulil 1945.

¹⁷ Sealsamas; ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 38, l. 5—10.

¹⁸ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 15, l. 32—36; „Noorte Hääl“ 2. jaanuaril 1945.

ELKNU Narva linnakomitee sekretär A. Panksejev annab liikmepiletid kätte äsja vabastatud Narvas esimestena komsomoli ridadesse astunud noortele. Foto ajalehest „Noorte Häääl“ 2. jaanuaril 1945.

patsiooni painajalikkude iket, võidelnud fašistide vastu ning töötasid nüüd Narva taastamisel.¹⁹

1944. aasta oktoobri lõpus elas Narvas juba üle 250 noore. Nende seas oli 78 kommunistlikku noort, kes olid koondunud kaheksasse algorganisatsiooni.²⁰

Niiviisi alustasid oma tööd Narva kommunistlikud noored. Nende töö- ja elutingimused olid palju raskemad kui noortel teistes linnades. See surus oma pitseri Narva kommunistlike noorte organisatsioonile, karastas noori, muutis nad mehiseks ja vastupidavaks.

Varsti pärast Narvat, 1944. aasta augustis, vabastati Petserimaa, siis Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa. Taganevad fašistid ajasid elanikke lääne poole. Ent meie vägede kiire pealetung ei lasknud neil ellu viia kõiki oma hävi-

¹⁹ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s. ü. 15, l. 32—36; „Noorte Häääl“, 2. jaanuaril 1945.

²⁰ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s. ü. 38, l. 5—10.

tusplaane. Fašistidel ei läinud korda jätta maha „surnud tsooni“, nagu nad olid teinud Narvas. Pealegi peitis suur osa elanikest end metsadesse.

Petserimaal, kus saksa okupandid ja nende käsilased, eesti kodanlikest natsionalistidest „omakaitseelased“ eriti julmalt määratsesid, võttis rahvas vabastajaid vastu suure rõõmuga. Niipea kui Punaarmee väeosad jõudsid maakonda, hakkasid noored rinnas kandma punaseid viisnurki. Noormehed läksid vaimustusega Punaarmeesse, et relv käes võidelda vihatud vaenlasega. Paljudel neist olid fašistid surnuks piinanud ja Saksamaale küüditanud omakseid ja sugulasi. Kommunistlik noor Koršunov ütles, et ta läheb kätte maksma fašistidele „selle häda eest, mida nad tegid minule ja kogu Nõukogude rahvale“²¹.

Petserimaa operatiivgrupi kommunistlikud noored eesotsas maakonna komsomolikomitee sekretäri V. Opikuga mobiliseerisid maakonna noori sildade, teede, koolide, ühiskondlike hoonete ja elumajade kordaseadmisele ja taastamisele. Petseri linnas töötas taastamistööl neli kommunistlike noorte ja noorte brigaadi. Petseri—Irboska raudteeliinil töötav noortebrigaad täitis oma ülesanded ennetähtaegselt.²² Petseris moodustati kommunistlikest noortest ja noortest vabatahtlike brigaad, mis läks Narva taastamistöödele. Esimeste vabatahtlikena astusid sellesse brigaadi I. Tiik ja J. Kõivastik.²³

Põldudel küpses vilja, kuid maakonnas oli palju peremeheta majandeid. Oli vaja kiiresti koristada vilja, et varustada toiduga pealetungivat Punaarmeed ja vabastatud linnade elanikke. Siin tulid appi kommunistlikud noored. Viljakoristuskampaania ajaks moodustati maakonnas viis kommunistlike noorte ja noorte brigaadi. Esimese kolme nädala jooksul koristasid ja peksid need peremeesteta majandite vilja 40 hektarilt ning andsid osa saagist Punaarmee fondi.²⁴ Haavatud sõjameeste heaks kogusid noored 12 tonni värsket juur- ja puuvilja.²⁵

Samal ajal algas komsomoli maakonnakomitees okupat-

²¹ ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 49, l. 13, 17, 17a; „Советская Эстония“, 22. septembril 1944.

²² ЕКРА, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 13, l. 72—73.

²³ Sealsamas, s.-ü. 49, l. 6—9.

²⁴ Sealsamas, s.-ü. 13, l. 72—73.

²⁵ Sealsamas, l. 1.

siooni ajal maakonnas elanud kommunistlike noorte registreerimine. 9. septembriks oli neid registreeritud 106. Endiste partisanide ja algatusvõimelisemate kommunistlike noorte hulgast valiti ja määrati valdade ja külade ajutisi komsorge (valdadesse 7 ja küladesse 18).²⁶ Need olid noored, kes olid mobilisatsiooni eest Saksa armeesse varjanud end metsades, vaevelnud vanglates ja kontsentratsioonilaagrites, osa võtnud põrandaalusest tööst ning võidelnud partisanisalkades. Nii olid Saatse valla ajutine komsorg Kõosaar ja Meremäe valla ajutine komsorg Nargla okupatsiooni ajal levitanud lendlehti. Kulje valla ajutine komsorg N. Liik oli võidelnud partisanisalgas²⁷ jne.

Kommunistlikud noored kogusid andmeid fašistide kuri-tegude kohta, uurisid, mis on saanud enne sõda kommunistlikku noorsooühingusse astunud inimestest, korraldasid okupatsioonist vabastatud valdades ja külades noorsoomiitinguid jne.

Petserimaa kommunistlike noorte töö vabastatud maakonnas arutati 9. septembril 1944 läbi ELKNU Keskkomitee bürool. Büroo märkis ära maakonnakomitee eduka tegevuse noorsoo mobiliseerimisel viljakoristus- ja taastamistöodele ning juhtis tähelepanu ka töös esinenud puudustele: elanikkonna ja noorsoo hulgas läbiviidava agitatsiooni- ja selgitustöö nõrkus, vähene side parteiorganitega, plaanipäratus töös jne.²⁸ Petserimaa komso-moli maakonnakomitee kogemusi said oma töö alustamisel arvestada teised ELKNU maakonnakomiteed.

Esimestesse vabastatud Tartumaa valdadesse saabusid kommunistlikud noored Tartumaa operatiivgrupist eesotsas maakonnakomitee teise sekretäri Tamaara Meieliga. Rinde läheduse tõttu oli osa elanikest end metsadesse peitnud. Kommunistlikud noored alustasid tööd vestlustega talupoegade ja noorte hulgas. Tamaara Meiel teatas 25. augustil ELKNU Keskkomiteele: „Olukord on praegu selline, mis dikteerib ette kannatlikku selgitustööd individuaalselt ja vähemates gruppides.“²⁹ Tartumaa operatiivgrupi kommunistlikud noored organiseerisid elanik-

²⁶ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 13, l. 72—73.

²⁷ Sealsamas, s.-ü. 49, l. 5—9.

²⁸ Sealsamas, s.-ü. 13, l. 1.

²⁹ Sealsamas, s.-ü. 45, l. 1, 3.

konda ja eriti noori viljakoristustöödele peremeheta majapidamistes.

25. augustil 1944 vabastati Tartu. Linn põles ja oli veel tule all, elanikkond aga oli peidus varjendeis, kui saabunud operatiivgrupi liikmed asusid juba tööle. Kohe esimestel päevadel astusid nendega ühendusse 1941. aastal kommunistlikku noorsooühingusse astunud noored. Tuli üliõpilane Liine Lukk, kellele okupatsiooniaastail olid ülikooli ukSED suletud. Ta varjas enda juures endist ELKNU Keskkomitee liiget L. Redit.³⁰ Tulid Aksel Tamm, Viktor Vaask ja teised. Viimane oli sõjaeelse Tartu teise territoriaalse komsomoliorganisatsiooni liige ja oli säilitanud komsomoli-algorganisatsiooni materjalid.³¹ Augusti lõpul saabusid Nõukogude tagalast Tartusse 11 kommunistlikku noort.³²

Pärast Tartu vabastamist hakkasid metsadest välja tulema noormehed, kes olid end varjanud fašistide mobilisatsiooni eest. Paljud neist avaldasid soovi astuda Puna-armeesse.

Kuid metsades peitusid ka purustatud vaenlase vägede riismed ja fašistide käsilased — tööraha verega oma käsi määrinud eesti kodanlikud natsionalistid. Nendega võitlemiseks loodi hävituspataljonid. Pataljonide organiseerimisest võtsid osa kommunistlikud noored, kusjuures eriti silma paistis kommunistlik noor Roosaar.³³

Niipea kui Tartumaa oli täielikult vabastatud okupantidest, võtsid kõik komsomoli maakonnakomitee töötajad osa nõukogude võimu taastamisest valdades. Nad aitasid moodustada 13 valla täitevkomiteesid. Kahekümne kaheksas vallas määrati kohale ajutised komsomoli organisatorid.³⁴

Oktoobri lõpus oli maakonnas 149 okupatsioonija üleelanud ning 87 evakuatsioonist tagasipöördunud kommunistlikku noort, kes kuulusid 6 vastloodud algorganisatsiooni.³⁵ Samal ajal alustas tööd ka komsomoli maakonna-

³⁰ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 45, l. 3—4; ULKNU Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsiooni tööst Suure Isamaasõja päevil.

³¹ Sealsamas. Peale selle vt. EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 22, l. 1—3.

³² EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 45, l. 3—4.

³³ ULKNU KK Arhiiv, ELKNU KK aruanne Eesti komsomoliorganisatsiooni tööst Suure Isamaasõja päevil.

³⁴ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 45, l. 7—8.

³⁵ Sealsamas, l 9

komitee büroo. Alustati uute ULKNU liikmete vastuvõtmist ning endiste kommunistlike noorte uuesti registreerimist.

22. septembril vabastas Nõukogude armee meie vabariigi pealinna Tallinna. Juba järgmisel päeval saabus linna Tallinna operatiivgrupi liige — komsomoli Tallinna Linnakomitee sekretär R. Viies. Esimesed kaks päeva töötas ta armee poliitosakonna agitatsiooniautos.³⁶ R. Viies meenutab, et ta tõlkis eesti keelde ja levitas nõukogude Informbüroo teateid ning luges rahvale ette materjale neil päevil ilmuma hakanud ajalehest „Päevauudised“. 26. septembril avaldati „Päevauudistes“ komsomoli Tallinna Linnakomitee üleskutse linna noortele, milles neid kutsuti üles igati abistama Punaarmeed ning taastama sõjas purustatud rahvamajandust. Samas avaldati teadaanne, milles kutsuti kõiki 1940.—1941. aastal kommunistlikku noorsooühingusse astunud noori registreerima ELKNU Tallinna Linnakomitees.³⁷

Linnakomiteesse hakkasid tulema noored, keda Nõukogude väed olid vabastanud fašistlikest vanglatest ja koonduslaagritest, tulid fašistliku mobilisatsiooni eest end metsades varjanud noored jne. Juba poole kuuga registreeriti Tallinnas 91 ULKNU liiget, kes olid üle elanud okupatsiooniaja, nende hulgas 18 noort, kes olid vabastatud fašistlikest vanglatest.³⁸

Septembri lõpus korraldas komsomoli linnakomitee linna noorsoo aktiivi nõupidamise. Nõupidamisest võttis osa 33 inimest. Arutati linna noorte ees seisvaid ülesandeid.³⁹

Niipea kui terveks jäänud või vähem kannatada saanud vabrikud, tehased ja ettevõtted alustasid uuesti tööd, hakkasid komsomoli linnakomitee töötajad tutvuma neis töötavate noortega, moodustama komsomoli-algorganisatsioonid ning määrama ajutisi komsorge. Nii oli oktoobri keskel linnas loodud juba 16 algorganisatsiooni ja määratud 15 ajutist komsorgi. Algorganisatsioonid loodi I ja II Masinaehitustehases (endised „Punane Krull“ ja „Ilmarine“), Lihakombinaadis, Tallinna Autokoolis, Põllutöö

³⁶ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 41, l. 37—38.

³⁷ „Päevauudised“, 26. septembril 1944.

³⁸ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 37, l. 3—4.

³⁹ Sealsamas.

*Tallinna I Masinaehitustehase noortebrigaadi
initsiaator Viktor Leis. Foto ajalehest
„Noorte Hääl“ 6. jaanuaril 1945.*

Rahvakomissariaadis⁴⁰ jm. Ajutised komsomoli organisaa-
torid määrati Tselluloosi- ja Paberitööstuse Kombinaati,
tubakavabrikusse „Leek“ jm.⁴¹

Vabariigi tööstusettevõtete töölisnoorte vahelise sotsia-
listliku võistluse algatasid I Masinaehitustehase kommu-
nistlikud noored ja noored. Novembri keskel moodusta-
sid nad esimesed noortöölise brigaadid vabariigis. Nende

⁴⁰ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 37, l. 3—4. Peale selle f. 5, nim.
5—3, s.-ü. 5, l. 2.

⁴¹ EKPA, f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 37, l. 3—4.

algatust toetasid vabariigi teiste tööstusettevõtete kommunistlikud noored ja noored. Ainuüksi Tallinnas oli aasta lõpus 20 noortebrigaadi.⁴²

Kommunistlikud noored ja noored võtsid osa linna tänavate puhastamisest, varemete ja rusude kõrvaldamisest. Eriti paistsid silma I Masinaehitustehase komsomoli noortebrigaadi liikmed „Estonia“ teatri varemete koristustöödel.⁴³

Tõsised ülesanded kerkisid kommunistlike noorte ja sealhulgas ka Tallinna noorte ette siis, kui 1944. aasta lõpus vabariigi külades hakati taastama 1940. aasta nõukogude maareformi. Selle läbiviimiseks mobiliseeriti koos kommunistidega ka kommunistlikke noori. 1944. aastal võttis maareformi komisjonide tööst osa 32 Tallinna kommunistlikku noort.⁴⁴

6. oktoobril 1944 hakati vabariigis uuesti välja andma ELKNU Keskkomitee häälekandjat „Noorte Hääle“. ELKNU Keskkomitee sekretäri J. Tellmani allkirja kandev juhtkiri kutsus noori üles julgelt asuma sõjahaavade ravimisele ning ehitama uut õnnelikku elu: „Praegu ei ole aeg hädaldamiseks ega nutmiseks — tuleb asuda tööle. Iga eesti noor peab võtma oma südameasjaks meie kodumaa ülesehitamise — veel ilusama ja võimsamana kui ta oli seda varem.“⁴⁵

Vabariigi noored eesotsas kommunistlike noortega näitasid, et nad teavad, mis on nende kohus. Kommunistlike noorte jõududega pandi vabariigis uuesti tööle 50 valla täitevkomiteed ning valiti nende jaoks välja 350 vastutavat töötajat. Esimestel päevadel pärast vabariigi territooriumi vabastamist aitasid 75 komsomolitöötajat valdade täitevkomiteedel registreerida elanikke, võtta arvele liikumata ja liikuvat vara ning koostada akte saksa fašistlike okupantide poolt toimepandud kuritegude ja tekitatud kahjude kohta. Viljakoristustööde kampaaniast võttis 1944. aasta sügisel osa üle 30 000 noore. Moodustati 32 noortebrigaadi vilja koristamiseks peremeheta majandites.⁴⁶ Kommunistlikud noored võtsid aktiivselt osa

⁴² EKPA, f. 5, nim. 5—3, s.-ü. 5, l. 50—51.

⁴³ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 21.

⁴⁴ Sealsamas, s.-ü. 5, l. 17.

⁴⁵ „Noorte Hääle“, 6. oktoobril 1944.

⁴⁶ ULKNU KK Arhiiv, Protokoll nr. 414 ULKNU KK büroo koosolekust 18: mail 1945, punkt 43, lisa.

hävituspataljonide organiseerimisest (hiljem nimetati nad rahva omakaitse salkadeks) ja võitlusest banditismi vastu.

Tallinna, Narva, Tartumaa ja Petserimaa komsomoli-organisatsioonide tegevus näitab, et operatiivgruppidesse kuulunud kommunistlikud noored suutsid keerulises ja raskes olukorras suhteliselt lühikese ajaga koondada komsomolikomiteede ümber aktiivseid noori, tõmmata neid kaasa nõukogude võimu taastamisele kohtadel, mobiliseerida neid tööle teede ja sildade taastamisel ja viljakoristustöödel. Kommunistlikud noored olid esimestes ridades, kui puhastati tänavaid rusudest ja prahist, koristati varemeid, taastati tööstusettevõtteid ja eluhooneid, remonditi koole, klubisid ja rahvamaju. Nad võtsid koos kommunistidega osa maareformi taastamisest. Maajagamise vallakomisjonide tööst võttis osa 82 kommunistlikku noort ja 50 noort. Üldse aga võttis maareformi taastamisest osa 3000 kommunistlikku noort ja noort.⁴⁷

Eesti kommunistlikud noored olid partei ustavaks võitlussalgaks rasketel päevadel, mil äsja fašistlikust orjikkest vabastatud vabariigi territooriumil pandi uuesti kehtima nõukogude võim. Neil päevil tuli pidada võitlust peitupugenud fašistide ja nende käsilastega. See võitlus nõudis ka ohvreid. Tabatuna bandiidi kuulist langesid oma võitluspostil Järvamaa komsomolikomitee esimene sekretär Aleksander Pajuste⁴⁸ ja Tallinna kommunistlik noor Vello Kaljuvee, kes oli mobiliseeritud maareformi läbiviimisele Võrumaal.⁴⁹

Paljudest 1944. aasta kommunistlikest noortest on saanud väljapaistvad partei-, nõukogude ja ametiühingutöötajad, koolide ja ülikoolide õppejõud jne. Endine Harjumaa komsomolikomitee esimene sekretär Aleksander Valkonen on nüüd EKP Pärnu Linnakomitee esimene sekretär; Narva Linnakomitee esimene sekretär Aleksander Panksejev töötab EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi direktorina; ELKNU Tallinna Linnakomitee esimene sekretär Raul Viies on Välismaaga Sõpruse ja

⁴⁷ ULKNU KK Arhiiv, Protokoll nr. 414 ULKNU KK büroo koosolekust 18. mail 1945, punkt 43, lisa.

⁴⁸ „Молодёжь Эстонии“, 25. novembril 1958.

⁴⁹ ЕКРА, f. 18, nim. 18—3, s.-ü. 5, l. 98; f. 31, nim. 31—4, s.-ü. 37, l. 5.

Kultuuriliste Sidemete Pidamise Eesti Uingu esimees; Virumaa komsomolikomitee esimene sekretär Felix Rommot töötab ENSV Ametiühingute Nõukogu vastutava töötajana. Marta Lõhmus, kes okupatsiooniajal varjas nõukogude partisani ja esimeste seas lülitus komsomolitöösse Valgamaal, töötab nüüd Tartu Riikliku Ülikooli õppejõuna. 1944. aastal Tallinna komsomolikomitee poolt kommunistlikuks nooreks vastuvõetud Dmitri Bruns on Tallinna peaarhitekt.

Seda nimekirja võiks veelgi täiendada, kuid juba toodud nimed räägivad kujukalt, kelleks on saanud endised kommunistlikud noored, kes 1944. aasta sügisel ja talvel alustasid Eesti komsomoliorganisatsiooni taastamist. Komsomoli võitluslippu kandsid neil rasketel päevadel parimad noorte hulgast, rajades meie vabariigi komsomoliorganisatsiooni kuulsusrikkaid traditsioone, mille najal õpivad ja karastuvad üha uued kommunistlike noorte põlvkonnad — ennastsalgavad kommunismiehtajad.

Möödunud aasta lõpul kuulus vabariigi komsomoliorganisatsiooni üle 70 tuhande noore.⁵⁰ Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing võtab praegu koos kogu rahvaga NLKP XXII kongressi vastu töövõitudega, andes ka oma panuse kommunismi ülesehitamiseks meie maal.

⁵⁰ „Noorte Hääl“, 19. oktoobril ja 9. detsembril 1960.

UUS ELU SETU KULAS

J. Richter

Käesoleva artikli eesmärgiks on tutvustada lugejale uusi iseloomulikke jooni endise Setumaa majanduses, olustikus ja kultuuris. Toimunud muudatuste ulatuse ja iseloomu paremaks mõistmiseks tuleb mõningal määral tundma õppida selle piirkonna ajalugu, setu talupoegade minevikku.

Kuni 1920. aastani kuulusid setudega asustatud külad Pihkva kubermangu koosseisu. Maad olid viletsad. Peterseri piirkonna muldadest kirjutas Fr. R. Kreutzwald, et need on „...kehvad, harva keskpärased ja hoopis harva — head”.¹ Rahvasuust pärineb kibestunud hinnang: „Jumal lõi taeva ja maa, kurat aga Pihkva kubermangu.” Pealegi oli seda kehvagi maad talupoegadel napilt. Viletsad hingemaatükid, nöörimaadesüsteem, armetud karja- ja heinamaad, aastast aastasse kasvavad maksuvõlad — ei olnud siis imeks panna, et suurel osal peredest jätkus leiba vaevalt jõuludeni. Selle hädaoru taustal kerkisid esile „pustošnikud”, kulakud, kes olid enda kätte haaranud kümnete laostunud talupoegade maatükid. Ometi ei võinud setusid, põliseid põlluharijaid, süüdistada laiskuses või hooletuses. Nad püüdsid kasutada iga võimalust teenimiseks — käisid linu lõugutamas Võru- ja Tartumaa taludes, sõitsid mööda kogu Eestit savinõusid müütades, andsid lapsi karjasteks. Jõukale järjele saamiseks püüti kasutada ka sellist vahendit nagu pühakutelt abi palumine. Setud uskusid samuti, et surnud

¹ Fr. R. Kreutzwaldi kirjast akadeemik P. Köppenile 2. augustil 1849, ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Arhiiv, f. B-37.

on võimelised abistama oma järeltulijaid, ning korraldasid nende auks peiesid. Iidsed maagilised kujutlused elasid edasi teisteski tavades. Saksa reisija C. H. J. Schlegel kirjutas XIX saj. alguses, et setu talupoegade laulatamisel on nii peigmehel kui mõrsjal taskus leib ja sool ning leiva paneb noorpaar endale ka padja alla, et tulevikus poleks nälga karta.²

XIX saj. teisel poolel iseloomustas Setumaad põlluharimise madal arengutase. Kapitalistlikud tootmissuhted arenesid seal visalt. Ka üldiselt kultuuritasemelt oli see mahajäänud maanurk. Vallad, kus elasid setud, olid kirjaoskuse poolest Pihkva kubermangus viimasel kohal. Kui Eestimaal XIX saj. teisel poolel oli kujunemas eesti rahvus, tõusis talupoegade kultuuritase, tekkis rahvuslik kirjandus ja teater, siis setud jäid kõigist neist protsessidest kõrvale. Kultuuriline mahajäämus nii eestlastest kui venelastest suurenes iga aastakümnega. Setude etniline ala kujunes väikeseks omaette maailmaks oma kombetalituste, rahvaluule ja koduse majapidamise eripäraga, kusjuures kombetalitused ja tavad ei jätnud peaaegu üldse ruumi haridusele ega kultuurile.

1917. aastal pühendas eesti kodanlus suuremat tähelepanu setude edasise saatuse küsimusele. Ajalehes „Postimees“ avaldati H. Prantsu artikkel „Setu küsimus“. Korranud J. Hurda seisukohta, et „setud on veri eestlaste verest ja luu eestlaste luust“, hüüdis autor: „Setumaa Eestiga ühte!“ ja jätkas: „... Setu rahvake seisab praegu teelahkmel. ... Nüüd peab embkumba sündima: kas eestinemine või venenemine. Kolmat teed ei ole...“³

2. veebruaril 1920 allakirjutatud Tartu rahu järgi läks Pihkva maakonna lääneosa kodanlikule Eestile. Sellest sai Petseri maakond, mille elanikest setud moodustasid 25,6 protsenti, venelased 65 protsenti ja eestlased 7,4 protsenti.⁴

Kodusõjas laostunud talumajapidamised toibusid vaevaliselt ja aegamisi. Kuni 1927. aastani jäi maakasutusviis endiseks — säilis üleribusus ja väikesed hingemaad.

² [C. H. J. Schlegel] Reise von St. Petersburg nach dem Pleskowschen Gouvernement im Monat Julius 1815. Meiningen 1831, lk. 114.

³ „Postimees“, 31. augustil (13. septembril) 1917 ja 1. (14.) septembril 1917.

⁴ Setumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus (Eesti III), Tartus 1928, lk. 41.

Talude põlde oleks võinud suurendada maaparandustööde abil, kuid see nõudis raha, mida vaestel talupoegadel polnud. Riigi poolt 1926. aastani maaparandustöödeks eraldatud 122 miljonist margast sai Petseri maakond kõigest 200 000 marka.⁵

Endiselt moodustasid Petserimaa talude enamuse pisi-majapidamised suurusega 0,5—10 hektarit, millest kaugeltki kõik polnud künnimaa. Isegi 10—12 ha suurustel majanditel oli künnipõldu 3—4 ha, kohati vähemgi. Sellistes taludes polnud võimalik toota turu jaoks. Tuhanded inimesed, keda oma maatükk ei suutnud elatada, siirdusid mujale teenistust otsima. Kevaditi toimus külades midagi rahvaste rändamise taolist. 1930. aasta andmetel oli Petserimaal talvel umbes 4 tuhat, kevadel aga 8 tuhat töötut. Petseris ja Võõpsus korraldati igal aastal „orjaturge“ — nii nimetati rahvasuus laatu, kus Tartu- ja Võrumaa suur-talunikud valisid endale sobivat tööjõudu.

Ainult loobumiste ja väsimatute jõupingutuste hinnaga võis virelevat setu talu vee peal hoida.

Rahva hariduslik tase Setumaal tõusis kodanliku dik-tatuuri aastail vaevaltmärgatavalt. Lapsed käisid koolis 2—3 talve, mõni üksik lõpetas 6 klassi. Väga vähe oli neid talupoegi, kes tahtsid ja suutsid anda oma lastele kesk- ja kõrgema hariduse. Setumaa noortel, kellele eesti kodanlus vaatas kui omapärastele „metslastele“, oli raske edasi jõuda. Setumaalt pärinevad Tartu ülikooli üliõpilased märkisid ühel koosolekul, et eesti tõusikud teevad neile igasuguseid kitsendusi, — „tänapäevani elame kui käopojad võõras pesas“.⁶

1917. aastal räägiti kauneid sõnu sellest, et setudel on vaja tagasi pöörduda emakese Eestimaa rüppe. Kuid kui setude külad läksid Eesti kodanliku riigi koosseisu, kehtestati selles piiriäärses piirkonnas tõeline politseirežiim. Maakond kubises mitmesugustest politseiagentidest, kusjuures inimestega, kellele langes vähimgi kahtlus kommuniismi pooldamises, õiendati arveid rusikatega. Aja jook-sul unustati ka J. Hurda sõnad, et „setud on veri eestlaste verest ja luu eestlaste luust“, ja Petseri piirkonna eestlaste kongressil, millest Riigikogu esindajana osa võttis K. Einbund, kui arutati küsimust setude kuuluvusest vene-

⁵ „Голос народа“, 23. märtsil ja 14. aprillil 1928.

⁶ „Вести дня“, 19. juulil 1933.

laste või eestlaste hulka, jõuti lõpuks arvamuseni, et setud ei kuulu kuhugi.⁷

Setu küla elas edasi oma vanade tavade järgi. Nagu vanasti, nii läksid nüüdki talupojad põua puhul ristikäigus „Märja Iljaa“ kabeli juurde, terve kogukonnaga paluti ka vihmade lakkamist. Suurejooneliselt tähistati kirikupühi, kusjuures joodi nii, et mõnikord kulus kogu linast saadud sissetulek viina ja liikva ostmiseks. Liigjoomine oli pinnaks suurte löömingute ja kakluste tekkimisele, sageli esines pussitamisi ja tapmisi. Setumaa andis pidevalt materjali kodanlike ajalehtede kõmukroonikale.

Kodanlikus Eestis ei suutnud setud üle saada ei oma majanduslikust ega kultuurilisest mahajäämusest, sest siis puudusid tingimused otsustavate muudatuste toimumiseks nende olukorras.

*

Milliseks on kujunenud setu küla elu tänapäeval?

Käesoleval ajal on Värskä ümbruse külad elektrifitseeritud, setu sovhoosi „Zarja“ Saatse osakonnas on uued laudad piimajahutusruumide, söödaköövide ja lüpsimasinatega. 1960. aastal oli Räpina-Võhandu võitööstuste poolt üle a a s t a p l a a n i ümbertöötatud piima kogus niisama suur, kui nad kodanlikul ajal ümber töötasid poolteise aasta jooksul.

Majanduslikule tõusule setu külades pandi kindel alus põllumajanduse kollektiviseerimisega. Eriti häid tulemusi saavutati pärast 1953. aasta septembripleenumiga partei ja valitsuse poolt põllumajanduses läbiviidud ümberkorraldusi.

Maisi ja teiste silokultuuride külvipinna laiendamine võimaldas ka setu külades suurendada kariloomade arvu ja asuda karja tõuomaduste parandamisele. Kolhooside sissetulekud hakkasid kasvama, kolhoosnikute materiaalne huvi töötulemuste vastu suurenes ja töödistsipliin paranes. Uus põllumajandusliku toodangu planeerimise kord andis kolhoosnikutele võimaluse kõige ratsionaalsemalt suunata oma majandi edasist arengut ja saavutada niiviisi kolhoosi tulude kiire kasv. Hästi areneb näiteks Gorki- ja Kalinini-nimelise kolhoosi majandus Võru

⁷ „Вести дня“, 4. juunil 1930.

rajoonis ja kolhoosi „Rodina“ majapidamine Petseri rajoonis. Need kolhoosid aga, mis mitmesugustel põhjustel ei saavutanud edu, reorganiseeriti 1959. aastal ja 1960. aasta algul kolhoosnike üldkoosoleku otsuse kohaselt „Zarja“, „Lavrõ“ ja Obinitsa sovhoosideks. Sovhoosides laiendatakse söödabaasi ja tehakse maakorraldus- ja maaparandustöid riiklike assigneeringute arvel.

Pärast söödabaasi kindlustamist algas sovhoosi „Zarja“ karja arvuline kasv, mida näeme järgnevast tabelist:

	1956	1957	1958	1959	1960
Veiseid	185	222	365	462	746
Neist lehma . . .	60	83	175	202	351
Sigu	224	314	539	734	1286
Hobuseid	45	36	87	87	88

Kõik endise Setumaa kolhoosid ja sovhoosid arendavad loomakasvatust, kuid nende tootmisplaanid näevad ette ka lina külvipinna laiendamist. Sovhoosidel on praegu lina all 100—120 ha. Linakasvatuse edasist arengut soodustab lina kokkuostuhindade tõstmine.

Sovhoosi „Zarja“ aastaaruannete andmed räägivad minevikus kehva Setumaa põllumajanduse suurtest edusammudest. Kõigi nende saavutuste taga on aga partei, nõukogude ja komsomoliorganisatsioonide pidev ja visa töö. Palju on ära teinud ka maaintelligents. Inimestes on kasvatatud peremehe- ja vastutustunnet ühismajapidamise suhtes.

Põhjalikud muudatused Setumaa sotsialmajanduslikus olukorras, mis said teoks tänu nõukogude korra võidule, on tugevasti mõjutanud setude elukondlikku kultuuri.

Vaadelda muudatusi setu küla olustikus tähendab vaadelda seda, kuidas on muutunud setude elamu, toit, riieus, tähendab näidata seda, millisteks on kujunenud nende peod, tähtpäevad ja perekondlikud kombetalitused.

Setude elamuehitust on juba ammust ajast tugevasti mõjutanud nende naabrite, Pihkva piirkonna venelaste eeskuju. Nii ei olnud setude elamuks rehetare nagu eestlastel, vaid väliselt ja siseplaanilt vene talumaja taoline „tarõ“. Igas talus olid laut, ait ja katusealusega kuur omavahel ühendatud ja nad ümbritsesid väikest õue või siis

ehitati ühte ritta paralleelselt elamuga. Setu külad on nagu Pihkva oblasti vene küladki tavaliselt väikesed (harva ületab neis talude arv 40), nad asuvad üksteisest 2—5 km kaugusel, kuna selle piirkonna asustus on alati olnud tihe.

Käesoleval ajal märkame kolhoosnikute ja sovhoositöölise elukorralduses selgesti uusi jooni. Iseloomulik on elamu täiustamine ja õueehituste arvu kahandamise tendents, kuna neid pole endisel hulgal tarvis. Petseri rajoonis viimasel ajal ehitatud eluasemed koosnevad elamust ja sellest 6—10 m kaugusele püstitatud majandushoonest, mis on vaheseinaga jaotatud laudaks ja küüniks. Märkatavalt on muutunud elamu siseplaan. Ühekambriilsed „tarõd“ toanurkade traditsioonilise jaotuse ja nime-
tustega on muutumas harulduseks. Nüüd on kujunenud tavaks ehitada maja palkvaheseinaga kaheks jaotatuna — ees köök ja elutuba, vaheseina taga puhaskamber (võõrastetuba) ja magamistuba. Pimeda eeskoja asemel ehitatakse majale juurde aknaga koridor, mille ühes otsas asub sahver. Kööki kasutatakse üksnes toiduvalmistamiseks. Vanad suured ahjud laotakse ümber. Kahe-kolme väikese akna asemel tehakse nüüd 5—6 suurt akent, et hästi valgustada iga ruumi. Elamu täiustamist ei märka me üksnes uusehituste juures. Vanade majade remontimisel asendatakse katuseõled kiltkividega, seinad kaetakse tõrvapapiga, suurendatakse aknapinda. Maja sees eraldatakse laudvaheseintega üksteisest köök, puhaskamber ja magamistuba.

Kui minevikus sisustasid oma elamuid linnamööbli-
ga ainult jõukad „pustošnikud“ — kulakud —, siis nüüd koh-
tame seda kolhoosnikute kodudes sageli. Veel enamgi —
kohalik kaubandusvõrk ei tule praegu toime elanike
kõigi nõudmiste rahuldamisega mööbli osas.

Kodu kaunistamisele pööratakse suurt tähelepanu, eriti
kui majas on neide. Ka ostetud standardse mööbli puhul
säilitab maja sisustus teatud kindla, üksnes setudele omase
koloriidi. Tube kaunistatakse kodukootud esemete —
mustriliste linikute, põrandariiete, laudlinade ja tekki-
dega. Kahju ainult, et setu naiste käsitööoskust kiitvate
kodukootud kangaste kõrval on mõnes majas üles ripu-
tatud linikud ja vaibakesed üldtuntud maitsetute mustri-
tega (luiged, kassid jne.). Tuleb loota, et maal läbiviidav
kultuurhariduslik töö ei lase sellistel haltuurateostel laie-

malt levida. Rajooniajalehed avaldavad tarbekunstnike artikleid, milles selgitatakse, kuidas ja millega on kaasajal otstarbekohane kaunistada oma elamut. Maal tellitakse ajakirja „Nõukogude Naine“, kust võetakse mustreid kudumiseks ja tikkimiseks. Siin tellitakse ka ajakirja „Kunst ja Kodu“.

Setude igapäevane tööriietus ei erine Pihkva oblasti või Eesti NSV teiste rajoonide kolhoosnike riietusest. Suvel käivad neid ja noored naised põllul puhastes sitskleitides, valge põll ees. Üldiselt aga õmmeldakse tööriie tugevast tumedast materjalist. Need noored setu kolhoosnikud, kes töötavad traktoristide, kombaineriite või autojuhtidena, erinevad riietuselt mõningal määral naabruses elavatest vene noormeestest. Nende tööülikond on samasugune kui eesti autojuhtidel või traktoristidel — kalifeepüksid, villasest riidest lühike tuulepluus pealeõmmeldud rinnataskutega, peas laknahast nokaga autojuhimüts.

Sõites rajoonikeskusesse või linna, samuti ka pidupäevil panevad neid selga bembergist või krepdešiinist kleidi, vanemad naised seeliku ja pluusi ning villase kampsuni. Noored mehed kannavad ostetud, enamasti helesiniseid särke pükste sees. Nende peoülikonnad pärinevad sageli valmisriieteärist. Vanamehed aga otsivad peo puhuks välja noores eas õmmeldud ülikonnad kodukootud kalevist. Inimesed on üldiselt hästi riides. Maakauplused pakuvad riiet väga rikkalikus valikus, ka rätsepaid leidub, kellelt kolhoosnikud meeeldi tellivad nii igapäevast kui pidulikku riietust.

Tänapäeval näeme setu rahvarõivais naisi suhteliselt harva. Kaasaegne linnariietus ründab setude traditsioonilisi rahvarõivaid juba rohkem kui pool sajandit. 50—60 aastat on aga, eriti veel XX sajandil, küllaldane aeg, et rahvarõivast täielikult välja tõrjuda. Ometi jätkub setu rahvarõiva kasutamine mõningal määral veel praegugi. Külades elab osavaid käsitöömeistreid, kelle kirstudes on varuks käiseriiet sissekootud kaunistustega kümnete särkide õmblemiseks.

Viimaste aastate jooksul on hämmastamapanevalt muutunud setu kolhoosnike toidulaud. Nende igapäevane ja peotoit on parem ning mitmekesisem kui kunagi varem. Nagu jutustas 63-aastane Aksinja Raud Petseri rajooni Poroslovo külast, peeti mõnes peres enne 1940. aastat 8 lehma, kuid söödi märksa halvemini — või pandi lauale

ainult pühapäeviti. Nüüd aga süüakse kõigis peredes võid iga päev.

Visalt on säilinud paljud traditsioonilised toidud. Nii näiteks ei ole poeleib veel kodust leivategu suutnud päriselt välja tõrjuda. Külakooperatiivist ostavad leiba peamiselt väikeste peredega kolhoosnikud. Suurtes peredes peetakse kasulikumaks ise leiba teha, kas siis oma või ostetud jahust. Hapendatud rukkijahutaignast pirukaid ega vatske (korpe) enam ei tehta. Nende asemel küpsetatakse pühadeks nisujahust pirukaid. Pärimaigas pannakse täidiseks kas peipsi tinti, teisi kalu või siis puravikke, magusate pirukate täidiseks aga kas kohupiima või keedist.

Tangaineid ostavad setud kooperatiivist. Kõige rohkem tarvitatakse kruupe, suhteliselt harva keedetakse riisi või makarone. Mannat ostetakse ainult lastele pudru keetmiseks. Igapäevaseks toiduks on keedetud kartul lihakastmega või mõne muu lisandiga. Juurvilja süüakse rohkesti, vähenenud on ainult kaalika ja rõika osatähtsus. Värskestest seentest keedetakse endiselt paksu suppi kruupide ja kartulitega. Keedetud seeni süüakse ka päevalilleõli või hapukoorega. Talveks kuivatatakse puravikke.

Setude kasvavast jõukusest annab tunnistust liha suurenev tarvitamine. „Varem, kodanlikul ajal,“ nagu jutustas Maria Loomik Põtsari rajooni Zaputje külast, „äi lõikas keedetud liha tükkideks, puistas ühisesse kaussi ja seal samas õngitses liha iseenda lusikasse, pere ainult vaatas pealt. Sigu nuumati ja müüdi ekspordiks, et leiba osta, liha söödi harva...“ Käesoleval ajal kasvatab iga kolhoosipere sea, sügiseti tapetakse paar lammast. Paastudest enam kinni ei peeta, seetõttu valmistatakse värsket verest ja odrajahust veripliine, verivatske ja -kärke. Tehakse ka verivorsti tangude ja pekitükkidega. Liha soolatakse, osalt suitsutatakse kadaka- ja lepasuitsus. Suitsuliha pannakse lauale lõikudena külmalt või ka praetuna, kusjuures praerasva kasutatakse kartulite juurde kastme tegemiseks, nagu see on Eestis tavaline.

Kauplustes on pidevalt müügil soolakala: heeringas, silk ja kilu, mis on sagedaseks lisandiks kartulile. Meeleldi süüakse ka omakuivatatud kala.

Piima tarvitatakse rohkesti. Rõõska piima joovad peamiselt lapsed. Täiskasvanud eelistavad hapupiima või siis soola-kohupiima veega. 1920—1930-ndatel aastatel kohu-

piima peaaegu ei soolatud, kuna talupojad viisid piima koorejaama, vadak aga läks sigade nuumamiseks. Käesoleval ajal soolatakse kohupiima jälle, eriti nendes peredes, kus on vähe lapsi. Setud arvavad, et sellist veega lahjendatud kohupiima on palju maitsvam kartuli kõrvale rüübata kui rõõska või hapupiima. Värskest kohupiimast valmistatakse magusat juustu: kohupiimale lisatakse mune ja seda keedetakse piimas. Saadud sõira süüakse viilakatena ilma leivata, võitükk peal. Sõira tehakse kõigiks pühadeks.

Teed juuakse harva, sagedamini keedetakse hommikuks viljakohvi piimaga. Kalja on pidevalt igas peres, tavaliselt on see leivataar. Kevaditi juuakse käärimud kase-mahla. Vanasti väga armastatud kadakamarjajooki (kadajataari) enam peaaegu ei valmistata, kuigi ätid teda väga kiidavad ja tervislikuks peavad. Mõned seletavad kadajataari kadumist kadakamarjade vähesusega metsas, kuid põhjus näib siiski olevat mujal. Palju tööd ja aega nõudva kadajataari valmistamist stimuleeris varem krooniline leivanappus. Käesoleval ajal ei ole kolhoosnikutel leivamuret ja perenaised valmistavad meelsasti leivakalja.

Petserimaa talupoegade kehva majandusliku olukorra tõttu ei saanud kallid metallnõud kuigi ulatuslikult levida. Praegu aga on igale setu perele jõukohane külakooperatiivis pakutavate vabrikunõude omandamine. Ostetud majapidamistarvete ja -nõude kõrval kasutatakse aga veel endiselt malmpotte ja -padasid, traditsioonilisi puu- ja savinõusid — kausse, leivaastjaid, kibusid ja kappasid, tünne ja pütte, mida valmistavad ning müüvad Petseri laatadel kohalikud töönduskooperatiivid.

Raskete ja palju vaeva nõudvate põllutööde mehhaniseerimise tulemusena on muutunud inimeste päevarežiim. Pole enam vajadust tõusta koidu ajal, et toime tulla töödega oma maatükil või kulaku põllul. Käesoleval ajal tõusevad kolhoosnikud isegi suvel tavaliselt kella poole seitsme paiku. Enne tööleminekut süüakse sooja hommikueinet. Naiste sõnade järgi süüakse nüüd hommikuti vähe, sest tõustakse hilja, mitte nii nagu siis, kui tööle asuti koidueelses hämaruses. Kella ühe-kahe vahel päeval on lõuna — kas supp või kartul mingi lisandiga. Suvel antakse kartuli kõrvale tavaliselt rohelist sibulat hapupiima või -koorega või veega lahjendatud kohupiima. Töö-

päeva lõpul võetakse külma õhtuoodet. Õhtusöök on hilja.

Pidupäevi tähistavad setud tugeva sööminguga. Kaks korda aastas korraldatakse kolhoosides ühised peod — kevadel külvitööde lõpetamise puhul ja sügisel oktoobripühadel. Kolhoosi juhatus eraldab teatud summa, kolhoosiaidast antakse liha, võid ja muid toiduaineid. Naiskomisjon keedab ja küpsetab mitu päeva mitmesuguseid roogi peolauale, isetegevusrühmad valmistavad ette õhtu kunstilise osa.

Tähtsate perekondlike sündmustega seotud traditsioonilised kombetalitused on setude juures säilitanud tänapäevani rea iidseid jooni. Kuid ka neisse on muutusi toonud uus ühiskondlik kord. Kõige suuremaks perekondlikuks sündmuseks on endiselt pulmad. Kiriklikku laulustusseremooniat tõrjub järjest rohkem välja pidulik abielu registreerimine külanõukogus või rajoonlinna perekonnaseisuametis. Kolhoosi hobustel sõidab külanõukogu juurde nii peiu kui mõrsja pulmarong. Pärast registreerimist õnnitlevad sõbrad ja sugulased noorpaari, toovad neile lilli. Sageli avaldatakse õnnesoov noorpaarile ka rajooni ajalehes. Edasi järgneb pulmapidu mõrsja kodus, seejärel peigmehe kodus. Kutsutud külaliste arv kõigub 30—50 piires. Pulmatoitude valmistamisega tegelevad selle jaoks kutsutud 2—3 perenaist, kellele mõrsja kingib põlle, kindad või käterätikud. Setumaal korraldatakse tänapäevani igal aastal mõned pulmad „vana viisi“. Setu pulmakombed koosnevad reast ereda mängulise iseloomuga tavadest. Mitmete tavade iidset maagilist tähendust ei mäleta enam keegi, kuid kombeist peetakse kinni. Siia kuulub näiteks sugulaste pulmakutsumistusseremoonia pruudi ja selle sõbrataride poolt, pruudi kingitused peigmehe sugulastele pulmade ajal, koomilised laulud ja naljamängud ning mõrsja riietamine setu naise rüüsse.

Teise tähtsa perekondliku sündmuse — lapse sünni tähistamiseks pole veel kujunenud uusi ilmalikke tavasid. Selliste tavade loomise võimalusi on arutatud partei rajoonikomitees ja külanõukogude juurde moodustatud erikomisjonides.

Uue iseloomu on omandanud kirmased, mida tavapäraselt korraldatakse teatud külades suvistel pühapäevadel. Neil pole enam mingit religioosset sisu. Need on lõbusad rahvapeod, kuhu saabub rändkino ja kus esinevad ise-

tegevuslased. Kirmastele sõidavad kokku sugulased lähedalt ja kaugelt, noored sõlmivad tutvussidemeid. Siin demonstreeritakse oma peoriideid, lauldakse nõukogude laule ja tantsitakse akordioni saatel. Pidude kestab tavaliselt peaaegu koiduni.

Setumaa pole pääsenud üksnes majanduslikust viletsusest. Nõukogude võim avas talle tee ka hariduse ja kultuuri juurde. Praegu on igas suures setu külas oma algkool. Külanõukogu piiridest kaugemale sõitmata võivad kolhoosnikute lapsed saada ka keskhariduse — Värskas ja Mikitamäel avati keskkoolid. Pihkva oblasti Petseri rajooni külades elavad setud võivad õppida emakeeles Petseris asuvas eesti keskkoolis. Erilise saavutusena võib märkida, et Võru rajoon läheb esimeste seas Eesti NSV-s üle kaheksaklassilisele koolikohustusele.

Sajandeid ääretus viletsuses ja usukammitsais elanud setude hulgast, keda eesti natsionalistid ülbelt pidasid alamat sorti inimesteks, on esile kerkinud silmapaistvaid spetsialiste ja teadlasi. Tallinna Polütehnilise Instituudi lõpetanud Vassili Talumäe töötab tehases „Eesti Kaabel“ peainsenerina, Viktor Meldre „Kommunaalprojektis“ insenerina, Paul Meldre — Tallinna M. I. Kalinini nimelises Elavhõbealadajate Tehases insener-konstruktorina.

Tundmatuseni on muutunud setu naise saatus. Raske oleks loendada nende sadade tütarlaste nimesid, kes on lõpetanud keskkooli, ülikooli või mõne muu kõrgema õppeasutuse. Ometi on needsamad neid pool- või päris-kirjaoskamata setu talunaiste tütreid. Iseloomulik on Mikitamäe küla rahvalaulikute perest pärineva Veera Pino elutee, kes valis oma erialaks rahvaluule uurimise ja töötab praegu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis vanema teadusliku töötajana.

Ka kohapeal on setu naised jõudnud kaugemale: mitmed neist töötavad traktoristide ja kombaineritena, on eesrindlased põllul ja farmis. Kohe pärast ühismajandite loomist Võru rajoonis organiseeris Akuliina Kõlle setu naiste traktoribrigaadi ja võistles edukalt Vastseliina MTJ meestruktoristidega. Kolhoosides on naised sageli juhtivatel ametikohtadel.

Muutunud on küla kultuurielu. Rohkem kui pooltes kolhoosiperedes on oma raadiovastuvõtja. Kõikjal tellitakse ja loetakse ajalehti ning ajakirju. Ka raamat on leidnud

tee setude kodudesse. Hoogsalt töötavad rahvamajad ja klubid, kus igal nädalal demonstreeritakse filme, võetakse osa isetegevusringide tööst ning kuhu aeg-ajalt sõidavad külalisetendusega eesti või vene teatrikollektiivid.

Lõplikult on minevikku vajunud setu ja vene külade vaheline vaen, mida kodanliku diktatuuri aastail kunstlikult õhutati ja mis sageli väljendus veristes löömingutes pärast kirmaseid. Iseloomulik on veel see, et erinev rahvus või, nagu varem öeldi, „teine usk“ ei sega enam noori abiellumast. Setude ja eestlaste, niisama ka setude ja venelaste abielud on sagedaseks nähtuseks nii Eesti NSV-s kui Pihkva oblasti Petseri rajoonis.

Villem Buk kirjutas 50 aastat tagasi: „...Aeg seisab setu ukse ees ja hüüab: „Tule välja, tule kui venelane ehk eestlane...““⁸ Rahvuse küsimus pole nii tähtis kui see, rõhutas see revolutsionäär-publitsist, et ka setude majandus ja kultuur hakkaksid hoogsalt arenema ja et nemadki tuleksid välja oma „mahajäämuse koopast“ ja saaksid osa kõigist kaasaja saavutustest. Buk suri, nägemata setude saatuses pärast 1940. aastat toimunud murrangut. Käesoleval ajal on setud jäänud omapäraseks etniliseks rühmituseks, mis vaid mõnede joonte poolest erineb eestlastest. Nende püüdlused ja töö on nagu kogu nõukogude rahval suunatud kommunismi ehitamisele.

⁸ W. B u c k, Petseri eestlased, Tartu 1909, lk. 75.

ETNOGRAAFI TÄHELEPANEKUID KIHNU KAASAJAST

V. Kalits

1940. aastal, kui Eestis kehtestati uuesti nõukogude võim, oli Kihnu saar nii majanduslikus kui ka kultuurilises mõttes üks vabariigi mahajäänumaid piirkondi. Kapitalismi perioodile iseloomulik sotsiaalse diferentseerumise süvenemine toimus siin tunduvalt aeglasemalt ega jõudnudki sellise teravuseni nagu Eesti mandril. See ei tähenda aga, et selline protsess seal üldse ei arenenud. 1930-ndail aastail kerkisid esile kohalikud kalaülesostjad, kes kaluritelt kalu üles ostsid ja need oma sumplaevadega suurematele eksportööridele edasi toimetasid või ise välismaale vedasid, kusjuures nad said suurt vaheltkasu. Kodanlikul perioodil kasutati üksikutes jõukamates taludes (neid oli saarel 2—3) ka palgalist tööjõudu. Põllumajanduses, mis kehva pinnaga saarel väga vähe tulu andis, valitses kuni kodanliku korra lõpuni tegelikult naturaalmajandus. Kuni 1930-ndate aastateni ei kasutatud peaaegu üldse ostetud põllumajanduslikku inventari. Omavalmistatud harkader jäi saarel valitsevaks künniriistaks kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni. Püsisid edasi vana rehielamu, vana tüüpi suveköök, omavalmistatud mööbel ja kodune tarbevara. Rahvariideid kanti nii igapäevase kui ka piduliku rõivana, kuna mujal Eestis oli nn. linnariietus tõrjunud rahvariided tagaplaanile juba möödunud sajandi teisel poolel.

Selle kunagi mahajäänud kolka elu-olus on nõukogude võimu aastail aset leidnud määratu suured muudatused, mille jälgimine ja väljaselgitamine on olnud autori etnograafiliste uurimistööde üheks ülesandeks. Kultuuris ja elu-olus toimuvate muudatuste aluseks on muudatused, mis leiavad aset inimeste tegevuse kõige põhilisemas

sfääris — tootmises. Et uurida ja õigesti mõista kihnlaste elu-olus toimunud muudatusi, tuli eelkõige tundma õppida, millised muudatused olid aset leidnud saare majanduselus.

Kihnu saar asub kalarikastes vetes, selle läheduses asuvad räimede kudemisalad. Kalapüügi traditsioon¹ ulatub tagasi tõenäoliselt juba XVI sajandisse, s. o. saare arvatavasse asustamisaega. Kuid vaatamata sellele pikale perioodile, millal kihnlased on tegelnud kalastusega, jäid püügivahendid primitiivseteks. Veel XIX sajandi teisel poolel oli Kihnu kalastuses tähtsal kohal üks vanemaid püügiviise — püük kaldanoodaga. See jätkus ka siis, kui kaldanooda tõrjusid Pärnu lahe piirkonnas välja räime-mõrrad, mida oli kergem käsitseda ning mis nõudsid vähem tööjõudu.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist võeti otsekohe tarvitusele abinõusid olukorra parandamiseks Kihnu saarel. 1940. aastal avati Kihnus riiklik kalavastuvõtu-punkt. Sellega kõrvaldati raskused, mida kihnlased olid seni kohanud kala realiseerimisel. 30. detsembril 1940 võt-tis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu vastu otsuse määrata Kihnu saare talupoegadele loomade ületalvepida-miseks ühekordset rahalist toetust 13 000 rubla.²

Nõukogude võimu hoolitsus ja kollektiivsete töövor-mide levimine löid esmakordselt Kihnu saare ajaloos vajalikud tingimused kalapüügi hoogsaks arenemiseks ja selle muutumiseks saarel ainujuhtivaks majandusharuks. 1944. aastal pärast Eesti NSV vabastamist saksa fašistli-kest okupantidest organiseeriti Kihnus kaluriühistu, mis varustas kalureid püünistega ja tegeles ka kalade reali-seerimisega. Kaluriühistu baasil loodi 1949. aastal kaluri-kolhoos „Nõukogude Partisan“. Kolhoosi organiseerimisel ühistati 30 väiksemat mootorpaati, umbes 1500 suurkala-võrku, 500 räimevõrku ja 75 000 põhjaõnge. Nendest püü-nistest aga ei jätkunud. Tänu sellele, et kolhoos juba oma esimesel tegevusaastal sai riigilt pikaajalist laenu, võis ta muretseda juurde palju uusi püüniseid ja mootor-paate. Kolhoos tugevnes iga aastaga.

¹ Kalapüügi kohta vt. lähemalt autori artiklit „Kihnlaste kalastu-
sest“, Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI, Tallinn 1959, lk. 166—202.

² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja mater-
jale, Tallinn 1960, lk. 340.

Käesoleval ajal täidab kolhoos suure osa oma aasta-
plaanist kevadise räimepüügiga suurte seisevnotade
(kakuamide) abil. Viimased võeti Kihnus esmakordselt
kasutusele 1949. aastal. Neid seisevnotasid on ka koha-
peal täiustatud ja praegu püütakse kevadpüügihooajal
iga seisevnota kohta 60—80 tonni räime, kusjuures
rekordsaagid on ulatunud 150—200 tonnini. Samuti 1949.
aastast alates võeti Kihnus kasutusele kiluvõrgud ja mail-
õnged, milledega püütakse haugi ja koha. Kolmest kalu-
rist koosnev paatkond on 9 kasti mailõngedega püüdnud
päevas keskmiselt 80—100 kg kala, kusjuures rekordsaa-
kideks on olnud 400—500 kg. Suureks sammuks edasi oli
kaproonist suurkalavõrkude kasutuselevõtmine. Kalurite
arvates on püük kaproonvõrguga 10 korda efektiivsem
püügist vanade linaste võrkudega. 1960. aastal hakati
Pärnu lahes seisevnotadega püüdma tindikala. 1961. aas-
tal osteti kaks traallaeva, mis saadetakse püügile ava-
merele.

1958. aastal läks saarel asuvas kalavastuvõtupunktis
käiku soolamistsehh. 1959. aastal valmis suur püüniste-
kuur. 1960. aasta kevadel viidi lõpule külmoone ja
remonttöökoja ehitamine. Süvendatakse sadamat, et paa-
did võiksid randuda otse kalavastuvõtupunkti juurde.

Kihnu kalurikolhoosis „Nõukogude Partisan“ töötab
130 kalurit, kellest on organiseeritud 12 brigaadi. Heade
töötulemuste eest esines kolhoos 1954., 1956. ja 1957. aas-
tal üleliidulisel põllumajandusnäitusel. 1961. aastal au-
tasustati brigadir Georg Palu Lenini ordeniga. Kaluri kesk-
mine töötasu on olnud 14 000 rubla (vanas rahas) aastas.
Peale selle saavad kalurid sissetulekut oma individuaal-
aiamaadest.

Kalastuse hoogsa arenemise tõttu on terve rida tööala-
sid, mis Kihnu saare majanduselus varem tähtsat osa män-
gisid, jäänud tagaplaanile või hoopis kadunud. Täielikult
on unustuse hõlma vajunud kivivedu³, laevaehitus, mand-
ril töölkäimine jne. Endise tähtsuse on kaotanud hülge-
püük.⁴ Peamine hülgepüügihooaeg oli kevadtalvel, kui

³ Kiviveo kohta vt. lähemalt autori artiklit „Kihnlaste kiviveost“,
Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVII, Tartu 1960, lk. 169—190.

⁴ Hülgepüügi kohta Kihnus vt. autori artiklit „О тюленьем про-
мысле на острове Кихну“ koguteoses „Вопросы этнической исто-
рии народов Прибалтики. Труды Прибалтийской объединенной
комплексной экспедиции, т. I, М. 1959, lk. 477—486.

mehed olid vabad teistest töödest ja võisid sellega tegelda nädalate ja isegi kuude kaupa kogu Riia lahe ulatuses. Käesoleval ajal on kalurid kevadtalvel seotud kalapüügi- vahendite korrastamisega kevadiseks suurpüügiks, samuti talvise jääaluse kalapüügiga. Kolhoosis on, tõsi küll, ette nähtud hülgepüügiplaan ja osale kalureist on välja antud vintpüssid. 1960. aastast alates hakati hülgeid püüdma kaproonvõrguga. Hülgepüügiretked vältavad aga ainult 1—2 päeva. Alates 1957. aastast maksab riik iga tapetud hülge eest 50 rubla preemiat. Nahk ja liha antakse üle kalavastuvõtupunktile. Väärrib märkimist, et kodanlikes ajalehtedes ilmus omal ajal sageli teateid selle kohta, et kalurid nõuavad hüljeste tapmise eest preemiate maksimist. Kalanduskoda lükkas need nõudmised alati tagasi, kuigi oli väga hästi teada, millist kahju teevad hülged kalavarudele.

Kihnu vilets mullapind pole kunagi andnud küllaldaselt leiba oma elanikkonnale ja põlluharimine saarel arenes aeglaselt, millele aitas kaasa ka asjaolu, et meeste osatähtsus põllutöös aja jooksul üha vähenes. Kuni 1939. aastani püsis siin kolmeväljasüsteem. Talude maad olid jagatud kitsasteks ribadeks. Kasvatati rukist, kaera ja otra. Kartuleid hakati Kihnu põllul kasvatama XIX sajandi algusest peale. Aedviljadest kasvatatakse juba ammust ajast kapsast ja peeti. Alles 1920-ndail aastail hakati kasvatama porgandeid ja kurke. Põldheintest kasvatati kodanliku võimu aastail vähesel määral vikki ja ristikeina, lutserniga tehti alles esimesi katseid.

1949. aastal loodud kalurikolhoosi põllumajanduslikku abimajandisse ühinesid kõik Kihnu saare 225 majapidamist. Seni hädiselt viirelnud üksikmajandid ühendati üheks põllumajandussektoriks, mis omakorda jaguneb brigaadideks, kusjuures iga brigaad vastab ühele endistest küladest. Põllumajandussektor annab umbes 10 protsenti kalurikolhoosi sissetulekust. Selles sektoris töötavad peamiselt naised. Niisiis püsib edasi juba ammu väljakujunenud traditsiooniline tööjaotus.

Tööd kolhoosi põllumajandussektoris tuli alustada seni üksikmajandites kasutusel olnud primitiivsete põllutööriistadega. Et põllumajandusest saadud sissetulekute osatähtsus kolhoosi tuludes oli väike, pööras kolhoosi juhatuse algaastail suhteliselt vähe tähelepanu vastava tehnika uuendamisele. Mandril asuvatel masina-traktorijaa-

madel oli peaaegu võimatu abistada kaugel saarel elavaid põlluharijaid. Praegu töötab kolhoosis kaks lintraktorit ja kaks ratastraktorit, millede kasutamist aga raskendab pinnase kivisus. Samasuguseid raskusi kohatakse ka kolhoosi poolt muretsetud kartulivõtmis- ja niidumasinade kasutamisel. Palju suurem kui mujal Eestis on hobutööjõu osatähtsus. Tööhobuseid on kolhoosil 60 ümber, kusjuures iga hobuse kohta tuleb 6 ha põllu- ja aiamaad.⁵ Praegu on kolhoosil käsil ulatuslikud maaparandustööd.

Viimastel aastatel on peamist rõhku pandud talirukki ja kartuli kasvatamisele, millede saagid on olnud paremad. Suvinisu andis aastast aastasse halbu saake ja alates 1954. aastast seda enam ei külvata.

Kolhoosil on suur viljapuuaed ja mesila. Viimastel aastatel on hakatud eriti suurt tähelepanu pöörama aedvilja kasvatamisele. Kolhoosi aiandis kasvatatakse varaseid kurke, porgandeid ja kartuleid, mida turustatakse Pärnu, Tallinna ja Leningradi turgudel.

Alates 1959. aastast töötab kolhoosis kõrgema haridusega agronoom, kelle ülesandeks on leida uusi teid põllumajandussektori töö parandamiseks ja selle muutmiseks tulutoovamaks.

Paremaid saavutusi on loomafarmi töös. Kolhoosil oli, seisuga 1. jaanuar 1960, 77 karilooma ja 84 siga. Lambaid kolhoosil ei ole. Kodulindudest kasvatatakse ainult kanu. Et Kihnus ei jätku heina, siis saadakse lisa Tõstamaal ja Sange saarel selleks otstarbeks eraldatud heinamaadelt. Heinateole sõidab kolhoosirahvas suurel hulgal, kusjuures selliseid väljasõite vana kombe kohaselt kutsutakse veel talguteks. Tulevikus kavatakse Kihnu saarel loomade karjatamiseks rajada kultuurkoplid. Kolhoos ehitas loomalauda 124 loomale ja sealauda 100 seale. Hobused on jäänud tänaseni kolhoosnikute hooldamisele, sest puudub ühistall, kuigi selle ehitamine on olnud korduvalt päevakorral.

Sotsialistliku majanduse ülesehitamise käigus muutusid ka seda üles ehitavad inimesed. Kihnu elu-olus asetleidnud muudatustest tuleb kõige tähtsamateks pidada neid, mis räägivad sellest, kuidas rahvas ise on saanud oma elu peremeheks, kuidas ta sihikindlalt arendab oma majandust. Kõige selgemini on see väljendunud kohaliku

⁵ Kihnu külanõukogu esimehe T. Saare suulised andmed.

parteiorganisatsiooni tegevuses, kes juhib saare elanike võitlust majanduse arendamise ja elatustaseme tõstmise eest.

1950. aasta detsembris rajati Kihnu külanõukogus kohalik partei-algorganisatsioon. Kuigi parteiorganisatsiooni peatähelepanu koondus esmajoones nõrgematele tootmislülidele — kalastus aga oli tugevaimaks —, oli parteikoosolekute päevakorras aeg-ajalt ka kalastuse küsimusi. Nii näiteks arutati iga aasta alguses lahtisel parteikoosolekul kevadise suurpüügi ettevalmistuse küsimusi. 1952. aasta novembris, kui arutati NLKP XIX kongressi otsuseid, tegi parteiorganisatsioon kolhoosi esimehele ülesandeks „võtta erilise valve alla kolhoosi kalapüügi organiseerimine“.⁶ Kui aruandlus-valimiskoosolek veidi hiljem tegi kokkuvõtteid tehtud tööst, siis märgiti, et „kolhoosis on kalanduse ala juhtimine läinud rahuldavalt“⁷.

Kolhoosi parteiorganisatsioon on pühendanud tähelepanu ka sellistele küsimustele nagu tööjõu jaotamine üksikute tootmisalade vahel. Nii näiteks otsustas 10. aprillil 1954 asetleidnud lahtine parteikoosolek „kalakombinaadi töödele kevadkülvil perioodil mitte lubada rohkem inimesi kui see lepingus on ette nähtud. Kalurite käsutusse lubada hobuseid selliselt, et see ei segaks üldist põllutööd. Organiseerida kohapeal alaline püüniste parandamise brigaad vanematest inimestest.“⁸

Parteiorganisatsioon võitles energiliselt kallaku vastu pühendada kogu tähelepanu ainult kalandusele, kusjuures põllumajandus oleks jäänud täiesti vaeslapse ossa. Suurt tähelepanu on parteiorganisatsioon igal aastal osutanud vilja- ja heinakoristustöödele. Partei-algorganisatsiooni koosolek annab neis küsimustes kollektiivile alati selged direktiivid. 1951. aasta juulis märgiti parteiorganisatsiooni koosolekul järgmist: „Viljakoristamise plaan on väljatöötamisel kolhoosis ja antakse brigadiridele kätte brigaadide jaoks. Viljapeks saab kulgema 16-tunnilise ajapikkusega, vahetustega 8 tundi. Vilja koristamisega alustada 1951. a. 5. augustil kõigis brigaadides.“⁹ Nagu

⁶ EKP Keskkomitee Parteiarhiiv (EKPA), f. 2511, nim. 4, s.-ü. 2, l. 24.

⁷ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 3.

⁸ Sealsamas, l. 19.

⁹ Sealsamas, nim. 2, s.-ü. 1, l. 6.

näha, on Kihnu kolhoosnikutel ka kõige pingelisemal põllutööde perioodil 8-tunniline tööpäev. Samasuguseid direktiivseid otsuseid on vastu võetud ka heinatööde kohta.

Nagu juba eespool märgitud, on partei-algorganisatsioon põllumajanduse arendamise küsimustele alati suurt tähelepanu pööranud. Parteikoosolekutel on arutatud veterinaarõppuste ja agrotehnilise õppuse korraldamise küsimusi.¹⁰ Parteiorganisatsioonil on kujunenud traditsiooniks kontrollida enne kevadkülvi ning viljakoristust, kas põllumajandusliku inventari remont on läbi viidud õigeaegselt ja korralikult.

Parteikoosolekutel on pühendatud tähelepanu ka sellistele küsimustele nagu kohalike väetiste kasutamine. Siinjuures juhiti tähelepanu sellele, et tuleb ulatuslikumalt tarvitusele võtta mereadru, mida juba ammust ajast oli kasutatud väetisena.¹¹

Parteiorganisatsioon on võidelnud selle eest, et juurutataks uusi põllu- ja heinakultuure — tatart, mesikat ja lutserni. 4. detsembril 1951 võttis parteikoosolek näiteks vastu otsuse: „Muretseda lutserni seemet, mille abil saame võtta kasutusele liivaseid alasid, mida on külluses.“¹²

Suurt tähelepanu on parteiorganisatsioon pühendanud sotsialistliku võistluse arendamisele ning võitlusele kolhoosi põhikirja rikkumise katsete vastu.

Vanasti oli Kihnu saare elanike majanduslik olukord äärmiselt ebakindel. Kui oli soodne konjunktuur ja kivivedu ning muud meresõidud andsid head sissetulekut, siis saareelanike majanduslik olukord paranes. Kuid varsti lõi järjekordne majanduskriis jälle jalad alt — langeti võlgadesse, tuli otsida uusi elatusvõimalusi.

1934. aastal ilmunud koguteoses „Pärnumaa“ iseloomustatakse ehitusi Kihnu saarel järgmiselt: „Hooned on vanad. Palju näeb neid lagunemas. Uuemaid taluelamuid pole kuskil näha.“¹³

Nüüd, kui kihnlaste majanduslik heaolu on kindlusta-

¹⁰ EKPA, f. 2511, nim. 1, s.-ü. 1, l. 24 ja s.-ü. 2, l. 7.

¹¹ EKPA, f. 2511, nim. 2, s.-ü. 1, l. 6.

¹² EKPA, f. 2511, nim. 1, s.-ü. 2, l. 39.

¹³ Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus (Eesti IV), Tartu 1930, lk. 577.

Kihnu kaluri elamu.

tud, kus nad mure ja kartuseta võivad vaadata tulevikku, on tundmatuseni muutunud ka Kihnu asulad. Kui kodanliku vabariigi lõppaastail polnud saarel näha uusi hooned, siis nüüd on intensiivse ehitustegevuse tagajärjel olukord muutunud selliseks, et vanu hooned pole varsti enam peaaegu kuskil näha. Kihnu omapära seisab aga selles, et siin, erinevalt teistest aladest, peetakse isegi uute hoonete püstitamisel kinni vanadest ehitustraditsioonidest.

Tänapäeval toimub uute ehituskruntide andmine vastavalt kolhoosi territooriumi väljaehitamise generaalplaanile. Kolhoosi keskus asub praegu sadama lähedal, s. o. saare ühes otsas. Vastavalt kolhoosikeskuse maa-alade järeleuurimise ja valiku aktile viiakse keskus tulevikus üle saare keskel olevale kõrgemale seljandikule. Keskuse tulevast asukohta ja elamurajoone kaitsevad saarel domineerivate karmide edelatuulte eest edelas ja lõunas laiuvad metsad. Samuti on silmas peetud seda, et tulevikus elamissektorit eraldaks tootmissektorist 150 meetri laiune metsariba.

Uhiskondlikest hoonetest on Kihnus juba püstitatud ruumikas rahvamaja, milles töötab ka raamatukogu. 1957. aastal anti ekspluatatsiooni uus kauplusehoone.

Saare elektrifitseerimisega jõuti lõpule juba 1957. aastal. Insener V. Põlts Põllumajandusprojektist, kelle poolt väljatöötatud plaani alusel toimus Kihnu elektrifitseerimine, oli ja on tänaseni üheks armastatumaks külaliseks Kihnu peredes, sest „tema aitas tuua valgust“. Kihnlased ise võtsid energiliselt osa elektrifitseerimisega seotud tööddest. Uhiskondliku töö korras veeti kohale postid elektriliinide püstitamiseks, aidati neid püstitada jne.

Jõukuse kasv väljendub ka kihnlaste rõivastuses. Tänapäeval näeme täielikult rahvarõivastesse rietatud naisipeamiselt pulmade puhul ja ka seal vaid nn. pulmategelaste hulgas. Väga harva kantakse veel käiseid ja tanusid, samuti hakkavad pastlad isegi tööjalatsitena noorema põlvkonna hulgas kaduma. Jakid kuuluvad viimasel ajal samuti vaid vanemate naiste rõivastusse. Seevastu aga püsib traditsiooniline rahvarõiva seelik kindlalt kasutusel. Kihnu naiste jõukust hinnatakse veel tänapäevalgi seelikute rohkuse järgi. Igal Kihnu naisel on aidas keskmiselt 20 kodukootud seelikut. Neid on seal väga mitmesuguste triipudega, kusjuures põlised rahvatraditsioonid määravad täpselt ära, millal mis liiki seelikut kanda. Mustad seelikud punase paelaga allääres on „päris leina riie“, mida kantakse kõige lähema inimese, näiteks mehe, ema või lapse surma puhul. Meest leinab naine kauem kui oma last või ema. Mehe surma puhul kannab naine musta seelikut ühe aasta, ema surma puhul aga näiteks pool aastat. Leinaseelikuks peetakse ka seelikut, mille triibustikus esinevad must, valge, roheline jt. värvid, kuid puuduvad punased värvitoonid. Sellist seelikut nimetatakse „ilma punaseta kört“ ehk „mustatriibuline kört“. Seda kantakse näiteks vanaema või teiste kaugemate sugulaste leinamise puhul. Ema surma puhul hakatakse sellist seelikut kandma poole aasta pärast, mehe surma puhul aga ühe aasta möödumisel. Kui lesk hakkab kandma sellist mustatriibulist seelikut, siis öeldakse, et mure läheb juba kaugemale. Niisugust seelikut kannab lesk peaaegu elu lõpuni. Väga paljude aastate möödudes võib sinna ilmuda ka mõni punane või roosa triip, üldmuljelt jääb see aga ikka tumedaks. Võõraste inimeste matusel käiakse mustatriibulise seelikuga, lesed kannavad musta. Teatud erinevused

Kihnu neiud rahvarõivais.

on seelikutel ka vastavalt nende kandjate vanuseastmele. Noorte seelikud („punane kõrt“) on väga eredatriibulised, kusjuures domineerivad punased ja roosad värvitoonid. Alates 40.—50. eluaastast hakkavad naised kandma poolpunast ehk sinisetriibulist seelikut, mille triibustikus esineb kõrvuti kaks sinist laia triipu.

Villase seeliku visa püsimist Kihnu naiste rõivastuses saab seletada sellega, et villane rõivas on mugav mere-sõitudel ja saarel sageli esinevate tuuliste ilmade puhul.

Samuti kannavad naised edasi traditsioonilisi villaseid kirjatud sukki. Viimasel ajal on suveperioodil aga villaste sukkade asemel hakatud kandma valgeid puuvillaseid sukki. Noorte hulgas on levinud ka kaproonsukad ja valged sokid, tänavakingad ja tennised. Laialt on levinud naistevaltsitena kummikalossid, mis aga ilusa kirisuka juurde kuidagi ei taha sobida.

Kihnu naise rahvarõivakomplekt on maitsekas, ereda, kuid hästi sobiva värvigammaga. Linnaliste elementide ilmumine sitspluusi, põlle ja kirju rätiku näol on seda harmoonilist üldilmet tublisti muutnud. Pluus, põll ja rätik valmistatakse igaüks isesugusest lillelisest sitsist ja nende vahel puudub igasugune kooskõla. Siin võime teatud paralleeli tõmmata Eesti mandril juba möödunud sajandi lõpus asetleidnud nähtustega, mil ka seal ilmus rahvarõivaisse selliseid uuendusi, mis polnud kooskõlas ühtse väljakujunenud stiilse kostüümiga. Järk-järgult levib ka ostetud aluspesu kasutamine.

Mehed kandsid Kihnus kuni 1880-ndate aastateni, s. o. üleminekuni linna tüüpi riietusele, valgest linasest või takusest riidest särki ja poolpikki valgeid värvli külge kroogitud või pikki halle pükse (uusad), põlvini ulatuvat helehalli või valget umbkuube (vammus), kirjatud kampsunit (troi), sokke (kapetad) ja hülgenahast pastlaid (loevad).¹⁴ XX sajandil püsis see rõivastus kasutusel vaid hülgeküttide juures. Tänapäeval ostavad Kihnu mehed oma rõivad Pärnu valmisriiete kauplustest.

Tunduvalt on tänapäeval paranenud kihnlaste toit. Varem oli nende toidusedelis valdaval kohal kala, kartul, pudrud ja supid. Toitudele oli kujunenud ka oma kindel järjekord nädalapäevade järgi. Putru näiteks valmistati kolmapäeva ja laupäeva õhtuks, pühapäeva lõunaks keedeti lihasuppi. Nendest traditsioonidest peetakse kinni ka veel tänapäeval. Kuid lihatoite valmistatakse nüüd tunduvalt rohkem kui varem, kuigi praegugi on toidusedelis esikohal kala. Paljud vanasti ainult pühadeks ja müudeks pidulikeks juhtudeks valmistatud road on nüüd saanud igapäevasteks.

Putrusid valmistati varem tangudest, kartulitest, nisuga rukkijahust. Riisist keedeti putru ainult erandjuhtu-

¹⁴ Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult, Tallinn 1957, lk. 127—128.

del, siis kui mindi õnne soovima lapse sündimise puhul ja nn. titeputru viima. Tänapäeval rukkijahuputru enam ei valmistata, selle asemel aga tehakse manna- ja riisiputru. Kui pudrukastmena varem oli valdaval kohal taar ja kooritud hapupiim, siis nüüd on nende asemele tulnud rõõsk piim.

Kihnlaste endi sõnade järgi on suurimaks muudatuseks nende toidusedelis see, et nad nüüd iga päev söövad saia. Varem kasvatati nisu Kihnus vähe ja selle ostmine oli kallis. Mõned Kihnu perenaised polevat osanudki nisu-leiba teha. Nüüd saavad kalurid jahu kohalikust kooperaatiivkauplusest. Ja kui Eesti mandril eelistavad kolhoosnikud rukkijahu, siis ostetakse Kihnus enamasti ikka nisu-jahu. Leib ja sai küpsetatakse tavaliselt kodus, suveperioodil tuuakse seda ka Pärnust, kuna Kihnus puudub seni veel pagaritööstus. Viimastel aastatel on mõned perenaised hakanud ka pirukaid ja väikesi saiakesi valmistama, kuna varem seda pole tehtud.

Pidulikeks puhkudeks valmistatakse õlut, mis, erinevalt mandril valitsevast tavast, lastakse lõpuni käärida ja alles siis vaadidesse villitakse. Alates 1950. aastast on siin hakatud valmistama erilist õlut, millele käärimise ajal lisatakse suhkrut ning mis seetõttu on väga tugeva alkoholisisaldusega. See „tarkus“ õpiti välismaalt. Uue retsepti tõid Kihnusse nimelt Rootsist emigratsioonist tagasi-tulnud inimesed.

Kadumas on Kihnu saare isoleeritus. Mandriga on rajatud telefoni- ja telegraafiside ning postiühendus; kaks korda nädalas sõidab lennuk Pärnu ja Kihnu vahet. 1961. aastal seati sisse ka regulaarne reisilaevaühendus. Ühtlasi peavad suveperioodil mandriga ühendust kalakombinaadi laevad ja kolhoosi paadid. Saarel on üle 30 mootorratta, kolhoosi käsutuses on mitu veoautot ja üks sõiduauto.

Paranenud on saare elanike meditsiiniline teenindamine. Kui kodanlikul perioodil oli seal vaid esmaabipunkt, kus töötas üks õde-ämmaemand, siis nüüd on loodud kohalik haigla, mida teenindab 8-liikmeline meditsiiniline personal.

Kodanlikul ajal oli raadioaparaate Kihnus vaid üksikutel ametnikel, nüüd on neid peaaegu igas peres, mõnes isegi kaks. Töötab kolhoosi raadiosõlm, mida edukalt kasutatakse ka juhatuse korralduste edasiandmiseks. Kui

kodanlikul perioodil toimusid Kihnus ainult mõned üksikud rändkinoetendused aasta jooksul, siis nüüd toimuvad kinoõhtud 2—3 korda nädalas. Rahvamaja juures tegutsevad näitering ja naisansambel. Kihnlased võtavad aktiivselt osa nii rajooni kui ka vabariiklikest laulupidudest, esinedes lauludega ja vanade kommete instseneerimisega. Rahvamajas viiakse läbi loenguid poliitilistel ja rahvamajanduslikel teemadel; suveperioodil esinevad siin sageli külaliskollektiivid ja -artistid. Rahvamaja juures tegutseb ka kohalik spordiring, mis on eriti aktiivne maadluse alal.

Aastate jooksul, mil autor on kogunud etnograafilisi materjale Kihnu saarel, on tal kogunenud tähelepanekuid ka puuduste kohta, mis aeglustavad seal uue nõukoguliku elu võidukäiku. Kihnu kultuurilises ja majanduslikus arengus on praegu tunda teatud lõhet materiaalsete võimaluste ja nende ärakasutamise oskuse vahel. Kui materiaalse jõukuse osas on Kihnu ette jõudnud paljudest varem enamarenenud mandrialadest, siis elanikkonna kultuurilise taseme tõus pole olnud nii kiire. Kihnu noortel on kõik võimalused kesk- ja kõrgema hariduse saamiseks, kuid neid kasutatakse veel vähe. Esimest korda Kihnu ajaloos said neli sellelt saarelt pärinevat noort nõukogude korra päevil kõrgema hariduse. Kuid praeguseni on kõrgema hariduse saanud Kihnu noored läinud tööle mujale. Kohalik õpetajaskond tuleks aga kindlasti komplekteerida oma kodusaarelt pärinevatest spetsialistidest, kes kohalikke olusid paremini tundes saaksid edukamalt kaasa aidata elanikkonna kultuuritaseme üldisele tõusule. Samuti oleks vaja kohaliku päritoluga spetsialiste ka kalastuse ja põllumajanduse alal.

Kihnu omapärane ja ilus loodus meelitab sinna igal suvel palju puhkajaid mandrilt. Raskusi on seal aga nende majutamisega. Spetsiaalse puhkekoduhoone ehitamine, samuti ühiskondliku toitlustamispunkti loomine kolhoosi juurde looks kõigepealt head tingimused puhkajatele ja teiselt poolt annaks võimaluse kergema vaevaga realiseerida põllumajandus- ja aiasaadusi ning kalatooteid. Kihnu naiste käsitööoskust võiks ära kasutada vastavas artellis, kus valmistataks käsitöid müügiks kaubandusvõrgu kaudu.

Kihnus oleks tingimata vaja luua spetsiaalne koduloomuseum, kuhu kogutud materjalid jutustaksid tulevas-

tele põlvedele selle saare omapärasest minevikust, minevikust, milles valitsenud mured ja raskused, viletsus ja puudus on tänapäeva kihnlaste jaoks juba muutunud mälestuseks ammumöödunud ja mitte kunagi enam tagasipöörduvaist aegadest.

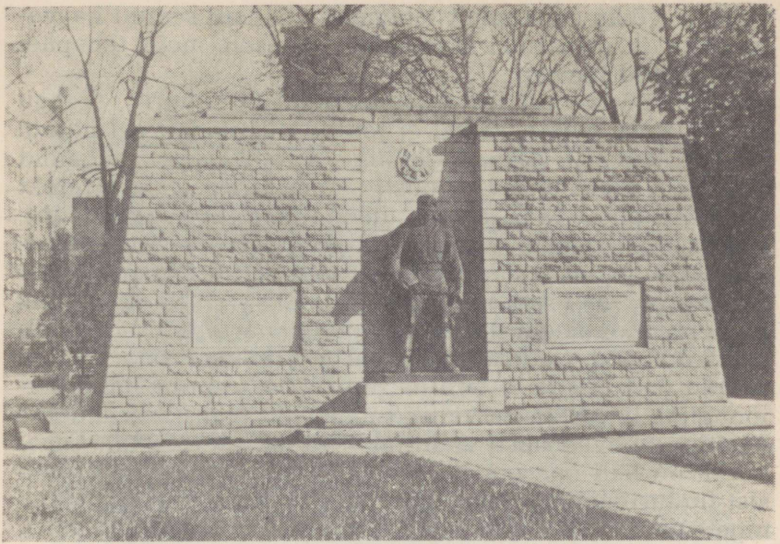
NÕUKOGUDE EESTI MONUMENTAALSKULPTUURI ARENGUST SÕJAJÄRGSEIL AASTAIL

M. Eller

Vahetu sideme tõttu laiade rahvahulkadega on monumentaalskulptuuril tähtis osa meie kunsti ees seisvate suurte ülesannete lahendamisel. Arvukad juba püstitatud ja veel kavandatavad mälestusmärgid näitavad, et viimastel aastatel on meie vabariigis hakatud monumentaalskulptuurile pöörama järjest suuremat tähelepanu. Sellega seoses on õigeaegne ja vajalik kriitiliselt hinnata meie saavutusi sel alal, jälgida arenguprotsessi iseloomulikke jooni ja püüda kõige selle põhjal selgitada tulevikuperspektiive. Me peame otsima vastust küsimusele, kuidas kunstnikud on suutnud lahendada mitmesuguseid monumentaalskulptuuri iseloomust ja erijoontest tulenevaid probleeme. Monumentaalskulptuuris väljendatavad meie ajastu suured ideed, nõukogude kunstniku tõekspidamisest ja ellusuhtumine tuleb valada sisule võimalikult vastavasse ja täiuslikku vormi. Selle alati konkreetse küsimuse lahendamine sõltub skulptori loomingulisest individuaalsusest ja valitud temast, kuid alati kerkivad üles ka mitmed üldisemat laadi probleemid.

Vaatleme nüüd meie monumentaalskulptuuri arengut sõjajärgsel perioodil, kusjuures peatähelepanu pööraksime just viimastel aastatel püstitatud või veel teostamisel olevatele monumentidele, püüdes välja selgitada, millised uued kunstilised taotlused neis juba praegu ilmnevad.

Vahetult pärast Suure Isamaasõja lõppu asusid kunstnikud meie kodumaa vabastajate mälestuse jäädvustamisele. 1950-ndate aastate esimesel poolel püstitati mitu monumenti V. I. Leninile, väljapaistvatele eesti ja vene revolutsionääridele, samuti teadlastele ja kultuuritegelas-

*E. Roosi (arhitekt A. Alas) Tallinna vabastajate monument
(Tallinn 1947).*

tele. Viimastel aastatel on suurem osa mälestusmärke pühendatud revolutsioonilise võitluse ajalooteemadele, fašismiohvrite mälestusele, silmapaistvatele ühiskonnategelastele, kunstnikele ja kirjanikele. Tundub, et asjatult on kuni tänaseni tähelepanust kõrvale jäänud just suuri võite ja saavutusi tähistavad mälestusmärgid. Langenud kangelaste monumendid kõnelevad küll kaudselt ka kaotuste hinnaga saavutatud võitudest, kuid erinevad siiski oma iseloomult võidumomentidest. Mälestusmärke vajaksid ka mitmed sündmused rahva vanemast ajaloost. Kuid monumentaalskulptuur ei peaks alati otsima teemasid minevikust — kaasaja suured ideed, inimesed ja sündmused vajavad samuti vahetut kajastamist. Loomulikult läheneb kunstnik ka mineviku sündmusi kujutades neile tänapäeva seisukohalt — mõtestab nad lahti nii, nagu mõistame me neid täna, tõstab esile need küljed ja jooned, mis on tähtsad ja huvitavad kaasaegsele vaatlajale. Kuid kunstnik saavutaks veelgi vahetuma kontakti rah-

vaga ja võiks edukamalt lahendada endale seatud kasvatuslikke ja esteetilisi ülesandeid otseselt meie tänapäevast võetud teemaga.

Eesti nõukoguliku monumentaalskulptuuri arengu algust (1940.—1941. aastal ei jõutud püstitada veel ühtegi uut monumenti) tähistab Tallinna vabastamisel langenud võitlejate mälestusmärgi püstitamine E. Roosi ja arhitekt A. Alase poolt 1947. aastal. Juba selles töös ilmnev lihtsus, lakoonilisus ja tagasihoidlikkus, mis kasvavad otseselt välja mälestusmärgi ideest, jäävad ka edaspidi meie paremate mälestussammaste üheks iseloomulikuks jooneks. Monument näitab skulptori ja arhitekti läbimõeldud koostööd. Selle tulemusena on mälestusmärk hästi seotud ümbrusega — arhitektuurse osa rahulik ja suurejooneline liigendus ja valitud materjali (paas) vertikaalne käsitus tulevad hästi esile puude roheline taustal. Omakorda on hall paasein ise heaks fooniks tumedale pronksist figuurile, mis koos kogu mälestusmärgi kompositsiooniga suudab veenvalt edasi anda mitte ainult mehiste leina, vaid ka kindlat ja vankumatut jõudu.

Viljandisse püstitatud langenud kangelaste mälestus-samba on loonud A. Vomm. Tartus on Isamaasõja võitlejatele pühendatud monument Raadi pargis, kuid selle figuur kuulub masstoodangusse ja tema kunstiline väärtus on väike. Kindlasti tuleks tulevikus siia püstitada uus mälestusmärk, mis suudaks veenvamalt edasi anda Suure Isamaasõja heroilisi ideid.

Olulisel määral rikastusid meie linnad — peamiselt Tallinn ja Tartu — uute monumentidega 1950-ndate aastate alguses. Käsituslaadis võeti neil aastail eeskujuna tuntud nõukogude skulptorilt N. Tomskilt, kelle V. I. Lenini (arhitekt A. Kotli) ja J. V. Stalini (arhitektid P. Tarvas ja A. Volberg) monumentid püstitati Tallinnasse 1950. aastal. A. Tomski kui silmapaistva skulptori tööle on iseloomulik täpne realistlik vorm, mis püüab edasi anda konkreetset psühholoogilist karakteristikat ja säilitada maksimaalselt portreelist sarnasust. Selline käsituslaad oli neil aastail iseloomulik ka paljude teiste nõukogude skulptorite loomingule. Puudu jäi neil monumentaalsusest, mis pole aga iseloomulik nõukogude skulptuurile üldiselt, kui seda vaadelda kogu tema arengukäigus. 1950. aastal püstitati Tallinnas A. Kaasiku (arhitekt A. Alas) M. I. Kalinini ja 1951. aastal E. Roosi (arhitekt A. Kotli)

*F. Sannamehe, A. Vommi ja G. Pommeri (arhitekt A. Kotli)
V. I. Lenini monument (Tartu 1952).*

V. Kingissepa monumendid. 1952. aastal seati Tartus üles F. Sannamehe, A. Vommi ja G. Pommeri (arhitekt A. Kotli) V. I. Lenin; Jõhvis E. Roosi, A. Möldri ja S. Möldri V. I. Lenin ning Pärnus A. Kaasiku (arhitekt V. Meigas) loodud J. V. Stalin. Stalini monument püstitati veel skulptorite brigaadi (F. Blumberg, A. Eller, H. Kärner ja E. Rätsep) poolt Väimelas (1952) ja Kehtnas (1953). Kõik nimetatud mälestussambad kujutavad endast suhteliselt kõrgel alusel seisvat üksikut figuuri. Kunstiteose idee avaldub siin kujutatava isiku kaudu, tema liigutuste, näoilme ja tunnete edasiandmisel. Vähem on tähelepanu pööratud monumendi seostamisele ümbrusega, mitmesuguste asukoha valikust tulenevate probleemide lahendamisele ja uute väljenduslike vahendite otsingule. Materjaliks on enamiku monumentide juures valitud alusele graniit ja figuurile pronks. Kõige paremaid tulemusi saavutasid meie skulptorid sel perioodil just oma idee edasiandmisel figuuri iseloomustamise kaudu. Kujutades Leninit innustavana ja teednäitavana, rõhutasid kunstnikud tema ajaloolise tegevuse tähtsust sotsialismiteele asunud Nõukogude Eesti minevikus ja olevikus. Väljapaistvate revolutsiooniliste võitlejate kujudes on kunstnikud neid püüdnud näidata kui mitmesuguste individuaalsete iseloomudega inimesi, kuid tõstnud esile peamist — nende sidet rahvaga. E. Roos näitab V. Kingissepa energilise võitlejana, kes pöördub üleskutsega rahva poole. Figuuris on tunda hoogsat liikumist ja paatost. A. Kaasiku M. I. Kalinin on ilmestatud teises laadis. Skulptor on rõhutanud Kalinini lihtsust, loomulikkust ja rahvalähedust.

1950-ndate aastate algul luuakse ka mitmeid büstmonumente, nagu G. Pommeri J. Lauristin Tallinnas (1950) ja seoses ülikooli juubeliga 1952. aastal Tartus L. Israeli ja A. Vommi (arhitekt M. Port) N. Burdenko, J. Raudsepa ja A. Möldri (arhitekt P. Tarvas) N. Pirogov ja J. Hirve ning M. Saksa (arhitekt P. Tarvas) Fr. R. Kreutzwaldi. Kunstnikud on nende mälestussammaste juures taotlenud esmajoones portreelist sarnasust, monumentaalsuse küsimus on jäänud tagaplaanile. Kõige selle tõttu kujutavad nad endast saavutusi eeskätt portreeskulptuuris. Ainukese erandina võib esile tõsta Fr. R. Kreutzwaldi mälestussammast, mille skulptuuri osale on püütud leida üldist, kogu monumendi ideele tervikuna vastavat iseloomustust.

J. Hirve ja M. Saksa (arhitekt P. Tarvas) Fr. R. Kreutzwaldi monument (Tartu 1952).

Selle arenguetapi üheks puuduseks oli teatud trafaret-sus üldkompositsioonis — seisev figuur või büst, sellega piirdusidki otsingud vormi valdkonnas. Asukoha valikul ei peetud sageli küllaldaselt silmas, kas mälestusmärk sobib ümbrusega. Näiteks Pirogovi büst Tartus on asetatud asukohast tulenevaid nõudeid arvestades suhteliselt kõrgele alusele, kuid oma vormilahenduse tõttu oleks ta hästi vaadeldav ligidalt, mis tingib madalamat alust. Monumendi püstitamisel pole vajalikul määral silmas peetud valgustust ja see segab vaatamist. Taolisi puudusi esineb ka mitmete teiste monumentide juures. Mälestusmärgi üksikute osade loomisel on saavutatud häid kunstilisi tulemusi, sageli on need osad ka omavahel hästi kooskõlas, kuid monumendi suhe ümbrusega pole tihti lahendatud õnnestunult ja see takistab monumendi idee täiel määral maksvuselepääsemist.

Käsitletaval perioodil kasutati suhteliselt vähe reljeefi. Näitena võiks siin nimetada J. Raudsepa poolt loodud Fr. R. Kreutzwaldi mälestusmärki Jõeperes. Oma lahendusviisilt on ta lihtne. Reljeefi loomisel pole seatud eesmärgiks monumentaalsust, ta on lahendatud tavalise portree-reljeefina.

Neil aastatel lõi ka O. Männi oma esialgu monumendina mõeldud skulptuurigrupi „Vürst Vjatško ja vanem Meelis Tartu kaitsmisel 1224. aastal“. Nimetatud töö mitmekesisitas figuraalse grupina tunduvalt meie monumentaalskulptuuri üldpilti. Skulptorit on innustanud idee rahvaste sõprusest ja kindlast liidust võitluses ühise vaenlase vastu. 1950-ndate aastate algul asuti kavandama ka Fr. R. Kreutzwaldi monumenti Tallinnas, mis küll endale asukoha leidis alles 1958. aastal. Istuva figuuri loojad M. Saks ja E. Taniloo seadsid endale eesmärgiks Fr. R. Kreutzwaldi kui ühiskondliku võitleja iseloomustamise täpse, realistliku, portreelist sarnasust jälgiva vormiga. Võib nõustuda sellise üht iseloomujoont eriti esiletõstva karakteristikaga, kuna see aitab teoses esiletoodud ideed kõige paremini rõhutada. Kuid tundub, et kunstnikud on siin püüdnud seda saavutada eeskätt väliste vahenditega. Mälestussamba sisulist külge aitavad avardada tema alusel (kavandas arhitekt P. Arman) kasutatud „Kalevi-poja“-teemalised reljeefid, mille loojateks on E. Haggi, A. Mölder, O. Männi ja L. Tolli.

Milliseid puudusi me ka eespool vaadeldud perioodi

mälestussammaste juures ei leiaks, loodi sel etapil siiski kindel alus meie monumentaalskulptuuri edasisele arenemisele. Kõige tähtsamaks oli uue sisu võidulepääs, kunstnike püüdlused leida oma ideele kehastust, lähtudes sotsialistliku realismi meetodist.

1950-ndate aastate kesksaiku algab uus periood Eesti NSV monumentaalskulptuuri arengus. Uldsuunaks muutub järjest suurema monumentaalsuse taotlus, tähtsa koha omandavad uute lahenduste otsingud paigutuse, asendiplaani, kompositsiooni ja vormi osas. Ka selle etapi kõige iseloomulikumaks jooneks jääb suurte sisuliste ülesannete püstitamine, progressiivsetele ideedele parima väljenduse otsimine. Nende eesmärkide saavutamiseks on hakatud monumentaalskulptuuri üldisi põhimõtteid senisest veelgi põhjalikumalt läbi töötama. Konkreetsete ülesannete lahendamisel on siinjuures üles kerkinud ka seni veel lahendamata teoreetilisi küsimusi. Linnade planeerimise uute põhimõtete elluviimine seab oma ülesanded ja probleemid ka monumentaalskulptuuri ette. Viimane on ju väga tihedalt seotud arhitektuuriga, etendab tähtsat osa mitmesuguste ehitusansamblite koosseisus nii tervikliku linnapildi kui ka üksikute ehituste, väljakute, haljasalade jne. kujundamisel. Meie monumentaalskulptuuri arengule on viimastel aastatel iseloomulik skulptorite ja arhitektide koostöö süvenemine.

Kõige õigem tee monumentide püstitamisel oleks muidugi nende projekteerimine koos arhitektuuriliste lahendustega. See eeldaks teatud perspektiivplaani olemasolu, mis arvestaks ideelis-temaatilise külje kõrval ka mälestusmärkide paigutust ja suunaks mitmekesisusele kompositsiooniliste lahenduste otsingul. Meil püstitatud monumentid paiknevad enamikus haljasaladel ja on alles viimase kaudu seotud läheduses asuvate ehitustega. See on võimaldanud kavandamisel teatavat vabadust, mis on vajalik võib-olla just seetõttu, et mälestusmärk on tulnud püstitada juba varem kujundatud alale. Seos loodusega on lisanud meie monumentaalskulptuurile omapäraseid jooni, mis näivad süvenevat ja leiavad edasiarendamist eriti praegu teostamisel olevate mälestusmärkide juures.

Ainult osa viimastel aastatel loodud monumentidest jätkab otseselt 1950-ndate aastate algul väljakujunenud traditsioone kompositsioonilises lahenduses ja käsitlus-

laadis. Nendeks on 1957. aastal püstitatud V. I. Lenini monument (O. Männi, arhitekt I. Bork) Narvas, büstmonumentidest O. Ehelaidi (arhitekt A. Matteus) H. Heidemann Tartus ja A. Vommi J. Vares-Barbarus Tallinnas, 1958. aastal G. Pommeri poolt loodud J. Kreuks Tallinnas ja 1960. aastal A. Vommil valminud H. Pöögelmann, mis samuti asub Tallinnas. E. Haggi (arhitekt H. Karro) J. Nikonovi monumendis (püstitatud 1960. a. Tallinnas) on küll mõningaid uusi taotlusi aluse ja figuuri kooskõlastamise omavahel ja ümbrusega, kuid kompositsioon ja käsitluslaad ei suuda siiski veel küllalt veenvalt kõlama panna ideed Isamaasõja võitluse kangelaslikkusest. Küllaltki olulisel kohal Tallinna kesklinnas on L. Palutedre (arhitekt M. Port) 1905. aasta monument, mis püstitati siia 1959. aastal. Monument sobib oma mõõdetelt, asendiplaanilt ja üldkompositsioonilt hästi valitud kohale, kuid ometi ei või teda üldkokkuvõttes õnnestunuks pidada. Kunstnikul pole läinud korda väljendada kõige olulisemat: on näidatud küll rahvast kui 16. oktoobri veriste sündmuste ohvrit, kuid pole edasi antud talurahva ja proletariaadi jõudu ja otsustavust, mis oli ometi kõige iseloomulikum 1905. aasta revolutsioonile, sellele Oktoobrirevolutsiooni kuulsusrikkale peaproovile. Ka suks ei ole tulnud ka liialt detaile rõhutav vorm, milles puudub monumentaalsus.

Meie monumentaalskulptuuri käesolevat perioodi iseloomustavad kõige paremini paljud viimastel aastatel püstitatud ja praegu teostamisel olevad mälestusmärgid, mille juures uue otsingud tunduvad olevat kõige selgemad ja on rakendatud idee täielikumaks väljatoomiseks. Nimetatud mälestusmärke seovad ühised lahendatavad ja lahendamist vajavad probleemid ja seepärast on kõige otstarbekohasem vaadelda neid koos, tegemata teravat vahet juba püstitatud ja lähemal ajal püstitamisele tulevate vahel.

Meil on monumente seni püstitatud peamiselt Tallinnas ja Tartus, teistes linnades ja rajoonikeskustes aga märksa vähem. Tuleb igati tervitada viimastel aastatel maksvusele pääsevat tendentsi püstitada monumente ka väiksematesse keskustesse ja ajalooliste sündmuste kohtadele. Uusi teid meie monumentaalskulptuuri on hakanud rajama E. Taniloo tihedas koostöös arhitekt U. Sirbiga. Nad püstitasid obeliski Uus-Irboskasse Eestimaa ameti-

ühingute I kongressi delegaatidele (1958) ja mälestusmärgi Kudina vennaskalmistule (1959). Alustatud otsingute tulemusi püüab kokku võtta praegu nende poolt teostamisel olev Saaremaa ülestõusu monument, mis tuleb püstitamisele Kingissepa linna.

Uus-Irboska mälestusmärki vaatleme veidi hiljem seoses reljeefi kasutamise probleemiga meie monumentaalskulptuuris. Kudina vennaskalmistu mälestusmärgi juures on kunstnikud oma idee väljatoomiseks oskuslikult ära kasutanud ümbruse looduslikke omadusi, sidunud leinavad figuurid orgaaniliselt keskkonnaga, kuhu nad on asetatud. Koos lihtsa ja üldistava vormikäsitleusega aitab see hästi edasi anda tõsist ja rahulikku meeoleolu. Ideed arendab edasi reljeef, mis kujutab võitlusse sammuvat rahvast, keda ei suuda murda kaotused.

Rahva võitlusele on pühendatud ka Saaremaa ülestõusu monument. Tema kavandamisel võtsid skulptor ja arhitekt arvesse läheduses asetsevad hooneid ja distantsi, millelt mälestusmärk on vaadeldav. Kõike seda arvestades määrati monumendi suurus, asendiplaan ja ülesehitus. Foonina peetakse siin silmas ehitatavat klubi-kino, mille punastest tellistest sein oleks heaks taustaks dolomiidist figuraalsele grupile. Monument on kõige paremini vaadeldav just peavaate küljest. Huvitavalt on skulptor lahendanud vormiküsimusi. Vastavalt ideele, mis peab väljendama rahva vankumatust ja kindlust, kuid ka peetava võitluse raskust, on kunstnik taotlenud monumentaalset ja lakoonilist üldmõju suurtest pindadest liidetud ja harja rõhutava vormiga. Valitud materjal — saaremaa dolomiit — on selliseks käsituslaadiks sobiv ja näib vastavat ka E. Taniloo isikupärastele püüetele. Selle materjali omaduste tundmaõppimine ja ärakasutamine rikastab kindlasti tulevikus meie monumentaalskulptuuri arengupilti ja avab tema ees uusi võimalusi.

Figuraalsetest monumentidest on praegu veel valmimas Tallinna püstitatavad A. Möldri (arhitekt M. Port) 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu ja A. Kaasiku (arhitekt V. Tõlpus) Eestimaa ametiühingute I kongressi delegaatide mälestusmärk. Kuigi need monumendid püstitatakse linna, on nende kavandamisel tulnud küllaltki palju arvestada ka koha looduslikke omadusi, mis on mõju avaldanud eriti asendiplaanile ja alusele. Uudseks lahendusvõtteks on suhteliselt madala aluse kasutamine, mida nägime

E. Tani loo (arhitekt U. Sirp) Saaremaa ülestõusu monument (kavand).

*Arhitekt M. Porti (reljeefid L. Tolli) Jäätke obelisk
(Tallinn 1960).*

juba J. Nikonovi ja 1905. aasta monumendi juures. See nõuab figuuridelt suurt monumentaalsust, kuid võimaldab neid orgaanilisemalt siduda ümbrusega. 1. detsembri ülestõusu mälestusmärgi juures on omapäraseks võtteks veel teksti paigutus piki aluspinna äärt. Nimetatud monumentide figuurid teostatakse pronksis. Arvestades selle materjali võimalusi, on A. Mölder kujundanud kolmest figuurist koosneva kompositsiooni väga elavalt ja dünaamiliselt. Teoses on püütud edasi anda ülestõusu hoogu. Kompositsiooni varasemas, seitsmest figuurist kujundatud lahenduses oli aga tunda suuremat jõudu, kompaktsust, veenvamat edasiliikumist. Praegune variant pole aga mitte niivõrd kunstniku muutunud kavatsuste tulemus, kuivõrd tellija — Kultuuriministeeriumi soov, mille aluseks pole kahjuks olnud kunstilised taotlused.

A. Kaasiku skulptuur, mis on pühendatud töölisliikumise ajaloo ühele heroilisele episoodile ja kujutab end ahelaist vabastanud figuuri, väljendab sümbolisel kujul rahva jõudu ja mehisust. Sellist sümbolset figuuri on meie monumentaalskulptuuris viimasel ajal vähe kasutatud, ta on aga heaks võimaluseks suurte, üldistavate ideede edasiandmisel. Vormikäsitluses taotleb kunstnik siingi suuremat monumentaalsust, kasutamata seejuures siiski senisest radikaalselt erinevaid võtteid.

Paljudest figuuridest suureks ühiseks ansambliks liidetavat monumenti, mis on pühendatud kommunistlikele noortele, kavandavad E. Roos ja L. Roos. Mälestusmärgi idee avaldub üksikute figuuride iseloomustamise teel, nende individuaalsetest joontest peab aga kõlama jääma kõikeühendav kangelaslikkuse teema.

Väga huvitavaid lahendusi idee väljendamisel on saavutatud monumentidega, milles on valitsevaks arhitektuuriline külg. Üheks selliseks on M. Pordi (reljeefid L. Tolli) kavandatud Jäätetke obelisk, mis püstitati Tallinna 1960. aastal. Tavaliselt on monument mingi kindla, piiratud territoriaalse ansambli osaks. Kuid oma õnnestunult valitud asukoha või suure kõrguse tõttu võib ta saada ka kogu linnasilueti üheks elemendiks. Nii on juhtunud ka Jäätetke obeliskiga, mis on meie viimase aja monumentidest üks kõige õnnestunumaid. Idee on väljendatud siin väga lihtsalt, kuid seda mõjuvamalt obeliski hoogsajoonelise kõrgusse tungiva silueti abil, mis heledana eraldub selgesti taeva foonil. Sobivalt on valitud ka monumendi asu-

koht — kõrge kallas vaatega kaugele merele. Õnnestunult on leitud Velikije Luki vabastamisel langenud Eesti Laskurkorpuse võitlejatele 1960. aastal püstitatud mälestussamba (arhitekt M. Port) asukoht Lovati jõe kõrgel kaldal.

Arhitekt A. Murdmaa on kavandanud Kalevi-Liiva mälestusmärgi keskse osana samuti obeliski. See praegu veel teostamata monument tundub kujunevat väga mõjuvaks just oma lihtsuse, monumentaalsuse ja omapärase lahendusega. Vaataja peab monumendile lähenedes liikuma mööda aeglaselt tõusvat ringteed, mis ümbritseb hukkamispaika ja mille ääres kõrgendikul asetseb obelisk. Kogu kompositsioon on ühtlaselt allutatud ideele. Arvestatud on maastiku iseloomu, kuid seda on osalt ka vastavalt monumendi kompositsiooni ideele ümber kujundatud.

Tähtsa koha näib meie monumentaalskulptuuris omandavat reljeef. Tal on oma kindel osa täita figuraalsete ja obeliskmälestusmärkide juures. Eriti häid lahendusi on leitud aga reljeefi kasutamisel iseseisva monumendina. E. Rebane ja arhitekt V. Tamm on kavandanud fašismiohvrite mälestusmärgi, mis tuleb püstitamisele Tartu lähedale. Kunstnikud on näinud ette vastava ümbruse ja tausta loomist puudegruppide ning platsikujundusega, et paremini esile tuua nürinurgakujulist monumentaalse reljeefiga mälestusmärki. Asendiplaan arvestab reljeefmonumendi vaadeldavust ühest küljest ja loob selleks vastavad tingimused. Tähelepanu väärib ka reljeefi uudne vormikujundus. Kompositsiooni õnnestunult lahendatud idee avaldub äärmiselt jõulises ja ekspressiivses vormis, mis on vastavuses kujutatava sündmuse traagilise olemusega. Neile vormiotsinguile saab selgema hinnangu anda muidugi siis, kui teos on valminud materjalis — dolomiidis.

Taolisi, vaid reljeefi omavaid mälestusmärke on meil püstitatud juba mitmeid. Nii näiteks J. Raudsepa A. Laikmaa Taebias (1956) ja 1905. aasta revolutsiooni monument Pärnus (1958). Viimase lihtne ja üldistav käsitluslaad, mis on lähedane kunstniku nüüd Rahumäel asuvale 1905. a. monumendile (enne Tallinna 16. oktoobri pargis), tähistab üha selgemalt väljakujunevat suunda meie monumentaalreljeefis. Reljeefi kasutab sageli A. Eskel. Tema töödest võiks nimetada 1905. aasta monumenti Viljandis (1958),

E. Rebase (arhitekt V. Tamm) iašismiohvrite monument (kavand).

1918. aasta Orina lahingu mälestusmärki (1959) jt. ning Tallinnas Kadriorgu kavandatavat M. Aitsami, J. Kalmuse ja P. Imbergi mälestusmärki.

Uusi vormiotsinguid ilmneb ka E. Taniloo Uus-Irboska obeliski reljeefis, milles on kasutatud Vana-Egiptuse reljeefi põhimõtteid — sisselõigatud kontuurjoonest tulevane vormiga. Selline lahendusviis annab monumentaalskulptuuris, kui oskuslikult ära kasutada valgust, häid tagajärgi. Huvitav on märkida, et E. Taniloo eeskujule on järgnenud ka mitmed läti skulptorid. Üldiselt on seda laadi nõukogude monumentaalskulptuuris seni kasutatud suhteliselt harva. Võrreldes E. Rebase ja E. Tanilooga on käsitlusviis mõnevõrra traditsioonilisem R. Rannasti (arhitekt A. Alas) Keila lahingu (1959) ja sama autori poolt (koos arhitekt V. Ivaskiga) kavandataval mälestusmärgil, mis on pühendatud Töölispolgu poolt Harju rajoonis 1941. aasta augustis peetud lahingule.

Esimesel pilgul näib, et büstmälestusmärkide osas on ka viimastel aastatel valitsema jäänud vanad traditsioonid. Kuni viimase ajani on siin domineerinud peamiselt vaid portreelist sarnasust taotlev käsitluslaad ilma selge monumentaalsuse rõhutamiseta. Kuid ka selles valdkonnas otsivad skulptorid ja arhitektid uut ning, ehkki väli-

selt pole igakord radikaalsemaid muudatusi märgata, on siiski asutud ellu viima küllaltki huvitavaid ideid. Kadriorgu tuleb püstitamisele mälestussammas Amandus Adamsonile, mille loojateks on A. Eskel ja arhitekt A. Murdmaa. Kunstnikud tahavad monumendile anda intiimse iseloomu — kuju on asetatud puudegrupi alla vabakujulisele paeplaatidest platoole. Skulptori taotluseks on lihtsus ja monumentaalsus. Önnestunult on monumentaalses laadis lahendatud J. Anvelti büst M. Saksa ja arhitekt V. Tõlpuse kavandatud mälestusmärgil, mis tuleb püstitamisele Tallinnas. Edaspidi kavatsevad meie skulptorid kavandada veel mitmeid monumente kunstnikele ja kirjanikele. Näiteks hakkab O. Männi looma Jaan Koorti ja A. Vomm Eduard Vilde mälestussammast.

Meie monumentaalskulptuuri arengule on positiivselt mõjunud mitmesugused konkursid. Need on andnud palju huvitavaid kavandeid, mis on kahjuks jäänud enamikus aga laiemalt tutvustamata.

Kõige peamisemaks Nõukogude Eesti monumentaalskulptuuris on olnud ja on ka praegu kommunismi ehitamise ajastu suurte ideede väljendamine. Selle ülesande täitmisel on kunstnikud kajastanud mitmeid tähtsaid sündmusi rahva võitlusteelt ja jäädvustanud väljapaistvate isikute mälestust. Esimesel sõjajärgsel aastakümnel pandi kunsti asumisega sotsialistliku realismi teele kindel alus ka nõukoguliku monumentaalskulptuuri traditsioonidele, edaspidi on neid edasi arendatud. Arenguprotsessis võib märkida skulptorite ja arhitektide koostöö süvenemist ja tihenemist. Kõige selle tulemusena on meie monumentaalskulptuuri areng kulgenud tõusujoones. Uute teede otsingud viimastel aastatel on monumentaalskulptuuri olulisel määral rikastanud, avanud sel alal uusi perspektiive ja tõstnud tema osatähtsust meie kunstis.

SOTSIALISTLIK VÕISTLUS EESTI TÖÖSTUSETTE- VÕTETES ESIMESEL NÕUKOGUDE AASTAL

V. Boikov

1940. aasta suvel lõppes võiduga eesti töörahva kauakestnud võitlus nõukogude võimu taastamise eest. Maa, loodusvarade ja tööstusettevõtete peremeheks saanud töötajatel tuli otsekohe pärast poliitilise võimu kättevõitmist asuda majanduslike küsimuste lahendamisele. Töoinimesed mõistsid hästi, et nüüdsest peale sõltub nende heaolu kasv eeskätt sellest, kui hästi ja edukalt nad töötavad. „On aga kindel, et tööliste olukorra edasine parandamine on töölistkonna oma tööviljakuse ja töödistsipliini küsimus,“ öeldakse Balti Puuvillavabriku tööliste poolt 3. augustil 1940 vastuvõetud resolutsioonis. „Sellest tuleb teha ainuke õige ja loomulik järeldus — tööstused, kus meie ise oleme peremehed, tuleb viia õitsengule.“¹

Sotsialistliku majanduse hooga ülesehitamise tingimustes hakkas Eestis arenema ka sotsialistlik võistlus. Käesoleva artikli ülesandeks ongi vaadelda, kuidas tekkis ja arenes Eestis 1940. aastal ja 1941. aasta alguses sotsialistlik võistlus, kusjuures tähelepanu keskpunkti on asetatud ametiühingute osa väljaselgitamine selles liikumises.

2. augustil 1940 võtsid Eesti NSV valitsus, EKP Keskkomitee ja Eesti Ametiühingute Keskliit vastu otsuse tõsta tööliste palku 20 protsendi võrra. „Palkade edasine tõus sõltub täiel määral tootmisjõudude arengust ja tööliste tööviljakuse tõusust,“² öeldakse vastavas otsuses. 6. augustil saabus Moskvast rõõmustav uudis — NSV Liidu Ülemnõukogu oli rahuldanud palve Eesti vastuvõt-

¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn 1960, lk. 233.

² Sealsamas, lk. 229.

mise kohta Nõukogude Liitu. Need mõlemad sündmused said ajendiks tööstusettevõtete kollektiividele sotsialistliku võistluse kohustuste võtmisel. 3. augustil pöördusid Balti Puuvillavabriku töölised vastava üleskutsega „kõigi Eesti natsionaliseeritud ettevõtete tööliste“ poole. Vastusena sellele toimusid 5. augustil tööliste koosolekud paljudes Tallinna ettevõtetes — „Ilmarises“, „Eesti Siidis“, „Franz Krullis“, „Voltas“ ja mujal.³ Augusti teisel poolel ja septembris järgnesid Tallinna vabrikute ja tehaste eeskujule mitmed Tartu, Pärnu, Narva ja põlevkivibasseini ettevõtted.

Sotsialistliku võistluse esimese etapi iseloomu kujunemisele avaldasid mõju mitmesugused tegurid.

Esiteks on selgesti tunda, et sotsialistlik võistlus oli hakanud arenema maal, kus hoogsalt ja edukalt rajatakse sotsialistlikku majandust. Väga iseloomulik on, et kui Balti Puuvillavabriku tehnilise personali nõupidamisel 24. septembril 1940 arutati ratsionaliseerimise küsimusi, siis oli juttu ka sellest, et vabriku tööliste arv on tõusnud pärast natsionaliseerimist 1350-lt 2100-le ja samuti on tunduvalt tõusnud toodang.⁴ ETA informatsioonis sotsialistliku võistluse kohta 1940. aasta lõpus kirjutatakse: „Meil ei ole enam ei toormaterjali ega turu puudust. Seni seisnud masinaid on lastud käiku, kümneid tuhandeid uusi töölisi on asunud tööstusse tööle...“⁵

Teiseks on sotsialistliku võistluse tekkimisele ja algperioodile iseloomulik ühelt poolt võimalus kasutada vennasvabariikides selleks ajaks sotsialistliku võistluse alal juba rikkalikult omandatud kogemusi ja teiselt poolt kohalike kogemuste puudumine ning sellest tingitud vead ja kasvuraskused.

Sotsialistliku võistluse vormidest hakkas Eestis kõige laiemalt levima ettevõtetevaheline võistlus töötootlikkuse tõstmise, toodangu omahinna alandamise ning toor- ja kütteenaine kokkuhoiu eest. Vennasvabariikide kogemustest võeti üle ka selline sotsialistliku võistluse kõrgem aste nagu stahhaanovlik liikumine ning selle liikumise tol ajal laialdaselt levinud vorm — mitme tööpingi teenindamine. Stahhaanovlik liikumine muutus varsti

³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn 1960, lk. 233—234.

⁴ Sealsamas, lk. 291.

⁵ Sealsamas, lk. 339.

populaarseks ka eesti tööliste hulgas. Kuid esialgu ei mõistatud alati õigesti stahhaanovliku liikumise olemust. Ametiühingute selgitustöö nendes küsimustes oli aga algul nõrk, sest uued ametiühinguorganisatsioonid olid alles loomisjärgus. Ametiühingukomiteede valimist käitistes ja ettevõtetes alustati alles septembri alguses.

Sotsialistlikust võistlusest saadi mõnel pool esialgu aru kui individuaalsete rekordite püstitamisest. Stahhaanovlikku tööd mõisteti kui füüsilise jõu lühiaegset pingutust, kusjuures kahe silma vahele jäeti paremate töövõtete ja meetodite kasutuselevõtmine. Selles suhtes on iseloomulik 1940. aasta augusti keskel metallitööstusettevõtetes „Franz Krull“, „Aivaz“, „Graudin“ ja ETK Kopli metallitehases toimunud võistlus, mis kestis ühe tunni. Igas tehases valiti välja mõned parimad töölised, kes ühe tunni vältel pingutasid maksimaalselt jõudu, et saavutada kõige parem töötulemus.⁶ Parteiorganisatsioonid paljastasid õigeaegselt niisuguste lihtsustavate meetodite kahjulikkuse. Eestimaa Kommunistlik Partei juhtis tähelepanu sellele, et sotsialistlik võistlus pole episoodiline kampaania. Ta kasvab otseselt välja uuest töösse suhtumisest ja ise omakorda arendab ja tugevdab seda. Partei nõudis ametiühingutelt asjalikku suhtumist sotsialistlikku võistluse ning hoiatas, et seda ei tohi muuta paraaditsevaks kõmutegemiseks.

Augustis ja septembris tegid Eesti ametiühingud selgitustööd töötajate hulgas sotsialistliku võistluse ja stahhaanovliku töö organiseerimise küsimustes. Nimetatud küsimused ei kadunud ametiühingukoosolekute ja tööliste üldkoosolekute päevakorrast. Energiliselt tegid selgitustööd ametiühingute kohalikud keskliidud Tartus ja Pärnus. 1940. aasta augusti algul esines Tartu Keskliidu esimees K. Jalak töölistele ettekandega tootlikkuse tõstmise küsimustes.⁷ Augustis ja septembri algul korraldas Pärnu Ametiühingute Keskliit ettevõtetes koosolekuid stahhaanovliku liikumise olemuse ja meetodite selgitamiseks.⁸ Suuremate ametiühingute vabariiklikud keskused suunasid vabrikutesse ja tehastesse oma esindajaid sotsialistliku võistluse küsimuste selgitamiseks. Erilise

⁶ „Rahva Hää!“, 22. augustil 1940.

⁷ „Трудовой путь“, 7. augustil 1940.

⁸ „Pärnu Rahva Hää!“, 14. augustil 1940; „Rahva Hää!“, 5. septembril 1940.

aktiivsuse poolest paistsid silma tekstiilitöölise, metallitöölise ja ehitustöölise ametiühingute juhtkonnad. 13. augustil 1940 korraldas Tekstiilitöölise Ametiühingu juhtkond Tallinna tekstiilitööstusettevõtete komissaride nõupidamise, mis oli pühendatud stahhaanovliku liikumise juurutamise küsimustele. Koosolekul esinesid ettekangetega Ametiühingute Keskliidu esimees H. Arbon ja esimehe asetäitja E. Kadakas.⁹

On iseloomulik, et sotsialistliku võistluse organiseerimisel sammusid esirinnas just metalli- ja tekstiilitöölised, kes olid ka revolutsioonilise võistluse päevil olnud Eesti tööliisklassi avangardiks.

23. augustil 1940 tegi Eesti Ametiühingute Keskliit ametiühinguorganisatsioonidele ülesandeks kõrvaldada puudused, mis segasid sotsialistliku võistluse juurutamist, ning pöördus kõigi töölise poole üleskutsega organiseerida sotsialistlikku võistlust ja stahhaanovlikku liikumist.¹⁰ Meie vabariigi ajaloos esimene stahhaanovlaste nõupidamine leidis aset 7. septembril 1940 Laokülas. Osavõtjad tegid kokkuvõtteid stahhaanovliku liikumise tulemustest, kritiseerisid esinenud vigu ja otsisid võimalusi nende kõrvaldamiseks.¹¹

Taolised ametiühingunõupidamised aitasid kaasa sotsialistliku võistluse edasisele arengule, tugevdades ametiühinguorganite ja ettevõtete kollektiivide vahelisi sidemeid ning populariseerides eesrindlaste kogemusi ja saavutusi.

1940. aasta oktoobriks olid juba kujunenud eeldused sotsialistliku võistluse ülekasvamiseks üksikute eesrindlikumate ettevõtete kollektiivide liikumisest kogu vabariigi töötajaid haaravaks massiliseks liikumiseks.

Oktoobri-eelse sotsialistliku võistluse initsiaatoreiks kujunesid M. I. Kalinini nimeliste Raudtee Peatehaste ja Balti Puuvillavabriku töölised. Neis ettevõtetes olid tugevad partei- ja ametiühinguorganisatsioonid.¹² Tekstiilitöö-

⁹ „Rahva Hää!“, 15. augustil 1940.

¹⁰ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ORRKA), ENSV Telegraafiagentuuri ETA fond (f. R-705), nim. 1, s.-ü. 12, l. 1.

¹¹ Sealsamas, s.-ü. 16, l. 24—27.

¹² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 316; „Rahva Hää!“, 8. oktoobril 1940; „Трудовой путь“, 7. oktoobril 1940.

liste ja raudteelaste ametiühingute juhtivad organid võtsid patriootliku liikumise juhtimise algusest peale enda kätte. 6. oktoobril viidi Tallinnas läbi Raudteelaste Ametiühingu kohalike komiteede esimeeste ja sekretäride nõupidamine, millel arutati sotsialistliku võistluse organiseerimise ja tööliste hulgas tehtava kasvatustöö küsimusi.¹³ 11. oktoobril kiitsid EKP Keskkomitee ja Eestimaa Ametiühingute Keskliit eespool nimetatud ettevõtete algatuse heaks ja pöördusid vabariigi töötajate poole üleskutsega võtta osa pidupäevaelsest võistlusest.¹⁴ Üleskutse leidis vastukaja kogu vabariigis.

Vabriku- ja tehasekomiteedele abi osutamiseks töötas Kergetööstuse Rahvakomissariaat koostöös ametiühingu juhtkonnaga välja sotsialistliku võistluse kohustuste tüüptekstid ja saatis need laiali ettevõtetesse.¹⁵ Seda abinõu, mis esimesel pilgul näib andvat tunnistust bürookraatlikust suhtumisest võistluse organiseerimisse, õigustas rida asjaolusid. Ettevõtete ametiühingukomiteedel oli veel vähe kogemusi sotsialistliku võistluse organiseerimisel. Oli vaja abistada vabriku- ja tehasekomiteesid sotsialistliku võistluse põhimõtete täpsel määratlemisel ja selgel formuleerimisel. Kõik see ei kahandanud mingil määral ettevõtete kollektiivide initsiatiivi, kes pidid üldistest ülesannetest lähtudes välja töötama konkreetseid kohustused, arvestades oma spetsiifikat ja praktilisi võimalusi. Kahjuks suhtusid üksikute ettevõtete ametiühingukomiteed tüüpteksti siiski kui dogmasse ning piirdusid selle mehhaanilise ümberkirjutamisega. 16. oktoobril 1940 kutsus Toidu- ja Maitseainetetööstuse Tööliste Ametiühingu Komitee töölisi üles arendama sotsialistlikku võistlust kuuplaani ennetähtaegse täitmise eest.¹⁶

Sotsialistliku võistluse organiseerimisel ja juhtimisel paistsid silma mitmed vabriku- ja tehasekomiteed. Balti Puuvillavabrikus korraldasid ametiühingu tsehhikomiteed 15. oktoobrist alates regulaarselt nõupidamisi, et jälgida

¹³ „Kommunist“, 8. oktoobril 1940.

¹⁴ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 317—318.

¹⁵ ORRKA, ENSV Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi fond (f. R-12), nim. 1, s.-ü. 53, l. 209—210.

¹⁶ ORRKA, ENSV Toidu- ja Maitseainete Tööstuse Tööliste Ametiühingu Tallinna Komitee fond (f. R-1544), nim. 1, s.-ü. 1, l. 24.

sotsialistliku võistluse arenemist vabrikus.¹⁷ Põlevkivi-basseinis seisid sotsialistliku võistluse eesotsas kaevurite ametiühingukomiteed. 1940. aasta oktoobris organiseeris Puutööliste Ametiühingu Tallinna Komitee sotsialistliku võistluse natsionaliseeritud puidutöötlemisettevõtete vahel.¹⁸

21. oktoobril võttis Eestimaa Ametiühingute Keskliit vastu otsuse abinõudest sotsialistliku võistluse edasiarendamiseks, milles ta märkis, et eesrindlike ettevõtete algatus leidis töötajate hulgas laialdast vastukaja. Sotsialistlikus võistluses paremaid tulemusi saavutanud ettevõttele otsustati anda rändpunalipp. Selle omistamisel võeti arvesse, nagu on märgitud otsuses, tootlikkuse tõstmist, toodangu omahinna alandamist, kütuse, tooraine ja elektrienergia kokkuhoidu, heaperemehelikku suhtumist seadmetesse ja töödistsipliini.¹⁹ Nimetatud otsus on suure tähtsusega, kuna ta konkretiseeris Oktoobri-eelse sotsialistliku võistluse ülesandeid ning suunas vabrikutehasekomiteesid nende täitmisele.

Ametiühingute tööd sotsialistliku võistluse organiseerimisel suunasid, juhtisid ja kontrollisid parteiorganid. 15. oktoobril viisid EKP Tartumaa maakonnakomitee ja Tartu Ametiühingute Keskliit läbi ettevõtete direktorite, komissaride, ametiühingukomiteede liikmete ja ametiühinguvolinike koosoleku, millel arutati sotsialistliku võistluse organiseerimise küsimusi.²⁰ 30. oktoobril kuulas EKP Tallinna Komitee ära Balti Puuvillavabriku komissari aruande ning märkis vajadust kindlustada, et sotsialistlikku võistlusesse oleksid kaasa tõmmatud kõik töötajad.²¹

Oktoobri-eelsesesse sotsialistlikku võistlusesse lülitus umbes 300 ettevõtet²² 42 tuhande töölisega.²³ AINUÜKSI TEKSTIILITÖÖSTUSES võttis sellest osa umbes 13 tuhat inimest,²⁴

¹⁷ „Kommunist“, 17. oktoobril 1940.

¹⁸ ORRKA, f. R-705, nim. 3, s.-ü. 31, l. 11.

¹⁹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 322—324.

²⁰ „Tartu Kommunist“, 17. oktoobril 1940.

²¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 23, l. 77.

²² Sealsamas, s.-ü. 166, l. 190.

²³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 318.

²⁴ ORRKA, f. R-705, nim. 1, s.-ü. 40, l. 39.

metallitööstuses 58,8 protsenti töölistest.²⁵ Vaatamata sellele, et alles oktoobris lõpetati ametiühingute reorganiseerimine ning äsjavalitud vabriku-tehasekomiteedel polnud veel kuigi palju töökogemusi, suutsid nad siiski töötada nii, et võistluse lülitusid peaaegu kõik vabariigi suurimad ettevõtted.

Kergetööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtete hulgas tuli Oktoobri-eelse sotsialistlikus võistluses esikohale Põhja Paberi- ja Puupapivabrik, teise koha saavutas põlevkivikäitis „Eesti Kiviõli“ ning kolmandale kohale jäi Balti Puuvillavabrik.²⁶ Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi süsteemis saavutasid esimese koha Rotermanni tehased, teisele kohale tuli vabrik „Estonia“ ja kolmandale J. Kopfi metallitöötlemisettevõtte.²⁷

15. novembril 1940 kutsus Ametiühingute Keskliit kokku tööstusharude ametiühingute vabariiklike keskkomiteede nõupidamise. Nõupidamine arutas NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste auks organiseeritava sotsialistliku võistluse küsimusi ning soovitas ettevõtete kollektiividel pöörata erilist tähelepanu üksikasjaliste ja konkreetsete sotsialistliku võistluse kohustuste väljatöötamisele. Nõupidamine kohustas ametiühingute keskkomiteesid parandama selgitustööd sotsialistliku võistluse küsimustes. Ametiühingute keskkomiteedele tehti ülesandeks kontrollida ettevõtete kollektiivide poolt võetud sotsialistlikke kohustusi ja need kinnitada.²⁸

Rakendades ellu nõupidamise otsuseid, arutasid tööstusharude ametiühingud sotsialistliku võistluse läbiviimise küsimusi ning hakkasid senisest enam osutama vabriku-tehasekomiteedele abi sotsialistliku võistluse lepingute väljatöötamisel. Näiteks kutsus Tekstiilitöölise Ametiühing 19. novembril Tallinnas kokku nõupidamise, millest võtsid osa vabrikute direktorid, partei-algorganisatsioonide esindajad, ametiühingukomiteede liikmed ja ametiühinguvolinikud. Nõupidamine võttis üksmeelselt vastu otsuse sotsialistliku võistluse arendamisest kogu tekstiilitööstuses.²⁹ Novembri teisel poolel arutati Toidu- ja

²⁵ ORRKA, f. R-705, nim. 1, s.-ü. 39, l. 93.

²⁶ „Rahva Hääli“, 10. novembril 1940.

²⁷ ORRKA, f. R-12, nim. 1, s.-ü. 53, l. 329—330.

²⁸ ORRKA, Natsionaliseeritud A. Tihkani köitekoja fond (f. R-522), nim. 1, s.-ü. 2, l. 1.

²⁹ ORRKA, f. R-705, nim. 1, s.-ü. 40, l. 40.

Maitseainetetööstuse Töölise Ametiühingu juhtivates organites sotsialistliku võistluse kulgemist ettevõtetes.³⁰ 25. novembril viis Keemia- ja Paberitööstuse Töölise Ametiühingu Keskkomitee läbi aktiivi nõupidamise.³¹ Detsembris pühendas Kaevandustöölise Ametiühingu Keskkomitee suurt tähelepanu sotsialistlikule võistlusele põlevkivibasseinis. 6. detsembril kinnitas Metallitöölise Ametiühingu Keskkomitee presiidium suuremate metallitöölus- ja masinaehitustehaste sotsialistliku võistluse lepingud.³² Ametiühingute osatähtsus sotsialistlikus võistluses kasvas. Nad läksid selgituskoosolekute läbiviimisele üle sotsialistliku võistluse konkreetsemale ja sihikindlale juhtimisele.

NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste eelse sotsialistliku võistluse initsiaatoreiks olid needsamad ettevõtted, kes olid saavutanud parimaid tulemusi Oktoobri-eelses võistluses — M. I. Kalinini nimelised Raudtee Peatehased, Balti Puuvillavabrik ja Rotermanni tehased.³³ Novembris levis võistlus üle kogu vabariigi. Ettevõtete kollektiivid sõlmisid omavahel nn. majanduslik-poliitilised lepingud. Valimiseelsest sotsialistlikust võistlusest võttis osa umbes 48 tuhat töolist rohkem kui 300 ettevõttest.³⁴ Võrreldes Oktoobri-eelse võistlusega suurenes töölise osavõtu protsent, s. t. igas ettevõttes jäi veelgi vähem töölisi sotsialistlikust võistlusest kõrvale. Valimiseelne võistlus kulges organiseeritumalt ja seda suurel määral ametiühingute juhtiva osa suurenemise tõttu. Kõige energilisemalt tegutsesid metalli-, tekstiili- ja ehitustöölise ametiühingute vabariiklikud organid. Vähem tegelesid sotsialistliku võistluse organiseerimisega puidutöölise, trükitöölise ja õmblustöölise ametiühingorganisatsioonid.³⁵

Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei XVIII konverentsi ja Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Par-

³⁰ ORRKA, f. R-12, nim. 1, s.-ü. 366, l. 5, 7.

³¹ „Kommunist“, 28. novembril 1940.

³² ORRKA, ENSV Metallitöölise Ametiühingu Vabariikliku Komitee fond (f. R-284), nim. 2, s.-ü. 1, l. 2.

³³ „Kommunist“, 15. novembril 1940; „Rahva Hää“, 14. detsembril 1940.

³⁴ S. Kutsar-Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, Tallinn 1960, lk. 140.

³⁵ „Sotsialistlik Töö“, 1941, nr. 1, lk. 47—48.

Sotsialistliku võistluse lepingu allakirjutamine Kreenholmi Manufaktuuri ja Ivanovo tekstiilivabriku (Melanž) esindajate poolt. E. Lukini foto 1941. a. jaanuarist.

tei IV kongressi auks organiseeritud sotsialistlik võistlus oli uueks etapiks selles mõttes, et esmakordselt hakkas võistlus välja kasvama vabariigi piiridest. Uueks jooneks oli ka see, et hakati sõlmima sotsialistliku võistluse lepinguid terve aasta peale.

24. detsembril 1940 pöördusid „Kreenholmi Manufaktuuri“ töölised sotsialistliku võistluse üleskutsega ka Läti ja Leedu tekstiilitööstusettevõtete tööliste poole.³⁶ Riias kirjutati alla võistlusleping Läti tekstiilitööstustega ja eraldi kokkulepped sotsialistliku võistluse kohta kahe noore nõukogude vabariigi üksikute ettevõtete vahel. Eesti ja Läti tekstiilitööstuse töölised kohustusid täitma aastaplaani 12. detsembriks 1941, aga kvartaliplaanid vastavalt 26. märtsiks, 22. juuniks, 12. septembriks ja 12. detsembriks. Lepingule allakirjutanute hulgas oli Eesti pooltel Tekstiilitöölise Ametiühingu Keskkomitee esimees V. Korb.³⁷ Tekstiilivabrikute kollektiivid hakkasid võist-

³⁶ „Советская деревня“, 28. detsembril 1940.

³⁷ „Sotsialistlik Töö“, 1941, nr. 2, lk. 82—83.

lema ka Vene Föderatsiooni ettevõtetega.³⁸ Jaanuaris kirjutati alla Eesti ja Läti raudteelaste vahelise võistluse lepingule 1941. aastaks.³⁹ Sidetöötajate ametiühing viis 26. jaanuaril 1941 Tallinnas läbi aktiivi nõupidamise Läti sidetöötajatega sotsialistlikku võistlusse astumiseks.⁴⁰ 1941. aasta veebruari lõpus astusid Eesti Riikliku Merelaevanduse töötajad võistlusse Läti meremeestega.⁴¹

Samal ajal haaras võistlus Eesti NSV piirides üha uusi ja uusi tööstusharusid. 1941. aasta jaanuari keskel toimus keemia- ja paberitööstuse ettevõtete stahhaanovlaste kokkutulek, millest võtsid osa ka ametiühingutöötajad.⁴² 1941. aasta jaanuari lõpus arutati metallitööstusettevõtete direktorite nõupidamisel küsimust, kuidas muuta sotsialistlik võistlus veelgi massilisemaks, ning valiti komisjon ülevabariiklike kohustuste väljatöötamiseks.⁴³ Metallitöölise ametiühingu juhtivad organid kontrollisid võistluse kulgemist ning viisid läbi aktiivi nõupidamise. Sotsialistlikust võistlusest võttis osa peaaegu 90 protsenti metallitöölisest.⁴⁴ Võistlus haaras ka teised tootmis- harud — naha-, õmblus-, polügraafiatööstuse, ehitusettevõtete jne. töötajaid. Sotsialistlikust võistlusest partei XVIII konverentsi auks võttis osa umbes 500 ettevõtet ligikaudu 60 tuhande töölisega.⁴⁵

Eesti ja Läti tekstiilitöölise vahelises võistluses tuli 1941. aasta esimeses kvartalis kahekümne võistlusest osavõtva Eesti ettevõtte hulgas esimesele kohale Mõisaküla linavabrik „Bolševik“, kes täitis kvartaliplaani 134,4-protsendilisel.⁴⁶

EKP IV kongress pühendas suurt tähelepanu sotsialistliku võistluse küsimustele ja seadis Eesti ametiühingute ette ülesande kõrvaldada seni veel sotsialistliku võistluse organiseerimisel esinenud puudused. Eesti NSV Ülemnõukogu juhtis oma istungjärgul 1941. aasta aprillis samuti

³⁸ „Rahva Hää“, 21. jaanuaril 1941.

³⁹ „Rahva Hää“, 31. jaanuaril 1941.

⁴⁰ „Rahva Hää“, 27. jaanuaril 1941.

⁴¹ „Kommunist“, 2. märtsil 1941.

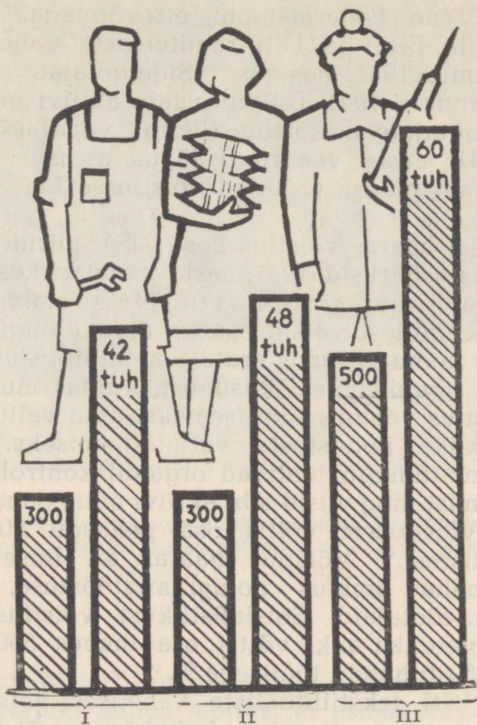
⁴² „Kommunist“, 16. jaanuaril 1941.

⁴³ „Kommunist“, 1. veebruaril 1941.

⁴⁴ ORRKA, f. R-705, nim. 1, s.-ü. 39, l. 93.

⁴⁵ S. K u t s a r - Z a b r o d s k a j a, tsit. teos, lk. 140.

⁴⁶ „Sotsialistlik Töö“, 1941, nr. 5, lk. 227—228.

Sotsialistliku võistluse areng Eestis
1940.—1941. aastal.

Ettevõtete ja tööliste arv, kes võtsid osa Oktoobri-eelsest (I), Ülemnõukogu valimiste eelsest (II) ja ÜK(b)P XVIII konverentsi eelsest (III) sotsialistlikust võistlusest.

ametiühingute tähelepanu vajadusele arendada igakülg-
selt sotsialistlikku võistlust.

Eesti NSV töölisel otsustasid tähistada rahvusvahelist
töölistepüha 1. maid uute töövõitudega. 1. aprillil 1941 pöör-
dusid Balti Puuvillavabriku ja M. I. Kalinini nimeliste
Raudtee Peatehaste töölisel kõigi vabariigi töötajate
poole üleskutsega võtta osa maieelsest sotsialistlikust
võistlusest.⁴⁷ Eesrindlaste algatus leidis suurt vastukaja.

⁴⁷ „Rahva Häääl“, 11. aprillil 1941.

Aprilli alguses töötasid põlevkivitööstuse ettevõtete ametiühingukomiteed välja sotsialistliku võistluse kohustused ning valisid spetsiaalsed komisjonid, kelle ülesandeks oli võistluse juhtimine ja kokkuvõtete tegemine.⁴⁸ Võistluse juhtimise parandamiseks kutsus Kaevandustöölise Ametiühingu vabariiklik juhatus 27. aprillil 1941 kokku tootmisalase konverentsi, millest võtsid osa ettevõtete direktorid ja ametiühinguaktivistid. Konverentsist osavõtjad kinnitasid võistluse tulemuste hindamise põhiliste näitajate loetelu ning vaatasid läbi kaevandustevahelise võistluse projekti.⁴⁹ Enamiku metallitööstusettevõtete töölised, raudteelased, õmblus-, naha- ja toiduainete tööstuse ning veel paljude teiste tööstusharude töölised asusid töövalvele. Ametiühingud hakkasid pöörama rohkem tähelepanu kohustuste täitmise kontrollimisele ja võistlusest kokkuvõtete tegemisele. 1941. aasta aprillis ja mais kuulas Metallitöölise Ametiühingu vabariikliku juhatuse presiidium ära ettevõtete aruanded sotsialistliku võistluse käigu kohta.⁵⁰

Edusammude eest maieelses võistluses omistas Ametiühingute Kesknõukogu rändpunalipu Balti Puuvillavabrikule. Metallitöölise Ametiühingu vabariikliku juhatuse rändpunalipu sai tehas „Vega“.⁵¹ Ka Eesti raudteelased saavutasid häid tulemusi. Tallinna veduridepoo, Tapa jaam, Valga raudteejaoskond ja Tallinna sidepunkt võitsid rändpunalipu.⁵²

Kuid kõik ametiühingud ei tegelnud siiski veel küllaldaselt tootmisalaste küsimustega. 24. aprillil 1941 toimunud ametiühinguaktiivi vabariiklik nõupidamine paljastas puudusi, mis olid esinenud sotsialistliku võistluse organiseerimisel ning otsustas parandada ametiühingute tootmisalast tegevust UK(b)P XVIII konverentsi, EK(b)P IV kongressi ja ÜAUKN XI pleenumi otsuste valgusel.⁵³

⁴⁸ ORRKA, ENSV Kaevandustöölise Ametiühingu Keskkomitee fond (f. R-15), nim. 1, s.-ü. 4, l. 9; sealsamas, s.-ü. 5, l. 15.

⁴⁹ ORRKA, f. R-15, nim. 1, s.-ü. 2, l. 5; „Punane Virumaa“, 30. aprillil 1941.

⁵⁰ ORRKA, f. R-284, nim. 2, s.-ü. 1, l. 31, 41, 42, 48.

⁵¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 425; „Sotsialistlik Töö“, 1941, nr. 5, lk. 227.

⁵² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 430.

⁵³ „Rahva Hääl“, 25. aprillil 1941.

1941. aasta mais alustasid tööstusettevõtted Eesti NSV esimese aastapäeva eelset sotsialistlikku võistlust. Mai alguses tegi tehase „Punane Krull“ kollektiiv metallitööstuse töölistele ettepaneku tähistada 21. juunit uute töövoitudega.⁵⁴ Uleskutse kiideti heaks peaaegu kõigi metallitöötlemis- ja masinaehitustehaste tööliste poolt. Tekstiilitööstuses areneva sotsialistliku võistluse esiridades sammusid „Kreenholmi Manufaktuuri“ töölised ja teenistujad.⁵⁵

Vabariigi esimese aastapäeva eel tugevdati veelgi sotsialistliku võistluse organisatsioonilist juhtimist ametiühingute poolt. Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu⁵⁶ presiidium võttis 27. mail 1941 vastu otsuse luua ametiühingute vabariiklike juhatuste juures žüriid võistluse tulemuste hindamiseks.⁵⁷ 30. mail 1941 vaatas Kesknõukogu läbi ülesanded, mis ametiühingutele olid seadnud UK(b)P XVIII konverents ja ÜAUKN XI pleenum ning mis kohustasid ametiühinguid parandama tootmisalast ja poliitkasvatuslikku tööd.⁵⁸ Ametiühingute vabariiklikud organid valisid spetsiaalsed komisjonid, mis asusid juhtima sotsialistlikku võistlust. Kesknõukogu hakkas ära kuulama vabariiklike juhatuste aruandeid tootmisalase töö tulemuste kohta. Nii kuulati EAUKN presiidiumi laiendatud koosolekul 11. juunil 1941 ära Raudteelaste Ametiühingu juhatuse aruanne tööst sotsialistliku võistluse organiseerimisel.⁵⁹

Lünklikult säilinud dokumendid ei võimalda tuua koondandmeid ettevõtete arvu kohta, kes võtsid osa võistlusest 1. mai ja Eesti NSV esimese aastapäeva auks, kuid ka olemasolev materjal lubab teha järelduse, et võistlus oli veelgi laienenud ning ametiühingute osatähtsus selle organiseerimisel kasvanud.

Sotsialistlik võistlus aitas tunduvalt kaasa töötöotlikkuse tõstmisele ja kindlustas tootmisülesannete ennetähtaegse täitmise tööstusettevõtete poolt. Töötöotlikkuse

⁵⁴ „Советская Эстония“, 8. mail 1941.

⁵⁵ „Narva Tööline“, 10. mail 1941.

⁵⁶ Eestimaa Ametiühingute Keskliit nimetati 13. detsembrist 1940 ümber Eestimaa Ametiühingute Kesknõukoguks.

⁵⁷ ORRKA, Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu fond (f. R-1040), nim. 2, s. ü. 1, l. 42.

⁵⁸ Sealsamas, l. 44—45.

⁵⁹ Sealsamas, l. 50—53.

tõstmine saavutati olemasolevate sisseseadete intensiivsema ja ratsionaalsema kasutamisega.

Silmapaistvat edu töös saavutati juba Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva eelses sotsialistlikus võistluses. Eriti tunduvalt tõusis toodang tekstiilikäitistes. Osalt kindlustas tootmisplaanide eduka täitmise ka tootmise laiendamine ja tööliste arvu suurenemine. Balti Puuvillavabrikus tõusis toodang oktoobris eelmise kuuga võrreldes 24 protsendi võrra⁶⁰, „Kreenholmi Manufaktuuris“ 26 protsendi võrra, „Narva Kalevi Manufaktuuris“ isegi 87,8 protsendi võrra, „Narva Linaketramise Manufaktuuris“ 25 protsendi võrra jne.⁶¹ Rotermanni leivatehases tõusis toodang 31,1 protsendi võrra, jahuveskites 24,1 protsendi võrra, vabrikus „Estonia“ 78 protsendi võrra ja J. Kopfi tehases 61,5 protsendi võrra.⁶²

Sotsialistliku võistluse edasine hoogne arenemine tagas 1940. aasta neljanda kvartali plaani täitmise. Tööstustoodang kasvas 1940. aastal eelmise aastaga võrreldes 11,6 protsendi võrra.⁶³ 1940. aasta neljandas kvartalis anti võrreldes 1939. aasta neljanda kvartaliga toodangut rohkem 45 protsendi võrra. Kuid tunduvalt olid kasvanud ka tootmisplaanid, mistõttu nende ületamise protsent kujunes väiksemaks. 1940. aasta viimase kvartali plaan täideti tselluloosi osas 106,3-protsendilisel, paberi osas 113,3-protsendilisel, puuvillaste kangaste osas 137,8-protsendilisel, villaste kangaste osas 114,1-protsendilisel, nahkjalatsite osas 138-protsendilisel jne.⁶⁴ 1941. aasta esimese kvartali plaani täitis Eesti tööstus veelgi edukamalt. Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi ettevõtted täitsid kvartaliplaani 125-protsendilisel.⁶⁵

1941. aasta esimesel poolel jätkus toodangu kasv. Kui toodangu taset 1941. aasta jaanuaris tähistada 100-ga, siis veebruaris oli ta juba 111,3, märtsis 116,3, aprillis 126,9 ja mais 139,3.⁶⁶

⁶⁰ ORRKA, f. R-705, nim. 1, s.-ü. 27, l. 2.

⁶¹ „Narva Tööline“, 7. novembril 1940.

⁶² ORRKA, f. R-12, nim. 1, s.-ü. 53, l. 329—330.

⁶³ ORRKA, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu fond (f. R-1), nim. 1, s.-ü. 374, l. 2.

⁶⁴ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 399.

⁶⁵ Sealsamas, lk. 401.

⁶⁶ S. Kutsar-Zabrodskaja, tsit. teos, lk. 139.

Sotsialistlik võistlus ei etendanud tähtsat osa üksnes majanduse arendamise kiire tempo saavutamisel. Võistluse käigus kasvas uus inimene, sotsialistliku ühiskonna aktiivne ehitaja. Eesrindlikud töölised uurisid vennasvabariikide stahhaanovlaste töömeetodeid ja võtsid üle nende kogemusi. Sotsialistliku võistluse arenemisega oli seotud töölisklassi kultuurilis-tehnilise taseme tõus ja ta sotsialistliku teadlikkuse kasv. Viimases osas saavutatud edusammud väljendusid töödistsipliini tugevnemises. Sotsialistlik võistlus Eesti NSV ettevõtetes, eriti võistlusse astumine vennasvabariikide käitistega, oli tähtsaks vahendiks sõprustunde kasvatamisel vennasrahvaste vastu.

Tootmisnõupidamised kandsid Eestis esimesel nõukogude aastal veel üksikute ettevõtete või ettevõtete gruppide aktiivi nõupidamiste ilmet ega hõlmanud ettevõtete kollektiivse tervenisti. Ainult üksikutes ettevõtetes, eriti Balti Puuvillavabrikus, muutusid tootmisnõupidamised tõepoolest masside tootmisalase aktiivsuse tõstmise organiks. Balti Puuvillavabrikus organiseeriti ka stahhaanovlaste koolid.

Sotsialistliku võistluse juhtimisel paistsid silma ametiühingute gelased H. Arbon, E. Kadakas, V. Korb, H. Titma jt. Võistluse käigus kerkisid esile sajad tootmiseesrindlased. Juba 1940. aasta lõpuks oli Eestis ajakirjanduse andmeil üle 2000 stahhaanovlaste ja lööktöölise.⁶⁷ Tekstiilitööstuses hakkasid eesrindlikumad töölised töötama mitmel tööpingil. 1941. aasta aprilli lõpus teenindasid Balti Puuvillavabrikus 717 inimest mitut tööpinki.⁶⁸ Ülevabariikliku tunnustuse võitsid M. I. Kalinini nimeliste Raudtee Peatehaste töölised J. Meerits, B. Tihho, S. Palmre, E. Mattiesen, „Kreenholmi Manufaktuuri“ töölised A. Aaviste, T. Allikvee, L. Jevdokimova, Eesti Raudtee vedurijuht O. Rannamets, kes esimesena kasutas Lunini meetodit, jt.

Juba esimesel nõukogude aastal võttis sotsialistlik võistlus Eestis massilise ulatuse. Ta haaras kõik tööstusharud ja peaaegu kõik vabariigi tootmisettevõtted. Nende edusammude saavutamisel olid suured teened tublidel ametiühinguaktivistidel. Kuid sotsialistlik võistlus arenes

⁶⁷ „Труд“, 2. aprillil 1941.

⁶⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, lk. 426.

sel ajal põhiliselt veel n.-ö. laiuti. Ettevõtete kollektiivid astusid võistlusse teiste ettevõtete kollektiividega. Arenes võistlus kogu vabariigi vastava ala ettevõtete vahel, võisteldi vennasvabariikide ettevõtete töolistega. Küllal-
dast tähelepanu ei pööratud aga üksikute tööliste ja bri-
gaadide omavahelisele võistlusele. Sotsialistlik võistlus
polnud veel muutunud massiliseks tehaste ja ettevõtete
endi raames. Sotsialistliku võistluse järgmiste, sõjajärg-
sete etappide ülesandeks jäi muuta ta selliseks, mis haa-
raks eranditult kõiki käitiste ja vabrikute töölisi ning
avastaks uusi reserve sotsialistliku majanduse arendami-
seks.

TOOTMISNÕUPIDAMISED EESTI NSV TÖÖSTUSES ESIMESTEL SÕJAJÄRGSETEL AASTATEL

E. Jaanvärk

Nõukogude võim oli eksisteerinud alles mõni kuu, kui V. I. Lenin 1918. aasta märtsis juhtis juba tähelepanu sellele, et sotsialismi tingimustes „tootmise organiseerimise parema eeskujuga käib kaasas töö vältimatu kergene mine ja tarbimise summa suurenemine nendele, kes on selle parema organiseerimise teostanud“¹. Töötajate isiklikud ja ühiskondlikud huvid on harmooniliselt kooskõlas ja just selle tõttu on nõukogude võimu päevil tööliste loov energia vallandunud tema täies võimsuses. Kommunistliku Partei juhtimisel asusid töölistel julgelt otsima ning kõrvaldama töös esinevaid puudusi. Nõukogude Liidus 1923. aasta lõpul tekkinud tootmisnõupidamised kujunesid üheks kõige efektiivsemaks tööliste loova energia mobiliseerimise mooduseks.

Aastast aastasse laienes tööliste osavõtt tootmisnõupidamistest ning avarus tootmisnõupidamistel arutusele tulevate küsimuste ring. Tootmisnõupidamiste otsused hakkasid mängima üha suuremat osa tootmisprotsessi kõige otstarbekamate organiseerimisvormide otsimisel, võitluses tööviljakuse tõstmise ja töödistsipliini tugevdamise eest.²

Kasutades vennasvabariikide kogemusi, hakati Eesti NSV tööstuses juba esimesel nõukogude võimu aastal kokku kutsuma tootmisnõupidamisi. Kuid esialgu ei hõlmanud need nõupidamised vabriku- ja tehasekollektiive

¹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 181.

² Vt. И. П. Остапенко, Ю. В. Воскресенский, Из истории производственных совещаний в промышленности СССР (1926—1932 гг.), «Вопросы истории», 1958, nr. 6, lk. 22—40.

tervikuna, vaid neid korraldati kui ettevõtete majandusaktiivi nõupidamisi. Selliste tootmisnõupidamiste tööst võtsid administratsiooni ja insener-tehniliste töötajate kõrval osa ainult kõige eesrindlikumad töölised, novaa-torid.³

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist fašistlikust oku-patsioonist, sõjajärgsel majanduselu taastamise ja sotsia-listliku industrialiseerimise perioodil, kujunesid tootmis-nõupidamised tööstusettevõtete tegevuse lahutamatuks koostisosaks.

Suurt osa tootmisnõupidamiste korraldamise praktika juurutamisel etendasid sõja ajal Nõukogude Liidu tagalas viibinud inimesed, kes olid tegelikkuses tundma õppinud selle töövormi efektiivsust. Erinevalt esimesest nõuko-gude aastast tõmmati nüüd tootmisnõupidamiste kaudu tehase- ja vabrikukollektiivid tervenisti kaasa tootmis-probleemide arutamisele. Tootmisnõupidamiste abil kas-vatati inimestes heaperemehelikku suhtumist oma töösse ja tootmisvahenditesse.

1944. aasta lõpus võttis vabariiklik ametiühingute aktiivi nõupidamine vastu otsuse, et brigaadide, osakon-dade ja tehaste tootmisnõupidamisi tuleb süstemaatiliselt korraldada ja niiviisi ühiselt võimalusi otsida tehnoloogia täiustamiseks ning töönormide täitmist takistavate põh-juste kõrvaldamiseks.⁴

Eestimaa Kommunistlik Partei kohustas ametiühinguid aktiveerima tööliste loomingulisi jõude ja suunama neid tootmisprotsessi parandamisele. Tootmisnõupidamiste kaudu teostatava kasvatustöö efektiivsuse tagamiseks nõuti ametiühinguorganisatsioonidelt kontrolli teostamist tootmisnõupidamistel vastuvõetud ettepanekute elluvii-mise üle.

1944. aasta sügisel hakati tootmisnõupidamisi hästi ette-valmistatult ja regulaarselt korraldama masinaehitusteha-ses „Ilmarine“ (tollal Tallinna II Masinaehitustehas). 1944. aasta detsembri lõpuks oli seal läbi viidud 9 üle-tehaselist tootmisnõupidamist administratsiooni, insener-tehniliste töötajate, parteiorganisaatorite, ametiühingute tehasekomitee liikmete ja kvalifitseeritud tööliste osa-

³ Vt. „Советская деревня“, 17. jaanuaril 1941; „Советская Эстония“, 11. veebruaril 1941.

⁴ „Rahva Häääl“, 7. jaanuaril 1945.

võtul. Tootmisnõupidamistel arutati peamiselt plaani täitmise küsimusi.⁵ Mitmed tootmisnõupidamised peeti tehase tsehhides, kus tehti konkreetseid ettepanekuid tootmise paremaks korraldamiseks. Tootmisnõupidamiste poolt heakskiidetud abinõud aitasid kaasa tööviljakuse tõstmisele ja tootmisplaani ületamisele. See omakorda innustas töölisi otsima üha uusi võimalusi töö parandamiseks.

Tihedas seoses tootmisnõupidamistega hakati 1945. aastal Eesti NSV tööstuses teiste liiduvabariikide eeskujul rakendama veel teisigi mooduseid tööliste loomingulise aktiivsuse tõstmiseks. Üheks edukaks ja laialt levinud töövormiks kujunesid töö organiseerimise ühiskondlikud ülevaatused, mille eesmärgiks oli tootmisprotsessis esinevate puuduste väljaselgitamine kõigi töötajate osavõtul ja teede leidmine olukorra parandamiseks. Kokkuvõtteid ülevaatus-kaigust ja lõpptulemustest tehti ettevõtete üldkoosolekuil, mis kujunesid omamoodi tootmisnõupidamisteks. Esimesena vabariigis korraldati selliseid ülevaatusi 1945. aastal Tallinnas.⁶ Tehaste ametiühingukomiteed oma koosolekutel määrasid kindlaks ülevaatus- programmi. Seejärel arutati ülevaatus- tegevuskava läbi insener-tehniliste töötajate ja meistrite koosolekul ning tsehhide tootmisnõupidamistel. Samaaegselt loodi ülevaatus- komisjonid ka tsehhides. Komisjonide ülesandeks oli töötajate poolt tehtud ettepanekute registreerimine ja kaasabi osutamine nende elluviimisel.

Ülevaatus-kaigus andsid tsehhikomisjonide esimehed tehtud tööst aeg-ajalt aru ületehaselistele ülevaatus- komisjonidele.

Töö organiseerimise ühiskondliku ülevaatus- tulemu- sena korrastati töökohad, tõusis töö intensiivsus ja hakati täpselt kinni pidama tootmisgraafikust. Ettepanekuid töö ja tootmise paremaks korraldamiseks laekus aga esialgu vähe. Töölised, kes veel äsja olid töötanud kapitalistist peremehe heaks, ei taibanud kohe, mis kasu võib tuua ratsionaliseerimine. Neile polnud veel selge, miks nüüd, nõukogude korra ajal on otstarbekohane otsida uusi töö- võtteid ja mooduseid tootmistegevuse paremaks organiseerimiseks. Arvestades olukorda, otsustasid ametiühingu-

⁵ Vt. „Rahva Hääl“, 7. jaanuaril 1945.

⁶ „Eesti Tööline“, 1945, nr. 11, lk. 23—24.

komiteed tugevdada selgitustööd tööliste hulgas ning mobiliseerida kogu ametiühinguaktiiv ülevaatusest osa võtma, ülevaatuskomisjonide liikmeile aga meelde tuletada neile pandud ülesande tähtsust. Ülevaatuse tulemuste populariseerimiseks soovitati tsehhides välja anda spetsiaalseid seinalehti.

Tehaste üldkoosolekutel tehti kokkuvõtteid ülevaatuse tulemustest. Üldiselt olid need head. Kasvas tööliste aktiivsus. Ratsionaliseerimistegevuse elavnemist soodustas vahekokkuvõtete tegemine ratsionaliseerimistööst ülevaatuse ajal ja varasemate ettepanekute autorite premeerimine. Tööinimesele osutatud tähelepanu ning ratsionaliseerijate premeerimine andsid uue tõuke sotsialistliku võistluse ja tootmisnõupidamiste arenemisele. Samal ajal tõusis tootmiskultuur, tööpingid seati eeskujulikku korda. See kõik aitas kaasa tööviljakuse tõusule.

Töö organiseerimise ühiskondlik ülevaatuse ei soodustanud üksnes tootmisprotsesside parandamist, vaid etendas tähtsat osa ka töötajate liitmisel eesrindlikeks nõukogulikeks kollektiivideks. Ülevaatuse käigus kasvas inimestes sotsialistlik peremehetunne.

1945. aasta märtsi lõpus toimunud Eesti NSV ametiühingute VIII kongressil arutati seniseid kogemusi tootmise organiseerimise ühiskondliku ülevaatuse läbiviimisel. Kongress leidis, et ühiskondlik ülevaatuse on õnnestunud töövorm, mis võimaldab tööviljakust suurendada, koondades ja rakendades selle eesmärgi saavutamisele kogu töölikollektiivi loominguenergia.⁷

Ometi levis hea eeskuju esialgu suhteliselt visalt. Kodanliku kooliga majandusmehed ei olnud õppinud arvestama tööliste algatust ning läksid sellest tööviljakuse tõstmise võimalusest lihtsalt mööda. ENSV ametiühingute VIII kongress konstateeris, et ettevõtteis korraldatakse tootmisnõupidamisi harva ning halvasti ettevalmistatult. Kongressi resolutsioonis nõuti ametiühingute vabariiklikelt ja vabriku-tehasekomiteedelt olukorra otsustavat parandamist — sotsialistliku võistluse igakülgset arendamist, regulaarset tootmisnõupidamiste ja tootmiskonverentside korraldamist ning ranget kontrolli tootmisnõupidamistel vastuvõetud otsuste täitmise üle. Esitati

⁷ „Eesti Tööline“, 1945, nr. 9, lk. 12.

põhimõte, et iga tootmisnõupidamine peab algama aruandega eelmisel nõupidamisel vastuvõetud otsuste täitmise kohta. Töölisi tuli juba aegsasti informeerida eelseisvast tootmisnõupidamisest ja selle päevakorrast. Olukorra parandamise ühe moodusena mahajäänud töölõikudes soovitas kongress enne tootmisnõupidamist moodustada eesrindlikest töölistest komisjoni, kes viiks läbi nende töölõikude ühiskondliku ülevaatuse. Tootmisnõupidamine oleks siis juba arutanud komisjoni ettepanekuid puuduste kõrvaldamiseks.⁸

1945. aasta juuni algul otsustas „Kiviõli“ põlevkivikeemiakombinaadi kollektiiv koos sotsialistliku võistluse organiseerimisega Nõukogude Eesti viienda aastapäeva tähistamiseks läbi viia ka töö organiseerimise ühiskondliku ülevaatuse. Kombinaadi kollektiiv pöördus ajakirjanduse kaudu vabariigi tööstus- ja transpordiettevõtete töötajate poole ja kutsus neid üles järgima endi eeskuju.⁹

„Kiviõli“ põlevkivikeemiakombinaadi üleskutset toetas Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu Presiidium, kes vastava erietsusega tegi kõigile ametiühingute vabariiklikele ja tehasekomiteedele ettepaneku korraldada juunis ja juulis töö organiseerimise ühiskondlik ülevaatus. Otsuses loeti täpselt üles kõik küsimused, millele ülevaatus käigus tuleks tähelepanu pöörata. Näiteks soovitati välja selgitada, milliseid võimalusi on seadmete paremaks ja täielikumaks kasutamiseks või nende tootmisvõimsuse suurendamiseks, seisuaegade ja praagi vähendamiseks, töötasukorralduse parandamiseks, tööliste üleviimiseks tükitööle jne. Ametiühingute Nõukogu Presiidium kohustas vabariiklikke ametiühingukomiteesid ja vabrikutehasekomiteesid töötajaid pidevalt informeerima ülevaatus käigust nii seinalehtede, tootmisnõupidamiste, eriettekannete kui ka ajakirjanduse kaudu, tõstes esile parimaid ratsionaliseerijaid.

Mõne päeva pärast avaldas ajaleht „Rahva Hääl“ teate, et ETKVL Kopli masinatehase tootmisnõupidamisel arutati „Kiviõli“ kollektiivi üleskutset ning otsustati sellele järgneda.¹⁰

⁸ „Eesti Tööline“, 1945, nr. 9, lk. 17—21.

⁹ „Rahva Hääl“, 2. juunil 1945.

¹⁰ „Rahva Hääl“, 13. juunil 1945.

1945. aasta juulis arutas EK(b)P Keskkomitee VII pleenum töö organiseerimise küsimusi vabariigi tööstuses ja kiitis heaks „Kiviõli“ põlevkivikeemiakombinaadi kollektiivi algatuse. Töö organiseerimise ühiskondlikke ülevaatusi soovitati süstemaatiliselt läbi viia kõigis käitistes. Eriti rõhutas pleenum vajadust kiirelt ellu rakendada kõik ettepanekud, mis aitavad kaasa tööviljakuse tõstmisele.¹¹ Ühtlasi juhtis pleenum aga tähelepanu reale töistele puudustele meie tööstusettevõtete töös. Töötasu arvestamisel esines võrdsustamist, vähe rakendati tükitööd ja preemiasüsteemi. Ettevõtete juhid ja ka parteiorganisatsioonid ei võidelnud veel küllalt energiliselt tööseisakutega, ei taganud töö õiget normeerimist ega hoolitsenud tootmise tehnoloogia ja töö organiseerimise parandamise eest.¹² Kõik see aga aheldas tööliste initsiatiivi ning oli üheks põhjuseks tööjõu ebanormaalselt suurele voolavusele.

Siinjuures tuleb arvestada, et paljud partei-algorganisatsioonid polnud veel osanud leida oma kohta ettevõtete tootmistegevuses, jätsid kasutamata oma õiguse kontrollida administratsiooni tööd.¹³ Kommunistide ja ametiühingutöötajate vähesed kogemused konkreetsetes majanduslikus ülesehitustöös andsid end teravasti tunda. Häid töötulemusi saavutati ainult seal, kus administratsioon ja ühiskondlikud organisatsioonid oskasid ära kasutada teistes liiduvabariikides sotsialismi ülesehitamisel omandatud kogemusi, oskasid õhutada inimeste loomingulist initsiatiivi. 1945. aasta II kvartalis saavutati häid tulemusi „Kiviõli“ põlevkivikeemiakombinaadis, kus vaatamata elektrienergiaga varustamisel ja tööjõu saamisel esinenud raskustele ületati tootmisplaan¹⁴, sel ajal kui üle poole vabariigi ettevõteteist ei tulnud toime II kvartali plaaniülesande täitmisega.¹⁵ Üheks edu pandiks oli kombinaadis läbiviidud töö organiseerimise ühiskondlik ülevaatus. Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Tööliste Ametiühingu Vabariiklik Komitee ei tulnud aga toime saadud koge-

¹¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), Keskkomitee fond (f. 1), nim. 1—3, s.-ü. 373, l. 33.

¹² Sealsamas, l. 25.

¹³ Sealsamas, l. 28.

¹⁴ Sealsamas, l. 270.

¹⁵ Sealsamas, l. 288.

muste ulatusliku levitamisega. Töö organiseerimise ühiskondlik ülevaatus viidi läbi veel „Kohtla“ kombinaadis, mis lõpetaski esimese poolaasta parimate tulemustega.¹⁶

Töö organiseerimise paremale korraldamisele ja tööttingimuste parandamisele „Kohtla“ kombinaadis aitasid kaasa regulaarselt, kord kuus korraldatud tootmisnõupidamised ja 1945. aasta sügisel uudse üritusena läbiviidud töökaitse ühiskondlik ülevaatus. Sellise ülevaatus korraldamise mõtte algatasid kombinaadi ametiühingu kohaliku komitee esimees A. Veski ja vanem ühiskondlik tööinspektor R. Verrev.¹⁷ Ülevaatus viisid läbi ametiühingu aktivistid ja ametiühingu üldkoosoleku poolt valitud ning volitatud ühiskondlikud tööinspektorid. Uudse ürituse läbiviimine oli küllalt keeruline, kuid üldiselt see õnnestus. Töökaitse komisjon kogus juba 15. oktoobriks 27 mitmesugust ettepanekut tööttingimuste parandamise kohta, aasta lõpuks aga viidi tehtud ettepanekud kogu kollektiivi ühisel jõul ellu.¹⁸ Tööliste ja insener-tehniliste töötajate initsiatiivi mobiliseerimine ühiskondliku ülevaatus abil aitas parandada tööttingimusi ja soodustas niiviisi tööviljakuse tõusu.

Vaatamata üksikutele saavutustele töö ja tootmise organiseerimisel, jäi üldine olukord sel alal alles äsja okupatsioonist vabastatud Nõukogude Eesti tööstuses 1945. aastal veel raskeks. Noorel Nõukogude vabariigil tuli lahendada rida keerulisi ülesandeid: taastada sotsialistlik tootmissüsteem, likvideerida purustused, rekonstrueerida ettevõtted ning minna vahetult üle sotsialistlikule industrialiseerimisele. Raskusi oli selles töös palju ja, nagu märkis Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni esimees, ei jätkunud 1945. aastast, et Eesti rahvamajandust, eriti tööstust organisatsiooniliselt täiesti ümber korraldada ja tugevdada.¹⁹ 1945. aasta jooksul ei jõutud vabariigi ettevõtteis veel kõiki töölisi üle viia tükitööle. Kui 1945. aasta algul tükitööl olevate tööliste arv moodustas 34 protsenti tööliste

¹⁶ Söetööstuse Tööliste Ametiühingu Eesti Vabariikliku Komitee asjaajamise materjalid. Eesti NSV Keemia- ja Kaevandustöölise Ametiühingu II pleenumi protokoll 7. septembrist 1945.

¹⁷ „Eesti Tööline“, 1946, nr. 3, lk. 67.

¹⁸ Sealsamas.

¹⁹ O. S e p r e, Nõukogude Eesti rahvamajanduse tähtsamaid ülesandeid 1946. a., „Plaanimajandus“, 1945, nr. 8—9, lk. 227.

üldarvust, siis 1946. aasta alguseks oli tükitööl 65 protsenti töölistest.²⁰ Kuid ka tükitööle üleminekul esines esi-
algu puudusi. Enamikul juhtudel rakendati kogemuslik-
statistilisi töönorme, mis polnud kuigi täpsed ja määrati
sageli üsna subjektiivselt. Lonkas töödistsipliin. Üksnes
liiduvabariikliku ja vabariikliku alluvusega tööstusette-
võtteis läks 1945. aasta IV kvartalis tööluuside tõttu
kaotsi 58 tuhat tööpäeva, 1946. aasta I kvartalis ligemale
70 tuhat tööpäeva.²¹ Suured tööaja kaod tekkisid seoses
varustamise lünklikkuse ja mittekorrapärasusega või
vaheaegade tõttu vee ja elektri andmisel.²² Kõige selle
tõttu ei saanud käitised rütmiliselt töötada ja neil oli
raskusi tootmisplaanide täitmisega.

Sellises olukorras paistsid eriti silma esimesed, veel
1945. aastal läbiviidud katsed töö kronometreerimise alal.
Sel teel oli võimalik välja töötada tööpäeva kõige otstarbe-
kohasema kasutamise kava. Kronometraaži abil saadud
andmete arutamine tootmisnõupidamistel andis suure-
pärase efekti. Nende andmete põhjal kavandati konkreet-
sed organisatsioonilis-tehnilised abinõud töö organiseeri-
mise parandamiseks. Pärast viimaste elluviimist muutus
tunduvalt tööpäeva kronometreerimisel saadud pilt. Kohati
saavutati kronometraaži rakendades ja tootmisnõu-
pidamiste töö tulemusena põhitööaja suurendamine
rohkem kui 25% võrra.²³ Sellise tulemuse tagas tööaja-
kadude ning abioperatsioonidele kuuluva aja tunduv vähen-
damine.

Kuigi vabariigi tööstus tervikuna täitis 1946. aasta
I kvartali plaani, jäi see üsna mitmes ettevõttes ja ka
tööstusharus täitmata. Halvasti täideti nomenklatuur-
set plaani ning tööviljakuse osas oli märgata koguni
tagasiminekut.

Kui Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja EK(b)P Keskkomi-
tee Büroo ühisel istungil analüüsiti olukorda tööstuses,
siis leiti, et peamised vead peituvad administratsiooni
ning ühiskondlike organisatsioonide töös, kes ei võidel-
nud küllalt energiliselt tööseisakutega, ei võtnud ette

²⁰ UAKN Keskarhiiv Moskvas, Informatsiooni osakond (f. 1),
s.-ü. 2, l. 67.

²¹ L. Illisson, Võitlus tööviljakuse tõstmise eest on ametiühin-
gute austav ülesanne, „Eesti Tööline“, 1946, nr. 9, lk. 202.

²² Vt. „Eesti Tööline“, 1946, nr. 10—11, lk. 221.

²³ „Eesti Tööline“, 1946, nr. 9, lk. 205.

otsustavaid samme tööpäeva tihendamiseks ega organiseerinud töö õiget normeerimist, tegid vähe ära tootmise mehhaniseerimiseks ning tehnoloogia ja tootmise organisatsiooni täiustamiseks.²⁴ Ministeeriumid ja ettevõtete direktorid ei olnud asunud otsustavalt kõrvaldama EK(b)P Keskkomitee VII pleenumil esiletoodud puudusi, Eesti NSV Riiklik Plaanikomisjon aga tegi vigu materaal-tehniliste fondide eraldamisel ega ilmutanud küllaldast initsiatiivi kohalike toorainete leidmiseks vabariiklikule tööstusele.²⁵

Üheks kõige olulisemaks lüliks võitluses töö parandamise eest oli täpse arvestuse ja põhjendatud planeerimise korraldamine. Kommunistlik Partei kutsus töölisi üles ise sellest tööst osa võtma. Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu III pleenumil pöördus Ministrite Nõukogu esimees A. Veimer ametiühingutöötajate ja aktivistide poole üleskutsega muuta planeerimine kõigi töötajate ühiseks ürituseks, lahendada ühiselt toodangu sortimendi laiendamise, kvaliteedi tõstmise ning tooraine, tööjõu kokkuhoiu ja omahinna alandamise probleeme.²⁶ EK(b)P Keskkomitee Büroo kontrollis partei-algorganisatsioonide tööd üksikutes ettevõtetes ja nõudis, et kommunistid pingutaksid kogu jõudu võitluses tööviljakuse tõstmise eest.²⁷ EK(b)P Keskkomitee Büroo kriipsutas alla ületehaseliste ja tsehhi tootmisnõupidamiste osa selles töös, nõudis nende hoolsat ettevalmistamist ning süstemaatilist läbiviimist.²⁸

Nagu näeme ENSV Ametiühingute Kesknõukogu aruandest, kujunesid tootmisnõupidamised juba 1946. aasta esimesel poolaastal tõsiseks jõuks võitluses tootmisplaanide täitmise eest. Vabariigi 2625 tööstusettevõttes viidi sel poolaastal läbi 17 766 tootmisnõupidamist, kus kiideti heaks 21 365 ettepanekut tootmise paremaks korraldamiseks, millest viidi ellu 15 428 ettepanekut.²⁹ Neljanda viisaastaku aastail (1946—1950) vabariigi kolme suurema tööstustöölise ametiühingu poolt korraldatud

²⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—3, s.-ü. 203, l. 244.

²⁵ Sealsamas, l. 246.

²⁶ Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu III pleenum, Tallinn 1946, lk. 14—16.

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—3, s.-ü. 203, l. 128, 131, 246—251.

²⁸ Sealsamas, l. 130—131.

²⁹ UAUKN Keskarhiiv Moskvast, f. 1, s.-ü. 2, l. 65.

tootmisnõupidamistest annab teatava ülevaate tabel lk. 142.³⁰

Toodud tabel kajastab aruandluse lünklikkuse tõttu vaid kõige üldisemaid jooni tootmisnõupidamiste arengust. Töötajate üldarvu tunduv kasv kõneleb tootmis-tegevuse kiirest laienemisest aastail 1946—1950. Aasta-aastalt suurenev tootmisnõupidamiste ja nendel vastu-võetud ning hiljem ellurakendatud ettepanekute arv näitab tootmiskollektiivide loominguks aktiivsuse pidevat tõusu ja selle üha täielikumat ärakasutamist. 1950. aastal tehti üksnes kolme vaatluse alla võetud ametiühingu liik-mete poolt üle 8000 ettepaneku tootmise paremaks kor-raldamiseks, millest ligemale 7000 ellu viidi.

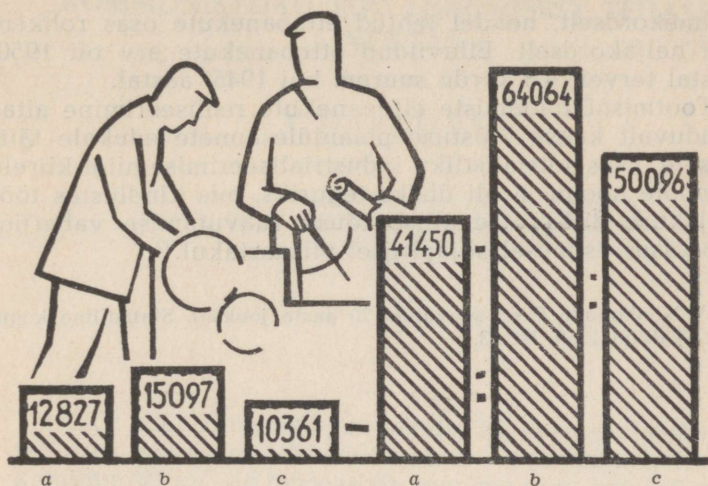
Kohalikus tööstuses, mille moodustasid väiksemad, kohati võrdlemisi kirju profiiliga ettevõtted, oli tehniline baas ja ka tootmise organisatsiooniline korraldus suhte-liselt madalal tasemel. Nagu näitab tabel, suutis Kohaliku Tööstuse Töölise Ametiühing mobiliseerida töötajaid olu-korra parandamisele — iga saja töötaja kohta tuleb siin suurim arv ettepanekuid aastas. Viisaastaku lõpuks saa-vutati kohalikus tööstuses ka parimaid tulemusi toot-misnõupidamistel vastuvõetud ettepanekute realiseeri-misel.

Pidevas tõusujoones liigub tootmisnõupidamiste, nendel vastuvõetud ja hiljem teostatud ettepanekute kõver ka tekstiilitööstuses. Põlevkivibasseini kaevurite 1950. aasta saavutused on vaadeldavates arvulistes näitajates mada-lamad kui eelmisel aastal. Sellise mulje tekkimise põhju-seks võib olla teistest ametiühingutest halvemini korral-datud aruandlus.

Tootmisnõupidamiste tööle hinnangu andmisel ei saa aga piirduda vastuvõetud ja ellurakendatud või siis 100 töötaja kohta aastas tehtud ettepanekute arvu dünaa-mika jälgimisega. Tuleb arvestada ka tootmise spetsiifi-kat. Nii oli ühe ettepaneku väärtus ja tööviljakuse tõst-misel tootmisharu ulatuses saavutatud kasutegur näiteks

³⁰ Tabel on koostatud ametiühingute vabariiklikkude komiteede kvartaliaruannete alusel. Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu Arhiiv (EAUNA), nim. 2, s.-ü. 20, l. 9, 17, 18, 30; nim. 30, s.-ü. 25, l. 6, 11, 18, 19; nim. 4, s.-ü. 34, l. 2, 6, 10, 118; nim. 5, s.-ü. 41, l. 33, 38, 45, 127, 132, 139; s.-ü. 42, l. 37, 41, 47, 186, 192, 198; nim. 6, s.-ü. 26, l. 54, 57, 61; s.-ü. 27, l. 45, 48, 52; s.-ü. 28, l. 65, 69, 75; s.-ü. 29, l. 66, 69, 72-b.

Ametiühingu nimetus	Aasta	Andmed esitanud vabriku-tehasekomi- teede keskmine arv				Töötajate keskmine arv				Tootmisõu- pidamisi aastas kokku	Tootmisõu- pidamistel vastuvõetud ettepanekute arv	Elluviidud ettepanekute arv	Elluviidud ettepanekute ettepanekute üldarvust (%)	Ettepanekute arv 100 töötaja kohta aastas
		I kv.	II kv.	III kv.	IV kv.	I kv.	II kv.	III kv.	IV kv.					
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Keemia-kaevandus- töölise, alates 1948. a. II kvartalil Sõe- töölise Ametiühing	1946	12	26	18	22	4 804	8 103	5 552	7 657	495	758	515	67,94	11,6
	1947	12	13	13	16	9 400	10 022	10 022	13 519	629	1 197	687	57,39	11,1
	1948	14	14	13	18	11 628	11 628	9 211	15 337	643	1 047	717	68,48	8,8
	1949	19	19	12	15	16 202	19 472	12 603	21 531	693	1 699	1 371	80,69	9,7
	1950	17	17	12	16	25 877	14 883	13 102	17 307	690	868	674	77,65	4,8
Tekstiilitööstuse Töö- liste Ametiühing	1946	26	22	22	22	6 049	6 719	6 721	7 460	261	703	437	62,16	10,4
	1947	22	22	22	21	8 149	7 467	7 521	8 757	516	898	596	65,92	11,3
	1948	21	21	21	20	9 907	10 309	11 022	11 629	705	1 876	1 542	82,19	17,5
	1949	17	20	20	18	12 189	12 927	13 145	13 776	1 016	2 209	1 821	82,43	16,98
	1950	21	18	21	22	14 328	14 648	15 318	17 006	1 078	2 913	2 336	79,84	18,97
Kohaliku Tööstuse Töölise Ameti- ühing	1946	61	53	55	44	7 150	6 957	7 012	6 799	813	1 266	897	70,85	18,1
	1947	48	49	34	40	8 231	6 875	5 611	6 726	886	1 824	1 191	65,36	26,0
	1948	61	50	33	46	9 369	7 752	6 913	8 798	966	2 105	1 429	67,88	25,6
	1949	73	68	60	41	12 101	12 299	12 046	9 830	1 223	2 430	1 759	72,38	21,0
	1950	64	63	56	64	13 394	13 452	11 163	14 060	1 429	4 232	3 946	93,24	32,5

Tootmisnõupidamiste kasv Eestis 1945.—1950. a.

Tootmisnõupidamiste (a), neil vastuvõetud (b) ja seejärel elluviidud (c) ettepanekute arv 1945. ja 1950. aastal.

põlevkivi tootmisel märksa suurem kui mitmekesise profiiliga, killustatud kohalikus tööstuses.

Kuigi aruandluse puudulikkuse tõttu pole tabel küllalt täielik ja täpne, räägib ta siiski veenvalt, et tootmisnõupidamiste osatähtsus aastast aastasse tõusis. Tootmisnõupidamised kujunesid Eesti NSV tööstuses juba esimesel sõjajärgsel viisaastakul, sotsialistliku industrialiseerimise perioodil, mõjuvõimsaks vahendiks vabriku- ja tehasekollektiivide kaasatõmbamisel ettevõtte tootmistegevusega seotud probleemide ja üksikküsimuste lahendamisele, raskuste ületamisele ja töö parandamisele.

1945. aastal oli tootmisnõupidamisi 12 827, kus esitatud 15 097 ettepanekust realiseeriti 10 361. 1950. aastal peeti üle 41 000 tootmisnõupidamise, kus tehti 64 064 ettepanekut tootmise paremaks korraldamiseks, millest viidi ellu 50 096 ettepanekut.³¹ Seega ületab 1950. aasta tase 1945. aasta taseme tootmisnõupidamiste arvu osas rohkem kui

³¹ EAUNA, nim. 7, s.-ü. 38, l. 265.

kolmekordselt, nendel tehtud ettepanekute osas rohkem kui neljakordselt. Elluviidud ettepanekute arv oli 1950. aastal tervelt 4,8 korda suurem kui 1945. aastal.

Tootmisnõupidamiste ettepanekute realiseerimine aitas tunduvalt kaasa tööstuse plaaniülesannete edukale täitmisele, lisas sotsialistliku industrialiseerimise niigi kiirele tempole hoogu ja oli üheks teguriks, mis kindlustas tööviljakuse 234-protsendilise tõusu saavutamise vabariigi tööstuses esimesel sõjajärgsel viisaastakul.³²

³² Nõukogude Eesti saavutusi 20 aasta jooksul. Statistiline kogumik, Tallinn 1960, lk. 23.

KOMMUNISTLIKU TÖÖ LIIKUMISEST TEHASES „VOLTA“

V. Gussarova

NLKP XXI kongressi eel sündis Moskva ja Leningradi tehastes uus patriootlik liikumine — sotsialistlik võistlus kommunistliku töö brigaadide loomise eest. See liikumine on tänapäeval sotsialistliku võistluse kõige kõrgemaks etapiks, mis vastab kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodile meie maa arengus.

Uue liikumise eripärasuseks on kõrge tööviljakuse eest peetava võitluse ühendamine inimeste igakülgse kasvatamisega kommunismi vaimus. „Me lahendame praegu kahte ajaloolist ülesannet. Need on kommunismi materiaalse tehnilise baasi rajamine ja uue inimese kasvamine. Sisuliselt on see üks protsess. Kui me jääme maha nõukogude inimeste hariduse ja kasvatamise suhtes, siis pidurdub paratamatult kogu kommunistlik ülesehitustöö.“¹

Kommunistliku töö liikumine levis kiirelt ka Eesti NSV töötajate hulgas. Vabariigi ühes suuremas ettevõttes, tehases „Volta“ jõuti võistlusest üksikute kommunistliku töö brigaadide ja eesrindlaste nimetuse eest peagi kogu tehasekollektiivi haaranud võistluseni kommunistliku töö ettevõtte nimetuse saavutamiseks.

Tehas „Volta“ kujunes nõukogude võimu aastail kaas-aegse tehnikaga varustatud suurkätiseks, kus peamiste tooteliikide väljalase kasvas järjekindlalt.²

¹ N. S. Hruštšovi kõne üleavenemaalisel õpetajate kongressil 9. juulil 1960, „Rahva Häääl“, 10. juulil 1960.

² Järgnev tabel on koostatud tehases säilitatavate 1946., 1950., 1955. ja 1960. a. tegevusaruannete alusel.

Toote nimetus	1946	1950	1955	1960
Kuni 100-kW võimsusega el.-mootorid	10 908	76 695	143 071	216 145

Sotsialistlik võistlus, mille traditsioonidele tehases pandi alus juba 1940. aasta augusti alguses, aitas esimestel sõjajärgsetel aastatel tehasekollektiivil ületada taastamisperioodi raskusi. Sellel perioodil oli sotsialistliku võistluse peamiseks vormiks tähtpäevade auks terve tehasekollektiivi poolt võetud kohustuste täitmine. Tootmisprotsess ei olnud veel stabiliseerunud, ühiskondlikel organisatsioonidel aga puudusid võistluse juhtimise kogemused³, mistõttu ei suudetud luua tingimusi pideva sotsialistliku võistluse organiseerimiseks. Edaspidi, tänu tehase parteiorganisatsiooni jõupingutustele, hakkas võistlus järk-järgult omandama üha pidevamat, sihikindlamat iseloomu.

Tehase kollektiiv õppis sotsialistliku võistluse organiseerimisel vennasvabariikide eesrindlike ettevõtete kogemustest. Nende eeskujul võideldi ka „Voltas“ kõrge tootmiskultuuri eest,⁴ loodi eeskujuliku kvaliteedi brigaadid.⁵ Eesrindlaste töökogemuste levitamiseks hakkas mehhaanikatsehi treialite brigadir A. I. Vassiljev korraldama „stahhaanovlikke viisminuteid“.⁶ Kollektiivi jõupingutusi kroonis edu. Juba 1947. aastal tuli tehase üleliidulises sotsialistlikus võistluses NSV Liidu Elektritööstuse Ministeriumi ettevõtete seas kolmandale kohale,⁷ 1948. aastal aga hoidis kollektiiv 9 kuu jooksul enda käes esikohta ja ministeriumi rändpunalippu.⁸ Sellest ajast alates on tehase töö sageli tunnustatud rändpunalipu vääriliseks.

³ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), Tehase „Volta“ partei-algorganisatsiooni fond (f. 245), nim. 2, s.-ü. 1, l. 1 ja 24.

⁴ EKPA, f. 245, nim. 3, s.-ü. 5, l. 55.

⁵ Sealsamas, s.-ü. 4, l. 18.

⁶ Sealsamas, l. 35.

⁷ EKPA, f. 245, nim. 2, s.-ü. 11, l. 41.

⁸ Tehase „Volta“ raamatupidamise seletuskiri 1948. a. tegevusaruande juurde.

Sotsialistlik võistlus aitas kaasa tehase viie aasta plaani ennetähtaegsele täitmisele: kogutoodangu osas täideti plaan 1950. aasta jaanuaris, kuni 100-kW elektrimootorite osas 1950. aasta aprillis ja üle 100-kW elektrimootorite osas 1950. aasta augustis.⁹

Eelmise aasta töötulemusi arvesse võttes töötati tehases igal aastal välja tsehhide, jaoskondade ja individuaalse sotsialistliku võistluse tingimused kutsealade järgi. Iga kuu tegi tehasekomitee koos administratsiooniga kokkuvõtte tsehhidevahelisest võistlusest ja andis võitjaks tulnud tsehhile tehase rändpunalipu koos rahalise preemiaga.

Tehasesisese võistluse kõrval kujunes 1950-ndail aastail traditsiooniliseks võistlus Riia tehasega „REZ“. 1960. aastast alates võistleb „Volta“ ka Vladimiri linna tehasega „VEMZ“. Selle võistluse iseloomulikuks jooneks on kogemuste vahetamine — parim, mis on ühes tehases, viiakse üle ka teise.

Võitlust kommunistliku töö meetodite arendamise ja juurutamise eest alustasid noored töölised, sotsialistliku korra tingimustes üleskasvanud põlvkond. „Meie tubli noorsoo ja tema eelväe, leninliku kommunistliku noorsooühingu initsiatiivil on sündinud kaasaja suurepärase liikumine — on tekkinud kommunistliku töö brigaadid. Võistlusest osavõtjad seavad endale eesmärgiks saavutada tööviljakuse tunduvat tõusu ja kohustuvad ühtlasi õppima, vallutama sotsialistliku kultuuri kõrgusi ning leppimatult võitlema minevikuiganditega. See üllas eeskuju leiab vastukaja miljonite inimeste südames.“¹⁰

Tehases „Volta“ lülitusid NLKP XXI kongressi eel sellesse liikumisse Valentina Brõkova ja Filipp Beskrovnõi kommunistlike noorte ja noorte brigaadid. Nad kuulutasid oma lipukirjaks: „Õppida, elada ja töötada kommunistlikult“.

Kommunistliku töö brigaadi nimetuse eest võitlema asunud brigaadide poolt endale võetud kohustuste aluseks on kolm peamist põhimõtet:¹¹

⁹ Seletuskiri 1950. a. tegevusaruande juurde.

¹⁰ N. S. Hruštšov, Põllumajanduse arendamise tulemusi viimase viie aasta jooksul ja põllumajandussaaduste tootmise edasise suurendamise ülesandeid. Sm. N. S. Hruštšovi ettekanne NLKP KK pleenumil 15. dets. 1958..., Tallinn 1958, lk. 90.

¹¹ Tehase „Volta“ V. Brõkova ja F. Beskrovnõi brigaadide kohustused.

esiteks — väsimatult suurendada tööviljakust, rakendada uut tehnikat ja tehnoloogiat, hoida kokku tööaega ja materjali;

teiseks — tõsta oma tootmisalast kvalifikatsiooni, üldhariduslikku ja kultuurilist taset, õppida marksistlik-leninlikku teooriat;

kolmandaks — kasvatada endas uue ühiskonna inimese parimaid iseloomujooni, püüda nii vaimse kui füüsilise täiuse poole, olla alati kohusetundlik, käituda eeskujulikult.

Kommunistliku töö liikumine tegi tehases „Volta“ läbi kaks etappi. Esimene etapp kestis 1959. aasta algusest kuni 1960. aasta oktoobrikuuni, millal võistlusest võtsid osa üksikud brigaadid ja töölised ning järk-järgult mindi üle jaoskondade ja tsehhide võistlusele; teine etapp algas 21. oktoobril 1960, kui kogu tehase kollektiiv asus võitlusse kommunistliku töö ettevõtte nimetuse saavutamiseks.

Uue liikumise avangardis olid kommunistlikud noored, kes tehase parteiorganisatsiooni juhtimisel võitlesid kommunistliku töö eest peetava võistluse laiendamise eest. Liikumise laienemisele aitas kaasa kohustuste võtmine kommunistlike noorte ja noorte poolt tehase seitseaastaku ennetähtaegseks täitmiseks¹², samuti ka noorte kommunismiehitajate kokkutulekud. 19. märtsil 1959 vastuvõetud kommunistlike noorte kohustustes püstitati ülesanne saavutada seitseaastaku lõpuks planeeritud tööviljakuse tase juba 1964. aastal. Kommunistlikud noored võitlevad selle eest, et vähemalt iga viies noor tööline hakkaks tegelema ratsionaliseerimisega; nad algatasid tsehhidevahelise võistluse tootmiskultuuri tõstmise eest; võtsid endi šefluse alla tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise ning organiseerisid komsomoli kontrolli noorte tööliste tehnilise väljaõppe üle. Kõik kommunistlikud noored otsustasid omandada seitseaastaku lõpuks vähemalt 8-klassilise hariduse, elada nii, nagu see sobib kommunistliku ühiskonna ülesehitajale, käituda eeskujulikult ja abistada seltsimehi nii töös kui õppimises. 1957. aastast alates hakati tehases korraldama noorte kommunismiehitajate kokkutulekuid, millel tehakse kok-

¹² Tehase „Volta“ kommunistlike noorte ja noorte kohustused seitseaastakuks.

kuvõtteid noorte tööliste saavutustest. 1959. aastast alates on nende kokkutulekute tähelepanu keskpunktis kommunistliku töö liikumine.

Kommunistliku töö brigaadide loomise eest areneva sotsialistliku võistluse juhtimisel tegi „Volta“ tehase parteiorganisatsioon ära suure töö. Kommunistliku töö liikumise tekkimisest alates arutati parteikoosolekutel kommunistide ülesandeid liikumise organiseerimisel ja edasiarendamisel.¹³ 1959. aasta mais kaaluti parteikoosolekul üleminekuvõimalusi üksikute brigaadide ja eesrindlaste võistluselt jaoskondade ja tervete tsehhide võistlusele kommunistliku töö eest.¹⁴

Kui kommunistliku töö brigaadide loomise eest käivast sotsialistlikust võistlusest osavõtjate arv kasvas, hakkas sellele liikumisele järjest rohkem tähelepanu pöörama ka ametiühingu tehasekomitee, kelle kätte läkski kogu võistluse edasine organiseerimine. Tehasekomitee hoolitses saavutuste populariseerimise eest seinalehtedes ja tehase raadiosõlme kaudu.¹⁵

Partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonide algatusel sündisid 1960. aasta augustis „kommunistlikud neljapäevad“, millest võtavad osa parteigruppide sekretärid, komsorgid, ametiühingu tsehhikomiteede esimehed, meistrid, tsehhiülemad — kõik, kelle ülesandeks on juhtida sotsialistlikku võistlust.

Kui uue võistlusvormi tekkimisel on paratamatud mõningad stiihilisuse elemendid, siis tema edasine areng eeldab läbimõeldud organiseerimistööd. „Kommunistlikud neljapäevad“ ongi selliseks mobiliseerivaks ja organiseerivaks keskuseks. Siin vahetatakse ja üldistatakse kommunistliku töö liikumise kogemusi, arutatakse tootmiskomandöride ülesandeid, küsimusi kommunistlikust töössestumisest jne.¹⁶

„Neljapäevad“ soodustavad kõigi ühiskondlike organisatsioonide koostööd kollektiivi edasisel liitmisel ja mobiliseerimisel võitluses kommunistliku töö ettevõtte nimetuse eest. Peale selle aitavad „neljapäevad“ tsehhide

¹³ Tehase „Volta“ parteiorganisatsiooni koosolekute protokollid 1959., 1960. ja 1961. a.

¹⁴ 1959. a. 27. mai parteikoosoleku protokoll.

¹⁵ Tehase „Volta“ ametiühingu tehasekomitee istungite protokollid 1959., 1960., 1961. a.

¹⁶ Tehase „Volta“ „kommunistlike neljapäevade“ päevik.

administratsioonil ja meistreil paremini mõista kommunistliku töö liikumise olemust, tema tähtsust tehase edasisele arengule, tootmiskultuuri tõstmisele ja distsipliini parandamisele.

Kuid „neljapäevad“ on vaid nõuandvaks ja suunavaks organiks. Kommunistliku töö liikumine vajab aga ka kontrollivat organit. Kõige otstarbekohasemate organisatsiooniliste vormide otsinguil otsustati tehasekomitee koosolekul 24. aprillil 1960 valida selleks erikomisjon,¹⁷ mis pidi kujunema kommunistliku töö liikumise staabiks. Kaheksaliikmelise komisjoni koosseisu valiti parimad inimesed tööliste ja insener-tehnilise personali hulgast. Ometi pole komisjon tänapäevani kujunenud kommunistliku töö liikumist juhtivaks keskuseks. Komisjoni kogu tegevus seisneb kommunistliku töö eest käiva võistluse kohta käivate materjalide edasitoimetamises tsehhikomiteedest tehasekomiteesse. Komisjon ei tegele ei kontrollimise, analüüsimise ega ka võistluskogemuste levitamisega. Seetõttu pole tehases küllalt täpselt korraldatud uue võistluse käigu kontroll ja arvestus, mis ongi nõrgaks lüliks suure hoo omandanud kommunistliku töö liikumises.¹⁸ See puudujääk ei pidurda siiski veel liikumise arengut, mida tunnistavad nii võistlejate ridade pidev laienemine kui ka kommunistliku töö nimetuse vääriliseks tunnistatud brigaadide ja eesrindlaste arvu kasv.

22. septembril 1959 omistati tehasekomitee, komsomolikomitee ja administratsiooni ühisel istungil võistluse algatajatele — Valentina Brõkova ja Filipp Beskrovnõi brigaadidele — kommunistliku töö brigaadi austav nimetus. Nad ei saavutanud üksnes häid töönäitajaid, vaid asusid pidevalt täiendama oma teadmisi. V. Brõkova brigaadi kolmel liikmel — Liidia Kängsepal, Valentina Kii'l ja Albiina Jemeljanenkol — oli juba keskharidus ja nad valmistusid edasi õppima. Valentina Brõkova oli lõpetamas Tallinna Polütehnikumi õhtust osakonda, Elle Soopere ja Jevdokia Badina õppisid töölisnoorte kooli 8-ndas klassis. Vaatamata raskustele tulid need tütarlapsed toime mitte üksnes õppimisega, vaid täitsid ka vastutusrikkaid ühiskondlikke ülesandeid. V. Brõkova oli tsehhi komsorg,

¹⁷ Tehase „Volta“ ametiühingu tehasekomitee 1960. a. 24. aprilli koosoleku protokoll.

¹⁸ Autori järeldused on tehtud komisjoni ja tehasekomitee dokumentide analüüsi alusel (kuni 1. aprillini 1961).

Valentina Brõkova kommunistliku töö brigaadi liikmed. Vasakult paremale: J. Badina, V. Kii, L. Kängsepp, V. Brõkova ja E. Soopere.

V. Kii ja L. Kängsepp tsehhi komsomolibüroo liikmed, A. Jemeljanenko jaoskonna komsorg ja J. Badina ametiühingu rühmaorganisaator. Just neil päevil, kui brigaad võitles austava nimetuse eest, astus E. Soopere kommunistlikku noorsooühingusse.

Kogemuste levitamise eesmärgil otsustasid need neiud luua oma brigaadi baasil kolm uut brigaadi. Märkimisväärne on nende tütarlaste edasine saatus: Valentina Brõkova sai pärast tehnikumi lõpetamist normaalmasinate tsehhi meistriks, kus ta võitleb selle eest, et kogu jaoskond pälviks kommunistliku töö jaoskonna nimetust. V. Brõkova jätkab õppimist marksismi-leninismi õhtuülikoolis. 1961. aastal võeti ta NLKP liikmeks. V. Kii ja E. Soopere said brigadirideks keskmiste masinate tsehhis. Mõlemad õpivad edasi: E. Soopere tööliskoole kooli 10-ndas klassis, V. Kii marksismi-leninismi õhtuülikoolis. 1961. aastal võeti V. Kii NLKP liikmekandidaadiks, tema brigaadile omistati aga 1961. aasta maipühade eel kommunistliku töö brigaadi nimetus. L. Kängsepa suunas tehas õppima Leningradi Polütehnilisse Instituuti.

Vähem tähelepanuväärne pole ka Filipp Beskrovnõi brigaad, mille koosseisus töötasid Juri Smirnov ja Ivan Katajev. Selle brigaadi üksmeelne töö ja abivalmidus võitis kogu tsehhi lugupidamise. Nende deviisiks oli — üks kõigi, kõik ühe eest. Kõik brigaadi liikmed õpivad Tallinna Polütehnikumi õhtuses osakonnas.¹⁹

Kommunistliku töö nimetuse omistamine esimestele brigaadidele andis tõuke liikumise edasiseks laienemiseks. Kui 1959. aasta mais võistles kommunistliku töö brigaadi nimetuse eest 7 brigaadi ja üle 80 töölise individuaalselt,²⁰ 1. jaanuaril 1960 — 26 brigaadi ja 160 individuaalvõistlejat,²¹ siis sama aasta oktoobri alguses võttis võistlusest osa juba 77 brigaadi ning võistlejate üldarv ulatus 1100 inimeseni.²²

Seega olid loodud tingimused kohustuste võtmiseks tervete tsehhide kaupa. Kõiki tsehhe haaranud liikumine kommunistliku töö eest valmistas aga ette võistlust kommunistliku töö tehase aunimetuse eest.

Kommunistliku töö brigaadide ja eesrindlaste arv on kasvanud proportsionaalselt võistluse laienemisele. Seda iseloomustavad järgmised andmed.²³

Nimetuse omistamise aeg	Brigaadide arv	Eesrindlaste arv ²⁴
September 1959	2 brigaadi, kuhu kuulus 9 töelist	—
Detsember 1959	—	30
Aprill 1960	1 5-liikmeline brigaad	10
Juuli 1960	1 7-liikmeline brigaad	5
Oktoober — november 1960	1 9-liikmeline brigaad	3
Veebruar — märts 1961 .	4 brigaadi, kuhu kuulus 34 töelist	8

¹⁹ Töötingimuste muutumise tõttu käesoleval ajal brigaad enam ei eksisteeri.

²⁰ Parteikoosoleku protokoll 27. maist 1959.

²¹ Tehase „Volta“ komsomolikomitee õiend seitseaastaku kohustuste täitmise kohta tehase komsomoliorganisatsiooni poolt 1959. a.

²² Tehase „Volta“ parteikomitee aruanne 1959. a. novembrist 1960. a. oktoobrini.

²³ Tabel on koostatud tehase „Volta“ ametiühingu tehasekomitee protokollide alusel.

²⁴ Võistlus kommunistliku töö eesrindlaste nimetuse eest tekkis varsti pärast brigaadide võistlust, et mitte jätta uuest liikumisest kõrvale neid töölisi, kes ei kuulu brigaadidesse.

1. aprilliks 1961 oli kommunistliku töö brigaadi nimetus antud 9 brigaadile (kokku 64 töölist); 56 töölisele aga oli omistatud kommunistliku töö eesrindlase nimetus.²⁵

Kommunistliku töö brigaadide liikmete ja kommunistliku töö eesrindlaste jagunemine soo, parteilisuse ning haridusliku taseme järgi (1. aprill 1961)²⁶

Kokku kommunistliku töö brigaadi liikme ja kommunistliku töö eesrindlase nimetuse saanud inimesi tehases	N e i s t							
	naisi	mehi	NLKP liikmeid	NLKP liikmekandidaate	ÜLKNÜ liikmeid	keskharidusega	lõpetamata keskharidusega	algharidusega
109	41	68	28	19	27	30	69	10

Nagu näeme, moodustavad kommunistliku töö brigaadide liikmete ja kommunistliku töö eesrindlaste seas NLKP liikmed ja liikmekandidaadid 43 protsenti, kommunistlikud noored 25 protsenti. Need arvud kinnitavad, et kommunistid ja kommunistlikud noored sammuvad selles liikumises esirinnas.

Tabel räägib ka kommunistliku töö brigaadide liikmete ja eesrindlaste kõrgest hariduslikust tasemest — üheksakümnel protsendil neist on kas kesk- või lõpetamata keskharidus. Kolmkümmend seitse protsenti kommunistliku töö brigaadide liikmetest ja eesrindlastest on naised.

Kommunistliku töö brigaadide liikmete ja eesrindlaste seas on partei- ja komsomoli-algorganisatsioonide büroode liikmeid, ametiühinguorganisatooreid ja agitaatooreid.

1960. aasta septembris leidis aset noorte kommunismi-ehitajate neljas kokkutulek, millest võttis osa 120 kommunistliku töö liikumisest osavõtjat, nende hulgas 78 kommunistlikku noort. Kokkutulek arutas läbi seni saavutatud tulemused ja kogemused ning kaalus läbi olemas-

²⁵ Tegelikult oli 1. aprilliks 1961 kommunistliku töö brigaadide liikmete ja eesrindlaste arv tehases kokku 109 inimest, kuna kolmel töölisel oli nii kommunistliku töö brigaadi liikme kui ka kommunistliku töö eesrindlase nimetus, 8 inimest aga oli tehastest lahkunud.

²⁶ Tabel on koostatud tehase „Volta“ kaardiosakonna andmete alusel.

olevad võimalused kommunistliku töö liikumise laiahaardelisemaks muutmiseks. Noored kommunismiehitajad pöördusid kõigi „Volta“ tööliste ja insener-tehniliste töötajate poole üleskutsega alustada sotsialistlikku võistlust kommunistliku töö ettevõtte aunimetuse eest.²⁷

Noorte üleskutse võeti vastu suure vaimustusega. 21. oktoobril 1960 toimus „Voltas“ ületehaseline miiting, kus tehasekollektiiv võttis vastu kohustuse muuta oma tehas kommunistliku töö ettevõtteks. Kohustuse täitmiseks on ette nähtud kolm etappi. Esimene etapp lõpeb 1961. aasta detsembris — selleks ajaks on vaja saavutada kogu Nõukogude Liidus elektrimootoreid tootvate ettevõtete seas kõige kõrgem tööviljakus viienda gabariidi elektrimootorite tootmisel ning mehhaniseerida ja automatiseerida rida tööloike. Teine etapp peab lõppema 1963. aasta detsembris — selleks ajaks on vaja tehas muuta elektrimasinaehituse musterkatsetehaseks. Kolmanda etapi lõpp langeb ühte seitseaastaku lõpuga; selleks tähtajaks otsustati jõuda selleni, et kõik kuni kolmekümneaastased töölised omandavad vähemalt seitsmeklassilise hariduse ja igast teisest töolisest saab ratsionaliseerija.

Kahjuks esines kommunistliku töö liikumise sellel tõusuperioodil ka mõningaid puudusi. 1960. aasta septembris-oktoobris võetud sotsialistliku võistluse kohustuste analüüsimisel selgub, et nad on varasematest kohustustest „kergekaalulisemad“ (näiteks kohustusid brigaadid nr. 8, 10 ja 11 täitma päevaseid töönorme 100-protsendiliselt).

Kommunistliku töö liikumine tekkis ja areneb kõrgeimal tootlike jõudude arenguastmel kui ükski eelmine sotsialistliku võistluse vorm. Tootmisprotsessi mehhaniseerimise ja automatiseerimise tulemusena on tööviljakus 1958. aasta tasemega võrreldes 1961. aasta esimese kvartali lõpuks suurenenud 19,4 protsendi võrra.²⁸

Ka võitluses tehnilise progressi eest sammuvad esiridades kommunistliku töö brigaadid ja eesrindlased. Ž. Terentjevi keskmiste masinate tsehhi automaatliini seadistajate brigaad täiustas liini ning saavutas automaatliini projekteritud võimsuse ületamise, täites tööülesandeid

²⁷ Tehase „Volta“ noorte kommunismiehitajate kokkutuleku materjalidest.

²⁸ Tehase „Volta“ parteibüroo teatis.

I. Härma (pildil paremal) ja V. Ivantsov normaalmasinate tsehhi mehhaanikajaoskonna automaatliini juures.

110—115-protsendiliselt.²⁹ Ingmar Härma normaalmasinate tsehhi mehhaanikajaoskonna automaatliini seadistajate brigaad on samuti teinud palju ratsionaliseerimisettepanekuid; ta loobus remondilukkseppade teenetest ja teeb profülaktilist remonti oma jõududega. Brigaadi poolt väljalastav toodang on ainult kõrgekvaliteediline ja seda ei kontrolli enam tehnilise kontrolli osakond.³⁰ Normaalmasinate tsehhi Nadežda Krassovskaja mähkijate brigaadi liikmeid nimetavad töökaaslased kuldsete kätega töölisteks, kuna nad täidavad tööülesandeid 130—150-protsendiliselt.³¹ Selliste tulemusteni pole seni jõudnud isegi

²⁹ Brigaadi raport IV noorte kommunismiehitajate kokkutulekule.

³⁰ Tehase „Volta“ normaalmasinate tsehhi mehhaanikajaoskonna nõukogu soovitus Ingmar Härma brigaadile kommunistliku töö brigaadi nimetuse omistamiseks.

³¹ Normaalmasinate tsehhi mehhaanikajaoskonna nõukogu soovitus Nadežda Krassovskaja brigaadile kommunistliku töö brigaadi nimetuse omistamiseks.

mitte teised kommunistliku töö brigaadid, kelle normi-
täitmise protsent ulatub 110—120-ni.

Võitlus tehnilise progressi ja kõrge tööviljakuse eest
ilmneb kõige selgemini leidurite ja ratsionaliseerijate
tegevuses, mille arengut tehases „Volta“ iseloomustab
järgnev tabel.³²

	1958	1959	1960	1961. a. I kv.
1. Ratsionaliseerijate ja lei- durite arv	216	270	340	146
2. Esitatud ratsionaliseerimis- ettepanekute, leiutiste ja tehniliste täiustuste arv .	404	462	574	171
3. Tootmisse juurutatud ette- panekute arv	241	296	351	92
4. Tinglik aastasääst (tuhan- detes rublades 1961. aasta rahas)	110,1	121,5	125,2	31,0

Esitatud andmed kõnelevad ratsionaliseerijate arvu
pidevast suurenemisest. Kui ratsionaliseerijate read kuni
1958. aastani kasvasid aastas keskmiselt 15 inimese võrra,
siis 1960. aastal suurenes nende arv tervelt 70 võrra.
Ž. Terentjevi kommunistliku töö brigaad üksi esitas 1960.
aastal ja 1961. aasta I kvartalis 13 ratsionaliseerimisette-
panekut, mis annavad 2393 rbl. aastasäästu. Enamiku
ratsionaliseerimisettepanekuid töötab see brigaad välja
kollektiivselt. Uheks tehase parimaks ratsionaliseerijaks
on Endel Nokkur, kes esitas nimetatud ajavahemikul
6 ratsionaliseerimisettepanekut, mis annavad aastas 1270
rubla kokkuhoidu. Uno Sakjaselt laekus selle aja jooksul
4 ettepanekut (aastasääst 350 rbl.), Nikolai Talkatšovilt 4
(aastasääst 350 rbl.), Rein Kullilt 3 ettepanekut (aastasääst
250 rbl.).³³

Pidevalt võideldakse toorainete ja materjalide, eelkõige
värviliste metallide kokkuhoiu eest. Tööle on rakenдатud
erilised kontrollpostid, kes teatavad kõigist avasta-
tud puudustest spetsiaalsetes seinalehtedes „Välk“ ja
„Häire“.³⁴

³² Tehase „Volta“ leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo materjalid.

³³ Sealsamas.

³⁴ Tehase „Volta“ parteibüroo aruanne 1958. a. oktoobrist 1959. a.
novembrini.

Tehases koostatakse isiklikke ja brigaadi töövilkakuse tõstmise kompleks-tehnilisi plaane. Töölisi abistavad selles insener-tehnilised töötajad, kelle osavõtt kollektiivi üldisest võitlusest kommunistliku töö eest seisneb šefluses üksikute brigaadide üle, tehnilise väljaõppe organiseerimises, loengute ja vestluste korraldamises. Normaalmasinate tsehhis leiti sellele lisaks veel uus vorm kommunistliku töösse suhtumise väljendamiseks. 1961. aasta veebruaris loodi seal ühiskondlik konstruktorite büroo Enn Kristi juhatusel, mis seadis oma eesmärgiks kaasa aidata palju tööjõudu nõudvate tööde mehhaniseerimisele põllumajanduses. Büroo valmistas šeflusaluse kolhoosi seafarmi mehhaniseerimise projekti, kolhoosile remonditi kaks sisepõlemismootorit.³⁵

Kommunismi materiaalsel tehnilisel baasil suudavad luua üksnes kõrgelt haritud ja laia silmaringiga inimesed. Järelkult on tehniline progress lahutamatu tööliste kultuurilise ja tehnilise taseme kasvust. „Volta“ tehasekollektiivis mõistetakse seda hästi. Aastast aastasse kasvab õppijate arv, mida tõendavad järgmised andmed.³⁶

Õ p p i s	1958	1959	1960
Kõrgemates õppeasutustes	34	67	98
Tehnikumides	32	33	48
Töölisnoorte koolides	?	?	111
Kõrgematesse koolidesse ja tehnikumidesse astumiseks korraldatud ettevalmistuskursustel	?	?	16

Kokku: 283
inimest

1960. aasta jooksul tõstis oma tootmisalast kvalifikatsiooni 378 inimest. Teise eriala omandamine on tehases kujunenud ulatuslikuks liikumiseks. Peale selle õpib 35 inimest marksismi-leninismi õhtuülikoolis, 234 inimest aga parteiharidusvõrgu ringides ja seminarides.

Kommunistliku töö liikumisest osavõtjad ei pea üksnes

³⁵ Andmed saadud E. Kristilt 1961. a. aprillis.

³⁶ Tehase „Volta“ kaadriosakonna teatis.

hästi töötama ja õppima, vaid ka eeskujulikult käituma. Brigaad on võistluse üldises käigus selleks lüliks, kus on parimad tingimused iga üksiku töölise mõjutamiseks kollektiivi poolt. Brigaad koosneb keskmiselt 6—10 inimesest ning sellise rühmaga on kerge kokku leppida, kuidas ühiselt veeta vaba aega või abistada üksteist raskuste korral. Kui enne kommunistliku töö võistlust distsipliin lonkas instrumentaaltsehhi Vassili Kudini lihvijate brigaadis, siis võistlema asudes hakati ühiselt võitlema selle pahega ja saadi temast jagu. Igal laupäeval tuli brigaad kokku, selleks et arutada oma edusamme ja puudusi ning halvasti käis selle käsi, kes rikkus distsipliini või tegi praaki.³⁷ Täpselt samuti abistasid üksteist Galina Budarina brigaadi liikmed. Mõlemas brigaadis on kujunenud tavaks ühiselt tähistada perekondlikke tähtpäevi, koos käia kinos, arutada nähtut ja loetut.³⁸

On iseloomulik, et tööliste hulgas, kes ei tööta brigaadidena, esineb töödistsipliini rikkumist palju sagedamini. 1960. aastal rikkus töödistsipliini 234 inimest, avalikku korda aga 130 inimest.³⁹ Ühelt poolt seletab seda kaadri suur volavus: 1960. aastal võeti tööle 714 inimest, lahkus 502 inimest.⁴⁰ Töödistsipliini rikkumised langevad peamiselt krooniliselt tehasest tehasesse rändajaile. Teiselt poolt põhjustab distsipliinirikkumisi kollektiivi, eelkõige aga meistrite mitteküllaldane nõudlikkus üksikute töötajate suhtes. 1960. aastal jäi rida distsipliinirikkumisi kollektiivis läbi arutamata.⁴¹

Parteibüroo, ametiühingu tehasekomitee, tsehhikomitee, komsomolikomitee ja kommunistlike noorte rühmad võitlevad pidevalt distsipliinirikkumiste vastu.⁴² Kasutatakse edukalt „Välkude“ ja „Astelde“ erinumbreid. 22. märtsil 1961 toimunud parteikoosolek oli tervenisti pühendatud kommunistlikule kasvatusesele kollektiivis.

Kokkuvõttes võib öelda, et võistluse esimesed edusammud, kommunistliku töö brigaadide ja eesrindlaste ridade

³⁷ „Kommunistlike neljapäevade“ päevik. 29. septembri 1960. a. sissekanne.

³⁸ Galina Budarina brigaadi päevik.

³⁹ Tehase „Volta“ kaadriosakonna teatis.

⁴⁰ Tehase 1960. a. tegevusaranne.

⁴¹ 1961. a. 22. märtsil toimunud parteikoosoleku protokoll.

⁴² Ametiühingu tehasekomitee ja komsomolikomitee 1960. ja 1961. a. protokollid.

kasv, kommunistliku töö liikumise massiliseks muutumine annavad tunnistust uue liikumise elulisusest ja jõust, tema suurest tähtsusest kommunistliku ühiskonna ehitamisel. Senised saavutused räägivad tehase partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsiooni tunnustustväärivast tööst.

NLKP XXII kongressi eel võttis tehase „Volta“ kollektiiv endale kõrgendatud kohustused tootmisplaanide ületamise, uute toodanguliikide juurutamise, tootmisprotsesside edasise mehhaniseerimise ja automatiseerimise alal. Ka kommunistliku töö brigaadid kõrgendasid oma kohustusi ja lülitusid Valentina Kii brigaadi eeskujul võistlusse õiguse eest nimetada ennast NLKP XXII kongressi nimeks brigaadiks.

ARTIKLITE VENEKEELSESED RESÜMEED
РЕЗЮМЕ СТАТЕЙ СБОРНИКА

НА БРАТСКОЙ ЗЕМЛЕ

В. Маамяги

В связи с оккупацией империалистической Германией Эстонии в 1918 г. тысячи эстонских советских патриотов отступили с боями на русскую землю, где уже до этого проживало около 185 тыс. эстонцев. Здесь возник целый ряд эстонских большевистских организаций. В июле 1918 г. в Москве состоялась конференция эстонских секций РКП(б), на которой был избран ЦК секций и определены задачи эстонских коммунистов.

Мобилизуя эстонских трудящихся на борьбу в защиту Советской власти, эстонские коммунисты сформировали национальные коммунистические полки, которые уже в 1918 г. отличились в боях, защищая Советскую власть.

Большая организационная и культурно-просветительная работа была проведена среди эстонского населения Советской России Эстонским отделом Наркомнаца в Москве и Эстонским отделом комиссариата по делам национальностей Союза Коммунов Северной области. Был основан Университет эстонских трудящихся, издавались эстонские газеты и журналы, были открыты эстонские коммунистические клубы и т. д.

Летом 1918 г. состоялся съезд безземельных и батраков эстонских колоний Северной области, сыгравший положительную роль в мобилизации эстонских трудящихся на борьбу за укрепление Советской власти.

Эстонские коммунисты в Советской России оказали значительную помощь населению Эстонии, боравшемуся за изгнание немецких оккупантов и восстановление Советской власти.

Участие эстонских трудящихся в защите и укреплении Советской власти на территории России в 1918 г. способствовало дальнейшему укреплению дружбы эстонского и русского народов.

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И САМОРАЗОБЛАЧЕНИЯ ЭСТОНСКИХ ФАШИСТСКИХ ЭМИГРАНТОВ

П. Ларин

Бахвалясь своими заслугами перед фашистскими оккупантами в период Второй мировой войны, эстонские фашиствующие эмигранты разоблачают себя в издаваемом в Стокгольме многотомнике под названием «Эстония и ее народ во Второй мировой войне» как отъявленные предатели своего народа и приспешники немецко-фашистских оккупантов. Буржуазные эстонские националисты за границей открыто признаются, что они сделали все от них зависящее для подготовки фашистской агрессии против СССР, что ряд военных атташе буржуазной Эстонии находился на службе в германском Абвере, что с началом Великой Отечественной войны вся разношерстная клика свергнутых в 1940 году рабочим классом буржуазных политиканов перешла на службу к фашистским оккупантам, а группы политических бандитов уже в период боев на территории Эстонии в 1941 году находились в подчинении полиции безопасности и СД палача Гиммлера.

Эстонские эмигранты открыто описывают, как они сотрудничали с фашистскими оккупантами с целью расправы с лучшими сынами эстонского народа — советскими и профсоюзными активистами, коммунистами и комсомольцами, со всеми прогрессивными людьми Эстонии.

Потеряв в связи с разгромом Германии своих хозяев, эстонские фашистские эмигранты перешли теперь на службу в разведки других капиталистических государств и прежде всего США и их партнеров по агрессивным военным блокам.

ЗАПАДНО-ГЕРМАНСКИЕ РЕАКЦИОННЫЕ ИСТОРИКИ НА СЛУЖБЕ У БОННСКИХ МИЛИТАРИСТОВ

Ю. Какх

Выполняя заказ правящих классов ФРГ, западно-германские реакционные историки стремятся реабилитировать предшественников нынешних германских милитаристов. Пресловутый «натиск на Восток» («Дранг нах Остен») они изображают как мирную и благотворную колонизацию, а жадных до добычи немецких феодалов — как носителей культуры. Оправдывая «второе издание крепостничества» (Ф. Энгельс) восточнее Эльбы, реакционная историография в ФРГ утверждает, что в

захвате помещиками крестьянских земель и в установлении там в качестве преобладающей формы эксплуатации крестьян барщины повинны якобы сами крестьяне, ибо они не были способны нести феодальные повинности и одновременно самостоятельно вести свое хозяйство. В целях реабилитации политики «натиска на Восток» германские медиевисты используют также теорию о «пустых местах» («Wüstungen»), выработанную В. Абедем. Фридрих II восхваляется как мастер «малых» и «рациональных» войн, а политика Бисмарка преподносится как удачный пример политики «холодной войны», причем между ним и Аденауэром проводятся недвусмысленные параллели. Германский генералитет и офицерство, если верить реакционной историографии ФРГ, вовсе неповинны в развязывании двух мировых войн. Читателю навязывается мысль — милитаризм и агрессивная внешняя политика полностью себя оправдывают, если ими заниматься «рационально». Виновником катастрофы фашистской Германии в 1945 г. объявляется один только Гитлер, который не сумел воспользоваться уроками Фридриха II и Бисмарка. Плохо замаскированный призыв к решению международных проблем «с позиции силы» и раздувание реваншистских настроений в западно-германской реакционной историографии сочетаются с открытыми нападкамии на страны лагеря социализма вообще и на Советский Союз в особенности. Различного рода «остфоршеры» («специалисты по Востоку»), служившие в свое время верой и правдой в гитлеровских органах пропаганды и разведки, пытаются внушить читателям страх перед «восточной опасностью», которая якобы уже в середине века нависла над «западным человеком».

Против этих весьма опасных для всего человечества лжеконцепций германских реакционных историков ведут непримиримую борьбу марксистские историки. Последних поддерживают наиболее дальновидные и здравомыслящие буржуазные историки, особенно во Франции.

О ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ ДЛЯ ЭСТОНСКОЙ ССР В СОВЕТСКОМ ТЫЛУ В 1942—1944 гг.

С. Пурге

В 1941 г., в первые месяцы Великой Отечественной войны, из Эстонской ССР в советский тыл эвакуировалось значительное количество гражданского населения. Не считая тех, кто добро-

вольно или по мобилизации ушли в Советскую Армию, в тыловых районах СССР в годы войны работали многие тысячи граждан Эстонской ССР. При всемерной поддержке и материальной помощи со стороны ЦК КПСС и Правительства СССР партийные и государственные органы Эстонской ССР уже с 1942 года стали готовить из числа эвакуировавшихся эстонских граждан руководящие, партийные, комсомольские, советские, профсоюзные и хозяйственные кадры. В Егорьевском учебном комбинате, в высших учебных заведениях, на различного рода специальных курсах было подготовлено свыше 2000 человек руководящих кадров. Это позволило сразу же после освобождения Эстонской ССР Советской Армией от фашистских оккупантов организовать без особых трудностей работу республиканских партийных, комсомольских, советских и хозяйственных органов.

ЛЕНИНСКИЙ КОММУНИСТИЧЕСКИЙ СОЮЗ МОЛОДЕЖИ ЭСТОНИИ В ПЕРИОД ОСВОБОЖДЕНИЯ ЭСТОНСКОЙ ССР ОТ ФАШИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ

С. Лоорберг

В 1944 г., в период освобождения Советской Армией территории Эстонской ССР, эстонские комсомольцы, находившиеся в составе т. н. оперативных групп партийно-советско-комсомольских республиканских, уездных и городских руководящих органов, участвовали в восстановлении советского государственного аппарата, организовали молодежь на работы по восстановлению дорог и мостов, фабрик и заводов, общественных и жилых зданий, а также оказывали всемерную помощь Советской Армии. Руководящие комсомольские работники приступили к восстановлению республиканской комсомольской организации.

Силами комсомольцев республики была восстановлена работа 50 волисполкомов; 75 комсомольских работников помогали в первые дни волисполкомам регистрировать на освобожденной территории население, учитывать движимое и недвижимое имущество, составлять акты о злодеяниях фашистских захватчиков и их пособников, а также об ущербе, причиненном оккупантами. Осенью 1944 г. свыше 30 000 человек молодежи участвовало в уборке урожая.

НОВАЯ ЖИЗНЬ В ДЕРЕВНЯХ СЕТУ

Е. Рихтер

Территория юго-восточной Эстонии, заселенная этнической группой «сету», была в период буржуазной диктатуры отсталым захолустьем, многие жители которого добивали себе средства существования тем, что батрачили в кулацких хозяйствах Тартуского и Вырусского уездов. Здесь процветали нищета, суеверие и бескультурье. Буржуазное правительство третировало сету, относилось к ним как к людям неполноценным.

За годы советской власти в культуре и быту сету произошли сильные изменения. В колхозных деревнях сету появилось много современных производственных и жилых построек, быт населения значительно благоустроился, колхозники стали значительно лучше одеваться, пища их стала разнообразнее и питательней. Из среды местного населения выросло много замечательных специалистов, плодотворно работающих на руководящей работе в колхозах, учреждениях культуры и науки. Сету отличаются и сейчас еще от основной массы эстонского населения республики некоторыми своеобразными чертами быта. Они стали полноправными советскими гражданами, активно участвуют в коммунистическом строительстве.

ЗАМЕТКИ ЭТНОГРАФА О СЕГОДНЯШНЕМ ДНЕ ЖИТЕЛЕЙ ОСТРОВА КИХНУ

В. Калитс

Основным занятием населения острова Кихну по-прежнему остается рыболовство. Однако в его быту произошли за годы советской власти огромные изменения. Организация рыбного промысла коренным образом была перестроена в связи с созданием в 1949 г. рыболовецкого колхоза «Советский партизан», объединившего все население острова. Советская власть снабдила рыбаков Кихну современными средствами лова. Наряду с рыболовством население Кихну, главным образом женщины, коллективно занимается и сельским хозяйством.

Благосостояние и культура всего населения острова сильно повысились. Зажиточность колхозников особенно ярко проявляется в быстром росте общественного и индивидуального строительства, в богатстве домашнего убранства, одежде, питании. Созданная в 1950 г. партийная организация пользуется

большим авторитетом на острове, она является застрельщиком социалистического переустройства труда и быта населения Кихну.

О РАЗВИТИИ МОНУМЕНТАЛЬНОЙ СКУЛЬПТУРЫ В СОВЕТСКОЙ ЭСТОНИИ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

М. Эллер

Самым характерным и крупным достижением в области монументальной скульптуры в Эстонской ССР в первые послевоенные годы является воздвигнутый в 1947 г. в Таллине памятник советским воинам, павшим при освобождении Таллина в 1944 г. (скульптор Э. Роос, архитектор А. Алас). Продолжавшееся развитие монументальной скульптуры дало в начале 1950-х годов ряд реалистически исполненных монументов.

Начавшийся в первой половине 1950-х годов новый этап в развитии эстонской монументальной скульптуры дал ряд высокохудожественных и глубоко идейных монументов, среди которых особенно выделяются памятник расстрелянным эстонскими белогвардейцами делегатам I съезда профсоюзов Эстонии в Новом Изборске и памятник на братской могиле жертв фашизма в Кудина скульптора Э. Танилоо и архитектора Ю. Сирпа. Следует отметить также проект сооружаемого в Тарту удачно оформленного барельефного памятника жертвам фашизма (скульптор Э. Ребане, архитектор В. Тамм), а также воздвигнутый в Таллине монумент-obelisk в память «Ледового похода» кораблей Балтийского флота в 1918 г. (архитектор М. Порт).

РОЛЬ ПРОФСОЮЗОВ ЭСТОНИИ В РАЗВЕРТЫВАНИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОРЕВНОВАНИЯ В 1940—1941 гг.

В. Бойков

Восстановление советской власти и национализация промышленности привели к возникновению в экономике Эстонии социалистического уклада и позволили перейти к ее плановому руководству. Рабочий класс Эстонии, осуществляя социалистические преобразования под руководством Коммунистической партии, проявил невиданную трудовую и политическую активность.

Эстонские советские профсоюзы, используя богатый опыт профорганизаций старших братских советских республик, всячески содействовали росту трудовой активности коллективов эстонских промышленных предприятий. Они явились инициаторами развертывания социалистического соревнования. На первых порах социалистические обязательства стали брать отдельные рабочие, затем значительный размах получили стахановское движение и ударничество. От почина одиночек социалистическое соревнование переросло вскоре в соревнование целых предприятий. Наиболее широкое распространение нашла такая простейшая форма как соревнование общим фронтом между предприятиями. Слабо было организовано соревнование внутри предприятий. Профсоюзные организации проверяли ход и итоги соревнования.

Социалистическое соревнование способствовало выполнению производственных планов и воспитанию у рабочих социалистического отношения к труду.

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ СОВЕЩАНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ЭСТОНСКОЙ ССР В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Э. Яанвэрк

Используя богатый опыт братских советских республик, профсоюзы Эстонии уже в 1944 году приступили к организации производственных совещаний на промышленных предприятиях Эстонской ССР. На основе указаний VIII съезда профсоюзов Эстонии (март 1945 г.) и VII пленума ЦК КПЭ (июль 1945 г.) по улучшению работы производственных совещаний, коллективы промышленных предприятий проделали значительную работу — они организовали общественные смотры на предприятиях, принимали активное участие в организации и охране труда, планировании производства и т. д. Деятельность производственных совещаний постепенно расширялась и углублялась. В 1950 году на промышленных предприятиях Эстонской ССР было проведено около 41 тысячи производственных совещаний (в три раза больше, чем в 1945 г.), было рассмотрено более 64 тысяч предложений (в четыре раза больше, чем в 1945 г.) по улучшению производственного процесса, из которых было внедрено в производство более 50 тысяч предложений. Осуществление предложений производственных совещаний способствовало успешному выполнению и перевыполне-

нию производственных заданий, ускорило темп индустриализации и явилось одним из факторов в достижении за годы послевоенной пятилетки 234-процентного повышения производительности труда промышленными рабочими республики.

ДВИЖЕНИЕ ЗА КОММУНИСТИЧЕСКИЙ ТРУД НА ЗАВОДЕ «ВОЛЬТА»

В. Гусарова

Начало развитию движения за коммунистический труд на заводе «Вольта» было положено в канун XXI съезда КПСС, когда комсомольско-молодежные бригады В. Брыковой и Ф. Бескровного, следуя примеру передовых рабочих Москвы и Ленинграда, включились в соревнование за звание бригад коммунистического труда. Это соревнование, непрерывно развиваясь, принимает все более массовый характер, оно выросло в соревнование целых участков и цехов, что в свою очередь послужило основанием к принятию 21 октября 1960 года общезаводского обязательства бороться за звание предприятия коммунистического труда.

Характерной особенностью нового движения является слияние борьбы за высокую производительность труда со всесторонним воспитанием человека в духе высокой коммунистической сознательности. Размах движения показывает возросшую трудовую и политическую активность коллектива завода, что является результатом большой мобилизующей и организующей работы, проведенной партийной, комсомольской и профсоюзной организациями. Первые успехи соревнования свидетельствуют о силе и жизненности движения, о его большом значении в деле строительства коммунистического общества.

Соревнование за достойную встречу XXII съезда КПСС дало новый подъем движению за коммунистический труд.

SISUKORD

Saateks	5
V. M a a m ä g i. Vennalikul pinnal (Eestlased Nõukogude Vene- maal 1918. aastal)	7
✓ P. L a r i n. Teine maailmasõda ja eesti fašistlike emigrantide enesepaljastused	24
J. K a h k. Lääne-Saksa reaktioonilised ajaloolased Bonni mili- taristide teenistuses	32
✓ S. P u r g e. Kaadrite ettevalmistamisest Eesti NSV-le Suure Isa- maasõja päevil Nõukogude tagalas	48
✓ S. L o o r b e r g. Kommunistlikud noored Eesti NSV fašistlikust okupatsioonist vabastamise päevil	60
J. R i c h t e r. Uus elu setu külas	74
V. K a l i t s. Etnograafi tähelepanekuid Kihnu kaasajast	86
M. E l l e r. Nõukogude Eesti monumentaalskulptuuri arengust sõjajärgseil aastail	100
V. B o i k o v. Sotsialistlik võistlus Eesti tööstusettevõtetes esi- mesel nõukogude aastal	116
E. J a a n v ä r k. Tootmisnõupidamised Eesti NSV tööstuses esi- mestel sõjajärgsetel aastatel	132
V. G u s s a r o v a. Kommunistliku töö liikumisest tehases „Volta“	145
Artiklite venekeelsed resümeed	161

ИЗ ИСТОРИИ СОВРЕМЕННОСТИ

Сборник статей

На эстонском языке

Оформление В. Варе

**Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10**

Toimetaja H. Kukk

Kunstiline toimetaja R. Tungla

Tehniline toimetaja K. Timmer

Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 9. VIII 1961. Trükkimisele antud 29. IX 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 10,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 8,81. Arvutuspoognaid 9,27. Trükiarv 3000. MB-06859. Tellimise nr. 1477.

Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Hind 76 kop.

A-24040

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

1 0300 00125633 0